

·M·EMINESCV·

GENIV
PUSIV
ROMAN
NINET.

BUCURESTI
"MINERVA"

..1906

385

GENIU PUSTIU

384

1595

M. EMINESCU

Nu se împru-
mută acasă.

Mica

Geniu Pustiu

ROMAN POSTUM

A DOUA EDIȚIE

— CU O INTRODUCERE CRITICĂ ȘI NOTE DE I. SCURTU. —

BIBLIOTECA
DOCUMENTARĂ
ORAȘUL PIATRA NEAMȚ

BUCUREȘTI

MINERVA, — Institut de Arte
Grafice și Editură — Bulevard.
Academiei 3, — Edgar Quinet, 4

1907

TOARE DREPTURILE DE REPRODUCERE RESERVATE

(Vezi broșura: «Portretele lui Eminescu. Notițe biografice de Ion Scurtu. București, 1903»; pp. 11—12, unde se face istoricul acestei fotografii).

Forme dialectale și gramaticale particulare, în manuscrisul romanului.

Pag. 2, rînd 11 : *pin* în loc de «prin» (de mai multe ori, în cursul povestirei).

Pag. 4, rînd ultim, de jos : «*amîndorora*» în loc de «amîndurora» (repețit).

Pag. 15, rînd 5 : «*resbele*» în loc de «rebele».

Pag. 17, » 12 : «*tiranisă*» în loc de «tiranizează».

Pag. 18, » 4 : «*studiu*» în loc de «studiez».

Pag. 41, » 20, de jos : «*sînți*» în loc de «sfînți» (de mai multe ori, în cursul povestirei).

Pag. 67, pasajul 2, rînd 13 : «*reflect*» în loc de «reflex».

Pag. 93, rînd 6 : «*consolă*» în loc de «consolează».

Pag. 94, rînd ultim : «*paralisă*» în loc de «paralizează».

Pag. 110, rînd 16 : «*zugrăfi*» în loc de zugrăvi.

Pag. 130, rînd 9 : «*coloră*» în loc de «colorează».

Pag. 142, pasajul 2, rînd 13 : «*grilele*» în loc de «grilajul».

De multe ori aflăm pluralul dialectal : «popoară», «cară», «paiă» etc. pentru «popoare», «care», «paie», apoi forme dialectale precum «chiamă» pentru «chiema», «chiamăți» pentru «chiamăți», «profumată» în loc de «parfumată», «căria» pentru «căreia», «aciea» în loc de «aceia», «alăturé» pentru «alătură», «gure» pentru «guri». Formele dialectale mai obicinuite și nesupărătoare le-am păstrat în textul romanului.

Semne speciale.

Parantezul [] întrebuințat în textul publicat înseamnă că ceia ce cuprinde este adaos de mine, iar parantesul () este întrebuințat de Eminescu în manuscris.

INTRODUCERE

— *La Ediția I, din 1904, cu unele îndreptări și modificări* —

În două scrisori pe care le adresa d-lui Iacob Negruzzi la 1871, din Viena, Eminescu — pe atunci un tânăr de 21 ani — vorbește despre un roman al său, care ar fi complet ca operă literară, dar necomplet ca studiu. Aceste scrisori, asupra cărora voi stăruî mai încolo, sînt singurele izvoare de informație care pomeniau pîn' acum despre romanul poetului; nici el n'a mai spus ceva în privința aceasta și nici prietenii lui literari n'aŭ scris vre-odată un cuvînt cu privire la opera, pe care n'o vor fi cunoscut, căci — de-ar fi cunoscut'o — desigur nu merita tocmai uitarea ¹⁾.

¹⁾ În prefața la «**M. Eminescu** Opere complete. I. «*Literatura populară*. București. Editura Institutului «Mi-

În cercetările mele asupra manuscriselor lui Eminescu, păstrate la Academia română, am căutat să dau și de urma romanului și acum cred a o fi găsit, după cum voi încerca să dovedesc.

Volumul 2255 al Ms. Ac. Rom. (ff. 21-84) cuprinde, pe lângă mai multe din hîrțiile rămase pe urma poetului, o lucrare mai mare în proză, pe care cercetînd-o, mi-am format convingerea că numai ea poate fi romanul de care e vorba.

Între diferitele lui manuscrise de proză literară postumă, aceasta este singura operă a lui Eminescu, care-î în sine încheată, nefragmentară, unitară, precum și cea mai voluminoasă. Manuscrisul ei, intitulat *Geniul Pustiului*, are 84 de file, folio, scrise pe o pagină; numai ici colo sînt adaosuri pe unele contrapagine, din-

nerva». 1902». p. XIII, d. I. Chendi amintește opera ca pe «o bucată mai lungă în proză» și, fără a-î releva caracterul de roman, pare a o considera drept un concept primitiv al nuvelei «Sermanul Dionis».

tre care acele ale filelor 83 și 84, unde-î sfîrșitul romanului. Lucrarea face impresia sigură că e scrisă dintr'una, fără mari întreruperi de timp, și că este copiată după un concept anterior, căci scrisul e cu desăvîrșire neted și aproape liber de ștersături. Indreptările ce se observă, totuși, sînt ulterioare și arată încercările poetului de-a-și mai îngriji opera; făcute odată c'un creion cenușiu, altă dată c'un creion roșu și altă dată cu o cerneală deosebită de aceea cu care-î scris romanul, ele indică probabil trei lecturi din partea autorului. Hîrtia manuscrisului este de două feluri: una mai groasă și aspră (Ms. cit. ff. 21 — 44), cea-laltă mai subțire și lucie (ff. 44 — 48); amîndouă sînt de culoare gălbue.

*

Cestiunea datării romanului implică în sine și dovedirea identității lui cu romanul de care vorbește Eminescu. De aceea voi căuta să expun întîi probele interne

pentru datare, ca fiind importante și pentru dovedirea identității romanului și, pe urmă, probele externe.

Intr'una din scrisorile sale către d. I. Negruzzi, datată « *Viena, 6 Februarie 1871* » (v. « *Convorbiri literare* », XXV, pg. 903—906), Eminescu spune despre romanul său următoarele :

« Imi scrieți că vă urmărește un roman — și pe mine mă urmărește unul și sub influența acestei urmăriri *am și scris multe coale dintr'un studiu de cultură* în care ceream (cercam) a veni cu mine însumi în clar asupra fenomenelor epocelor de tranzițiune în genere și asupra mizeriilor generațiunii prezente în parte. *Scrierea e complectă ca roman, ce s'atinge de scenele de sentimente, de descrierile locurilor* etc., necomplectă ca studiu, astfel încît cartea mea de notițe e plină de cugetările, cu care cerc a mă clarifica pe mine însumi și căroră le-am destinat de pe acum locul în scheletul romanului. E intitulat : *Natură catilinare*. Altfel deși el poartă signatura timpului, totuși am cercat a pune în

el și un sîmbure, care să fie mai conzistent de cît părțile ce se așează împrejurul lui.»

În cealaltă scrisoare a sa, datată «*Viena, 31 Mai st. n. 1871*», poetul revine asupra romanului cu următoarele cuvinte, care par un răspuns la observațiile pe care d. Negruzzi le va fi făcut poetului :

«Naturile catilinare», *de-or fi gata cîndva*, nu vor putea fi o imitațiune a opului lui Spielhagen, din simpla cauză, pentrucă eu nu cunosc «*Problematische Naturen*», decât după nume, și chiar acest titlu l-am auzit pentru prima oară de la d-voastră cînd mi-o recomandați în anul trecut, ca s'o citesc. Apoi *romanul meu am început a-l scrie parte după impresiuni nemijlocite din anul 1868, pe cînd eram în București, parte după un episod, ce mi l'a povestit un student din Transilvania.*»

În cele aproape cinci zeci de volume-manuscrise păstrate în Biblioteca Academiei romîne, care cuprind toată moștenirea literară a lui Eminescu, nu se găsește, în afară de «*Geniul pustiului*», nici o altă

lucrare, căreia s'ar putea potrivi cele două pasaje reproduse de mine. Această scriere — «*complectă ca roman*» — este singura între bucățile de prosă inedite ale poetului, care cuprinde atît «*impresiuni nemijlocite din anul 1868, pe cînd* — zice Eminescu — *eram în București*», cît și episoade pe care le-a putut afla de la «*un student din Transilvania*» mai mult ca de la oricine.

Pentru cunoscătorul izvoarelor biografice despre poet, e lucru sigur că în 1868 el a stat mai multă vreme în București, ca sufler în trupa de teatru a lui Pascali, cu care a făcut împreună turneul artistic prin Transilvania și Banat, în vara aceluiaș an. Prin urmare, impresiunile din «*Geniul Pustiului*» (pg. 3—4), cu privire la București pe vreme de ploaie, noaptea, precum și plasticele imagini din viața de teatru (pg. 66—68), pot fi considerate fără îndoială ca unele din «impre-

siunile nemijlocite» de care vorbește Eminescu. De altă parte, episoadele revoluției din 1848 a Românilor ardeleni, împreună cu descrierile pline de colorit local ale oamenilor și locurilor, ceia ce alcătuește mai mult de jumătatea romanului, prefac în convingere presupunerea că numai opera aceasta poate cuprinde episodul povestit de «un student din Transilvania».

Dar în scrierile lui Eminescu se vorbește de un roman cu titlul *Naturile catilinare*, iar nu *Geniul pustiu*, și el ar avea să trateze «fenomenele epocelor de tranșiune în genere» și «mizeriile generațiunei prezente în parte».

De unde, deci, identitatea romanului *Geniul pustiu* cu romanul *Naturile catilinare*?

Ori-cît de stăruitor s'ar impune întrebarea aceasta, răspunsul este destul de ușor. Romanul *Naturile Catilinare*, despre care poetul însuși pare a se îndoi că va

fi gata cînd-va ¹⁾, n'a fost scris nici-odată în forma în care-l concepea el, ci este numai un *plan literar*, planul unui mare roman *social-filosofic* din viața romînească de atunci. Căci nici în scrisorile lui Eminescu, nici în manuscrisele lui, nici alt-unde nu există o filă măcar din *Naturii catilinare*; există însă, complect, romanul *Geniul pustiu*, care îndreptățește prin unele momente caracteristice ipoteza că avea să fie o parte alcătuitoare a celuilalt roman. Ideile din pp. 8—13 ale romanului constituie o probă temeinică pentru ipoteza ce-am formulat, fiindcă se referă tocmai la «mizeriile generațiunei prezente». Dar nu numai acest argument, izolat și deci lipsit de puterea generalizării, ci romanul întreg pledează în sensul părerii expuse mai sus. Căci dacă autorul ne relevă în el pe de o parte mizeriile

¹⁾ Vezi începutul pasajului din scrisoarea a doua către d. Negruzzi, citat de mine: «Naturile catilinare, *de-or fi gata cîndva* etc.».

generațiunei de pe acea vreme a uneia din ramurile tinerei rase românești, căreia s'aũ superpus pături etnice străine, îmbătrânite și vițiate, pe de altă parte vedem înfățișându-ni-se faptele de vitejie ale revoluțiunei ardelenne de la 1848, — icoana luminoasă a celei mai strălucite epoce de tranziție din viața altei ramure a rasei noastre.

De aceea mi se pare foarte probabil că acele «multe coale dintr'un studiu de cultură», pe care Eminescu spune că le-a scris pentru a se lămurii pe sine însuși asupra tezei *Naturilor catilinare* și care nu s'aũ păstrat în hîrțile sale, — cuprîndeau materialul pentru partea de studiu a romanului, părăsită în stadiul ei de proiect. Cît pentru «scrierea completă ca roman, ce s'atinge de sentimente, descrierile locurilor etc...», — ea nu poate fi altceva de cît acel concept, care va fi servit, ca material și ca text, pentru romanul *Geniul pustiu*.

Ar mai fi de lămurit, în acest punct, faptul că Eminescu nici n'a redactat romanul său social, nici n'a mai revenit asupra ideei grandioase care forma teza lui. Înainte de toate, vârsta poetului era prea fragedă pe atunci și deci mentalitatea și talentul său artistic se găseau abia la începutul evoluțiunei spre maturitate ; în asemenea condiții, problema ce-și pusese era aproape peste puterile lui.

În afară de asta, un spirit atît de neliștit și de multilateral, cum a fost Eminescu totdeauna ¹⁾, cu greu s'ar fi putut fixa asupra unei lucrări atît de vaste ca *Naturile catilinare*.

În sfîrșit viața zbuciumată a poetului nu era nici ea prielnică pentru alcătuirea

¹⁾ La 1870 , el mărturisește într'o scrisoare către d. Negruzzi, nepublicată, a cărei ciornă însă am descoperit-o în Ms. Ac. Rom. 2291, ff. 6—3, următoarele: «Dacă e v'o fericire pentru care vă invidiez într'adevăr, apoi e aceea, pe care realitatea nu v'o poate da [se înțelege : ocupația literară]. La mine e cu totul dimpotrivă. *Intr'un pustiu să fiu — și nu mi-aș putea regăsi liniștea*».

unei opere mari, care cerea în prima linie tihnă sufletească și concentrarea într'un focar a tuturor puterilor sufletului ¹⁾.

Dar dacă planul cel atît de larg al romanului a fost dat uitării, în partea lui esențială — studiul tezei, îi rămînea încă poetului cealaltă parte, scrisă gata — partea curat literară. Aceasta a fost dezvoltată în *Geniul pustiului*, romanul al cărui titlu se potrivește foarte bine cu fondul romantic al operei.

Lămurind cestiunea de identitate a romanului scris cu plănuitul roman social, cred a fi arătat și probele cele mai pozitive pentru datarea lui în sensul următor: ideea unui roman s-a ivit întîiașdată în min-

¹⁾ Într'una din scrisorile sale către d. Negruzzi (vezi «Conv. lit.», XXXIII, 1899, pg. 1 și urm.) în care poetul își arată planul unei drame epice în genul lui *Faust*, mărturisește el însuși că: «*altfel de împrejurări decît ale mele trebuiesc, pentru a produce ceva mare și bun totodată*».

tea poetului pe la 1868, căci el ne vorbește de «impresii nemijlocite» din acel an, iar însuși romanul s'a alcătuit și s'a scris, în textul din *Geniul pustiu*, prin epoca anilor 1868-1870. În Mai 1871, când Eminescu scria d-lui Negruzzi că partea literară a romanului e gata, el înțelegea de sigur conceptul romanului *Geniul pustiu* ¹⁾.

¹⁾ Conceptul (sau conceptele) dinții ale romanului nu s'au păstrat printre hîrțile poetului. În manuscrisele lui de la Academie, am găsit abia cîte-va file care fac parte evident din planurile anterioare ale romanului, ș. a. Ms. 2255, ff. 178—180 și ff. 199—203, apoi Ms. 2257, f. 167 și f. 178. Filele 178—180 din Ms. 2255, umplute pe amîndouă paginile c'un scris foarte asemănător celui din textul lui *Geniul pustiu*, constituie un fragment fără vre-o legătură directă cu romanul, dar amintind părți din el (ca înmormîntarea, care-i însă altminteri aici, apoi dragostea ultrasentimentală pentru *Poesis*), pe lângă lucruri care lipsesc (d. p. scena fantastic-fioroasă din viața de închisoare a iubitului Poesisei). Filele 199—203 din Ms. 2255 constituie un fragment de aceeași natură, avînd scene de dragoste romantică între *Toma* și *Sofia* (acum fata unui bogat nobil), care nu's în roman. Fila 162 din Ms. 2257, care după scris și formă este și mai veche, are numai cîte-va rînduri aruncate care se referă la roman, ș. a. pe o pagină găsim un fel de explicație a numelui simbolic

Pe lângă probele interne, pe care ni le-au dat cele două scrisori către d. Negruzzi, mai există și altele, care de asemenea îndreptătesc datarea de mai sus. Înainte de toate trebuie scoasă la iveală înrudirea romanului *Ge-*

(Toma) *Nour*, care spune iubitei lui: «Eu sînt un *nour* în cer, tu umbra mea pe pămînt. fără mine tu n'ai fi, unde îmblu eu, îmblu și tu... *Eu sînt Destinul care plutește d'asupra ta...* Dar d'asupra e un soare... Un soare ce domnește lumea — fără care eu n'ași fi... tu n'ai fi... pămîntul n'ar fi... supune-te mie cum eu mă supui soarelui meu. — Acel soare e un om? — Un om?... Toma *Nour* nu'ngenuche înaintea unui om. *Acel soare e o idee* etc.» Pe aceeași filă, în contrapagină, este următoarea scenă, ce amintește începutul romanului: «Junii cu corpuri slabe, cu sufletele stoarse trec pe sub ferestre roșii — și e destul un sunet răgușit din partea lor — ca să vezi aprinzîndu-se un chibrit la [a] cărui lumină zărești o față spoită ca o mască rînjind o desfrîinare absurdă, gretoasă». Pe fila 178 a Ms. 2257 este numai un crîmpei de frază, neclar, în care se pomeneste numele Toma *Nour*, în cuvintele fantastice»: Prin flăcările... [cuvînt ilegibil] ale căminului marmoreu învineția în trăsuri aeriane fața cea tristă a lui Toma *Nour*. În sfîrșit se mai găsesc cite-va note cu privire la *Sofia*, la *Poesis* și *Ioan* în Ms. 2291, ff. 16 v—17, datînd pe cit se pare din vremea în care planul romanului începea să se conceapă în mintea poetului. Notele acestea nu sînt utilizate în *Geniul pustii*; ele par a se referi la partea de *studii* a romanului, rămasă neredactată, și sînt prea fragmentare, de aceea turburi.

niū pustiu cu nuvela *Sermanul Dionis*, publicată în Decembrie 1872, și Ianuarie 1873 (în *Convorbiri Literare*), întru cît peste amîndouă operele plutește aceeași atmosferă pur romantică, acelaș cer senin al unei lumi nereale, fantastice, pline de minunate visuri, acelaș subiectivism pronunțat, acelaș sentimentalism adeseori exagerat, aceeași filosofie mistică, indicată în *Geniū pustiu* și desăvîrșită în nuvela *Sermanul Dionis* care prin superioritatea formei și fondului este evident ulterioară romanului. Și mai doveditor decît această probă este faptul că pînă și scene și chiar fraze și imagini izolate se găsesc aproape textual în cele două lucrări, — ceea-ce se poate vedea printr'o simplă comparație a mai multor părți din cele două opere, de pildă pg. 3-4 din roman cu pg. 33-34 din «M. Eminescu. Novele. Iași. Ed. Șargă», sau pg. 23, rîndurile cele 3 de jos — 25 și pg. 46, pasajul al doilea — 46, op. cit.

Spre a vădi această înrudire de-a dreptul, citez aici numai două probe din cele mai izbitoare :

Geniul pustiu, p. 3: Era o noapte tristă. Ploaia cădea mărunță pe stradele nepavate ale Bucureștilor, ce se trăgeau strînte și noroioase prin noianul de case mici și rău zidite, din care constă partea cea mai mare a așa numitei Capitale a Romîniei, etc. etc.

Serm. Dionis, p. 33: Era noapte și ploaia cădea mărunță pe stradele nepavate, strînte și noroioase, ce trec prin noianul de case mici și rău zidite, din care consistă partea cea mai mare a Capitalei Romîniei...

Geniul pustiu, p. 23-24: Dintr'o fereastră deschisă din catul de sus auzia prin aerul nopții tremurînd notele dulci ale] unui piano — și un tînăr și tremurător glas de copilă adiind o rugăciune ușoară, profumată, fantastică, etc., etc.

Op. cit. p. 46: Dintr'o fereastră deschisă din catul de sus, el auzia prin aerul nopții tremurînd notele dulci ale unui clavier și un tînăr și tremurător glas de copilă adiind o rugăciune ușoară, pare-că parfumată, fantastică, etc., etc.

Ca puncte de atingere între roman și *Sermanul Dionis* se mai pot releva, fără a li se atribui pe de-a'ntregul importanța probelor anterioare — momentele biografice, de aceeași natură, din viața poetului, care sînt

comune ambelor lucrări: pasiunea vechilor manuscrise¹⁾, o însușire caracteristică pentru Dionis ca și pentru autorul, povestitor în persoana întâii, al romanului; tot așa iubirea trecutului nostru istoric.

La dovezile interne pentru temeinicia datării mele, se alătură și versurile din roman, ș. a. cele dela p. 77, care cuprind o strofă din poezia *Inger de pază*, publicată la 1872 în Conv. lit., precum și strofa de la p. 97, notă, din *Venere și Madonă*, publicată la 1870 în aceeași revistă.

Tot categoriei probelor interne ar aparține amintirea (p. 81) teoriei lui *Roesler*,

¹⁾ Într'un fragment de mai târziu, probabil din vremea petrecerii sale la Iași (1874-1877), poetul scrie următoarele: «Iar eu din parte-mi gîndesc așa. Orî ce-a gîndit un om singur, fără s'o fi citit sau s'o fi auzit de la alții, cuprinde o sămînță de adevăr. De aceea cărțile vechi pe care oamenii nu le scriaû numai iac'asa numai ca să le scrie, ci pentru-că gîndise ceva, ce le apăsa inima și voiaû s'o spue și altora, *cărțile vechi eu unul le citesc și găsesc între lucruri abstruse unele semințe de lumină, pe care apoi le țin minte*». (Ms. Ac. Rom. 2269, f. 23: «M. Eminescu, Scrieri politice și literare», vol. I, p. 285, pasagiul 1).

de vreme-ce cunoscuta operă¹⁾ a ieșit abia în jumătatea a doua a anului 1871, cu o prefață datată *Viena, în Mai*. Dar proba asta nu-i de loc sigură, din motivul că teoria lui Roesler văzuse lumina zilei mai de mult în analele academiei din Viena, tom. LIII, din 1867, deci e posibil ca Eminescu s'o fi cunoscut și înainte de 1871, poate de la vr'un curs al facultății de litere din Viena.

În sfârșit, o probă internă destul de importantă pentru datarea romanului este și fondul lui, luat în mare parte din viața Românilor de peste munți și vădind influența nemijlocită a mediului ardelenesc asupra lui Eminescu, — un moment, asupra căruia voi stărui la aprecierile asupra romanului însuși.

Probele externe își au deasemenea importanța lor pentru datare. Ele sînt : *scri-*

¹⁾ *Romänische Studien*. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens, von *Robert Roesler*. Leipzig, Verlag von Dunker et Humboldt, 1871.

sul și *ortografia* textului original, pe care o cercetare îndelungată și amănunțită a manuscriselor lui Eminescu, din diferitele epoce ale vieții sale, mî-a înlesnit a le data cu destulă probabilitate.

Scrisul și ortografia textului nostru seamănă întru toate manuscriselor, despre care există probe că se refer la anii 1869-1871, timp petrecut de Eminescula Viena ¹⁾. În deosebi ortografia, pronunțat etimologistă și arătînd unele înrîuriri ale lui Eliade Rădulescu: [*sufflet, passiune, terribil*], este caracteristică lucrărilor din acea vreme ale poetului, care după 1871 evoluează foarte repede către ortografia fonetică. Cît pentru scris, am căutat să dau cetitorilor înșiși puțința unei comparații a unei pagini din roman c'un text, ce cuprinde cîteva versuri dintr'o poezie datată 1869, dar copiată

¹⁾ Vezi Ms. Ac. Rom. 2257, cuprinzînd unele lucrări vieneze ale lui Eminescu, scrise pînă și cu aceiași cerneală și une-ori pe acelaș fel de hîrtie ca romanul.

după toată probabilitatea pe la 1870¹⁾); facsimilele trebuie să surprindă pe orî-cine prin asemănarea lor perfectă.

* * *

Avem deci ca epocă a concepţiunii, formării şi închegării romanului ce publicăm anii 1868—1870. Cu excepţia cîtorva luni din 1868, cît va fi petrecut ca sufler la Bucureşti, poetul îşi trăeşte aceşti ani sub influenţa hotărîtoare a vieţii romîneşti ar-

¹⁾ Versurile fac parte dintr'o poezie foarte juvenilă a poetului, pe care nici el n'a crezut'o vrednică de publicat: ea poartă titlul cam ciudat de «*Locul aripelor*» şi face parte dintr'un ciclu întreg de poezii ale unei vîrste fragede; poeziile, datate cu diferiţi ani între 1865—1870, sînt evident copiate, şi încă fără vre-o întrerupere de timp mai mare; ele sînt şi numerotate, 1—35 (vezi Ms. Ac. Rom. 2259; ff. 16—39). E foarte probabil că poetul le-a copiat prin 1870, căci găsim între ele poezia *Inger de pază*, cu textul din roman, în afară de unele deosebiri de expresie neînsemnate, precum şi textul poeziei *Venere şi Madonă*, întocmai cum e publicată în Conv. Lit. la 1870, deşi în manuscris e datată 1869.

delene.¹⁾ Pregătit pentru această viață prin școala lui Aron Pumnul, pe care o urmasese la Cernăuți ca elev de școală primară și de gimnasiu, apoi prin școala Blajului, unde se afla pe la 1866, în sfârșit prin călătoriile sale ca actor de-a lungul și de-a latul pământului românesc din regatul ungar, — Eminescu se simțește, la Viena, unit mai mult cu viața Românilor ardeleni, decât cu a celorlalți, și aceasta nu numai sub raportul cultural și social, ci și sub raportul politic. Căci dacă el agita cu cel mai cald entuziasm ideea tea-

¹⁾ În aceeași epocă, pe la 1869, Eminescu a scris tabloul său dramatic asupra lui Andrei Mureșeanu (v. «Revista Asociației gen. a stud. univ. rom.» 1903, nr. 1; pg. 8 și urm. unde-i publicat de d. Al. T. Dumitrescu și «M. Eminescu. Poesii postume», ed. nouă, 1905, pg. 201 și urm.) într-o preamărire a bardului și a revoluțiunii dela 1848 (vezi Conv. lit. XXXIII, p. 1—10, scrisoarea II-a a poetului către d. Negruzzi, unde poemul e considerat ironic ca o «crimă», săvârșită «fără cea mai mică teamă de procurori și de judecători de instrucțiune, în ciuda organelor siguranței publice»). Mss. Ac. Rom. 2259, f. 34 și 2262, f. 1, v. apoi f. 4 — cuprind crîmpeie de versuri naționaliste, din aceeași epocă (după scris și ortografie), despre *Ardeal* și eroii săi *Horia și Iancu*.

trului național al Romînilor din Ardeal, printr'un articol remarcabil pînă'n ziua de azi, publicat în *Familia* (1870, nr. 2), scria cu același zel și articole politice în ziarul naționalist *Federațiunea* din Pesta, combătînd c'o energie extremă dualismul austro-ungar și politica eghemonistă a Maghiarilor față cu naționalitățile nemaghiare ¹⁾.

Legătura intimă între aceste articole și între pasajele din roman, privitoare la politica urmată de Maghiari față cu Romîni (pg. 70—82) și peste tot la revoluțiunea de la 1848, este cît se poate de evidentă. De aci și evidența tot pe atît de mare a influenței ardeline asupra lui Eminescu în alcătuirea romanului său, care constituie proba cea mai frumoasă despre rostul binecuvîntat al mediului Romînilor de dincolo pentru viitorul cîntăreț și profet al neamului romînesc de pretutindenea.

¹⁾ Vezi Conv. lit., XXXVII, 1903, pg. 287 și urm.; «M. Eminescu, Scrieri pol. și lit.», vol. I, pg. 37-55.

Pe lângă influențele ardelenе, romanul mai arată urmele unei înrîuriri destul de simțite a romantismului german ultrasentimental, care pe la 1868—1870 mai era la modă, cu deosebire pentru tinerime, și cu care Eminescu va fi venit în atingere încă pe vremea când trăia ca elev de liceu la Cernăuți. În firea foarte romantică a poetului, — acest romantism, cu les probabil de prin nenumăratele romane germane de-o valoare literară cam problematică, găsi un tărîm din cele mai prielnice, precum naționalismul fanatic al Ardelenilor întîmpina o rezonanță foarte puternică în sufletul verde românesc al tînărului moldovean, trăit în copilăria lui la țară, în mijlocul rasei noastre celei neamestecate.

Iată deci cele două elemente fundamentale ale romanului: *naționalismul* și *romantismul*, datorite deopotrivă unor influențe din afară, căror însă propria individua-

itate a lui Eminescu le dete sămînța ce le-a rodit.

Aceste două elemente caracterizează întreaga operă a lui Eminescu, începînd cu viguroasa și optimista poezie «*Ce-ți doresc eu ție, dulce Romînie*» (1866) și terminînd cu pesimista și dureroasa *Scrisoare* a III-a (1881), publicată cu prilejul proclamării Romîniei ca Regat. Ele sînt nedeslipite de personalitatea artistică a poetului, orîcît de adeseori și orîcît de complicat le-a variat geniul său fără seamăn la noi și zbuciumările tragicei sale vieți.

Prin ele, romanul *Geniul pustiu* își are importanța sa deosebită și pentru acea epocă literară romîncască, pe care Eminescu o stăpînește cu majestatea uriașei sale personalități.

Intensitatea simțirei ce străbate sufletul neamului romînesc întreg, iubirea pasionată a trecutului nostru istoric, revolta adîncă împotriva păturilor superpuse ade-

văratei rase românești din regat și creștința neștrămutată în vrednicia acesteia — iată sinteza elementelor naționale pe care le cuprinde opera lui Eminescu în poezie, în proză și în studiile și articolele politice.

Fericita lume *nereală* plăsmuită de fantasia neînfrînată a poetului, idealul de femeie și de iubire creiat de dînsul în tipurile Sofiei și Poesis-ei, feerica natură luminată de luna crăiasă, subiectivitatea inerentă marilor talente lirice, sentimentalitatea exagerată proprie romanticilor, artificilitatea personajelor și arbitrarul în conducerea firului povestirii, elementul fioros și bizareria — iată sinteza elementelor romantice, pe care iarăși le arată opera întreagă a lui Eminescu.

Toate aceste elemente, naționale și romantice, cristalizate cum sînt în *Geniul pustiu*, vădesc un fapt din cele mai de seamă pentru literatura noastră; vădesc

adevărul unității absolute pe care l'a avut personalitatea lui Eminescu, unitate care s'a dezvoltat, s'a complectat, s'a desăvîrșit mereu, dar care — o singură bucată fiind și o bucată de marmoră — nu s'a transformat nici odată.

Dar *Geniul pustiū* își are importanța sa și pentru biografia lui Eminescu, întru cît el cuprinde o sumă de amintiri și de confesiuni prețioase asupra vieții lui din copilărie și asupra predispozițiilor lui sufletești. Traiul la țară a lui Toma Nour este reflexul vieții la țară a lui Eminescu, precum scenele din viața de student sărac sînt luate din propria experiență a poetului; deasemenea descrierea admirabilă și mișcătoare a iubirei de mamă, care ne aduce aminte clasicele versuri din poezia «*O, Mamă* ¹⁾» și care parcă înfățișează ochilor no-

¹⁾ Sentimente foarte înrudite cu cele din această poezie se regăsesc într'un fragment inedit al poetului (vezi Ms. Ac. Rom. 2285; f. 127—128), publicat în *Sămănătorul*, 1903, nr. 37.

ștri scumpa icoană a maicei poetului, pe care acesta o adora mai presus de orî-ce pe lume, după cum mi-au împărtășit prieteni intimi ai lui. Pînă și obscura epocă a vieții poetului petrecută prin Ardeal, se luminează destul de bine prin fericitul colorit local în zugrăvirea oamenilor și a împrejurărilor de dincolo.

* * *

Dar însemnătatea romanului nu se mărginește numai la valoarea lui istorică-literară și biografică, ci ea atinge și domeniul estetic.

Ca fond, romanul este o creațiune viguroasă, care profetește pe viitorul geniu, pe cîntărețul de mai tîrziu al unui neam întreg. Realismul sănătos al multor scene, între care acele din episodul cu moara Sasului, incendiul orașului devastat de honvezi, diferite lupte în munți, — dovedesc un spirit de observație de-o agerime și de-o preci-

ziune extraordinară la un scriitor de 21 de ani. Priveliștile romantice, din mijlocul unei naturi de basm, și ingeniositatea în expunerea întâmplărilor, sînt presemnele fantasiei uriașe care predomină opera poetică a lui Eminescu din toate timpurile. Reflexiunile filosofice originale și îndrăznețe vestesc pe cugetătorul adînc din *Satire* și din *Luceafărul*.

Ca formă, romanul are deasemenea calități deosebite. Limba, prea puțin înăsprită de unele latinisme și germanisme datorite mediului cultural ardelenesc, este de-o corectitudine și de o puritate care uimesc ; în ciuda construcțiilor sintactice stîngace și naive, ce se repetesc pe alocurea (d. p. construcția cu «. .ast-fel încît....»), viitorul reformator al limbei noastre literare se zărește în adîncul stilului ce curge limpede și neîntrerupt. Cît pentru sinceritatea, energia și verva retorică a stilului, romanul poate sta și azi alături

cu unele din operele în proză ale scriitorilor romîni.

Fără îndoială, romanul are și defecte — multe chiar, în fond și 'n formă. Pe lîngă cele relevate, ar fi de remarcat în prima linie insuficiența observației psihologice, care-i supărătoare, apoi exagerarea evenimentelor și a sentimentelor, repetițiile jignitoare, neclaritatea unor tablouri și încărcarea frazelor cu prea multe frumuseți căutate, artificiale.

Cu toate acestea, romanul rămîne o lucrare cu valoarea ei literară prețioasă. Prin faptele istorice din care se inspiră, prin tendințele lui naționale sănătoase, prin noblețea sentimentelor, prin adîncimea emoțiilor și prin avîntul stilului, — este una din puținele noastre cărți de literatură aleasă, potrivite a contribui la o bună educație romînească a generațiilor tinere.

Normele de publicare, urmate în această a doua ediție, sînt următoarele :

Am transcris romanul fără nici o abatere dela textul original ; îndreptările, ștersăturile și explicările necesare le-am adaos în notele pe care am căutat a le reduce la minimul posibil, spre a nu îngreua prea mult citirea. Pentru aceleași motive, n-am mai păstrat toate formele dialectale (moldovenești), unde se găsea, precum nici formele lexicale particulare. Le-am adaos însă într'un mic registru la început pentru că au numai un interes științific, nu și literar.

Ortografia pe care am întrebuițat-o, este cea fonetică. Cît pentru ortografia originalului, ea se poate cunoaște din proba de manuscris dată în facsimil. Punctația foarte puțin îngrijită a manuscrisului — o probă mai mult că textul a fost transcris după altul — a trebuit să o completez însumi.

Înainte de a sfîrși această prefață, țin să lămuresc pe critici și pe cetitori cu privire la îndreptările și modificările în textul introducerii, precum și cu privire la unele contribuiri interesante ce s'au adus, prin reviste și ziare, cercetărilor mele.

Cînd s'a tipărit ediția întîi a romanului, nu avusesem timpul să-l studiez mai de aproape, căci editorul ținea să-l pună la îndemîna publicului cît mai curînd și eu îl cedasem definitiv. Ast-fel graba publicării a făcut să se strecoare în introducere și în notele romanului greșeli de tipar și scăpări din vedere, asupra căror am revenit.

Datarea concepției și scrierii romanului am restrîns-o acum între anii 1868—1870. În 1871, poetul va fi transcris — cel mult — opera sa în forma păstrată printre manuscrisele sale. Restrîngerea ori precizarea mai de aproape a datării o întăresc și dovezile speciale ale d-lui G. Bogdan-Duică privitoare la influența lui

Eliade asupra poetului, căci aceasta a trebuit să-și ajungă culmea prin 1868 și 1869, cînd el trăia în legături de prietenie și de idei cu membrii Cercului *Albinei Pîndului*, unde — spune d. G. Bogdan Duică, în articolul citat mai înainte — «Eliade se bucura de o stimă deosebită». Cu anul 1870, Eminescu se apropie tot mai mult de *Junimea*, precum arată ideile sale din manuscrise, culese și publicate de mine în vol. I al «Scrierilor politice și literare» (pg. 15—23).

Pentru aceste motive și pentru faptul că *Sermanul Dionis*, prin superioritatea sa ca formă și fond, a trebuit să fie elaborat de poet într'o vreme mai îndelungată, eu aș admite chiar că textul păstrat al *Geniului Pustiū* poate data chiar din 1869.

Cu *Geniu pustiū* s'aŭ ocupat, în articole de critică specială, d. G. Bogdan Duică (în «Conv. lit. XXXVIII, 1904, pg. 167—174), d. G. Panu («Săptămîna,» 1906, n-rele 6, 8, 12 și 14, printre «amintirile de la

«Junimea» din Iași și d. M. Răducanu («Vocă Tutovei.» 1907, n-rele din 21. 28 Ian. și 4. 11 Februarie).

D. G. Bogdan Duică aduce contribuiri prețioase la chestiunea influențelor lui Eliade și a «Germaniei-June,» în deosebi a lui Gutzkow asupra romanului *Geniu pustiu*.

D. G. Panu publică o serie de considerații documentate și foarte interesante cu privire la înrîuririle între *Geniu pustiu* și *Sermanul Dionis*, arătînd cum ideile filozofice romantice din *Geniu pustiu* s'au dezvoltat, s'au limpezit și s'au închegat mai tîrziu în *Sermanul Dionis*; d-sa mai stăruie asupra felului de-a proceda al lui Eminescu în munca sa de artist și scoate la iveală, precum am scos și eu — în diferite articole — revenirea sistematică a poetului asupra motivelor și scrierilor sale vechi, de poezie și proză. Sînt prețioase și unele amintiri și pre-

cizări biografice cu privire la cîte-va pasaje din *Geniul pustiu*, în legătură directă cu episoade din viața lui Eminescu, asupra cărora nu e locul a stărui aci.

D-l M. Răducanu face cîteva observații și modificări îndreptățite cu privire la anume greșeli de tipar, scăpări din vedere și lucruri neprecise din introducerea întîieii ediții a romanului. De asemenea arată și d-sa înrudirile între *Geniul pustiu* și *Sermanul Dionis*, precum și alte asemănări și împrumuturi din diferite bucăți ale poetului. Cu privire la datarea romanului, modificările și precizările mele din introducerea noiei ediții și îndreptările din notele romanului, unde s'au strecurat cîteva erori de tipar, mă pun de acord cu părerile întemeiate pe care le are și d. Răducanu.

Desigur că nu o introducere e potrivită a lămuri mai de aproape diferitele chestiuni atinse și discutate de d-nii Bogdan.

Panu și Răducanu. O voi face însă într'un studiu mai amănunțit pe care l-am pregătit, mai de mult, asupra romanului *Geniul pustiu* și a întregii proze literare a poetului și pe care sper să-l public în curînd, în vre-o revistă specială, căci monografia despre viața și operele lui Eminescu, unde problema își are un capitol anume va putea să apară abia mai tîrziu, cînd împrejurări de trai și de muncă științifică mai prielnice decît ale unui dascăl suplinitor încărcat cu lecții îmi vor îngădui să dau formă definitivă unor studii întinse pe care de ani le fac în tăcere, cu răbdare și cu multe greutăți, dar cu toată dragostea și nădejdea.

I. SCURTU.

de Case

Amu a acceptat sa vin
vada ce se intimpla in casa lui venise idaca
fost o servita de unu in casa, sau mai de unu o o
de iubira si in cel ce a inceput in gatarea a o
Noptea era cu ploaie si norii erau in
si erau into odori lui. Am lucrat o lăternă
si pleratul al maramalei si curcubita ale floii si
candei inundate de ploaie, foste alina innoata pe
mole maramale si maramale curcubita. Era intina
am ajuns la casa si am dat lăternă si aprins
asa dar vada si maramale si siglata de intina
tuturor femeilor ce erau din vici si vici
pe cele judecătorești singura si avere: atenta
intin si casa, si si mai caandea tina oaste
mole. Am lucrat siglata de pe maramale si a
am intrat scurta si a canen si. Era cu
deschis si canen singura si, maramale ad gata si
betrameni. Putea si ale si curat ara langa
privirea dadi dano apoloti siglata si aia nega
mănu cu fani. Am deschis o si siglata si a
gimnastica si lăternă de lăternă siglata si lăternă
si lăternă am, dulele maramale!

noptre pentru ce ne ducem la amas si
tut tota - bradului si, si de var fo
ambele noastre. Trimiti mi scrii inalt
tine de un paine chieru.

mai cere si numai prin cuprind la gres
cu mine si an ^{cu mine} scapat a la stat
a o afara spit afara de oras past
ce verde si tesatura sprijin sa pastura
bucuri de a te puteri vede minime
inaintea unei de din frunza vine si cont
mala. - Lucea 2.ii frunza - Andromeda
fiatul in Datorii si se fo muncind
si paine mie - tehnica si sau mie
minte de singurul gasciari ale melle
sunt si in ciastore.

deina intina - munda munda. Panta de
taliu anti sau venul a ingrozim a
tatalu tling. Pusa lunga si masu
O leuina. Ei adreata mie si scriu sa
etc. Ei scria trunent in cerule
O repordun tot sau sau scriu

2. Ochii tăi îngelatori! A glorie mări pota ve-o dati
Păci cu dove iselene, mă atrag și mă resping
Mă atrag când stau cu ghiata cu priviri desperate
Mă resping când plina de flăcări cu cle stumul tău mă ating.

3. O atuni mâna ta-i tare și resping, cu pietare
Măna mea cea profană cu intra în santuar
Si se arunde în inimă tinere, pe cât cu plini de glorie
Si uită lumea în amănunt și în ochii tăi de joi.

4. Astăzi mă mureș și plam că profan și aserv
Trina mureș sunt astăzi, cald și dulce-i gheptul meu
Odi unu este cu englezimea și tonul cu primăvara
Odi iubesci a la fântâni cum iubesc pe Dumnezeu.

5. Tu suride cu neîncredințe... P. Că de reu am în cap
Lini cu umb gogole mureș cu la simiți se pământ
Si deschide corsetul este în la roșii cu singi gentili
Căci apă fântâni în ordonate între ghepturi albi, rotunde.

GENIU PUSTIU

I ¹⁾

Dumas zice că romanul a existat totdeauna. Se poate. El e metafora vieții. Priviți reversul aurit al unei monede calpe, ascultați cântecul absurd al unei zile, care n-a avut pretențiunea de-a face mai mult sgomot în lume de cât celelalte în genere, extrageți din astea poesia ce poate exista în ele și iată romanul.

Printr'o clae prăfuită de cărți vechi (am o predilecțiune pentru vechituri) am dat peste un volum mai nou : Nuvele cu șase

¹⁾ Ulterior sînt puse alături cuvintele «*Tass'n Scoția*», care par a fi un titlu — bizar de altminteri — al primului capitol : explicația lor o găsim numai în pasajul al doilea, unde se pomeneste în chip mistic *Tasso* și *Scoția*, cu concluzia că «totul e cu puțință pe pămînt».

gravuri. Deschid ¹⁾ și dau de istoria unui rege al Scoției care are să devină prada morții din cauza unui cap de mort îmbălsămat. Inchipuți-vă însă că pe cine l'a pus litograful să figureze în gravuri de rege al Scoției? — Pe Tasso.—Lesne de explicat : Economia. Am scos într'adins portretul lui Tasso spre a'l compara. Era el trăsura cu trăsura. Ce coincidențe bizare pe fața pământului — îmi zisei zimbînd prin visarea mea. Putea-s'ar oare întîmpla unui Tasso o istorie asemenea celeia ce-o citim? Am spus o neghiobie negreșit — căci totul e cu putință pe pămînt și drept dovadă vă voi nara o istorie ciudată, în care am jucat și eu un rol, deși foarte secundar ²⁾.

¹⁾ De-aici încolo, pasagiul întreg e șters ulterior, cu creion roșu, dar numai cu linii foarte ușoare. Pare că Eminescu vroia să revină asupra lui. Fiind-că rîndurile acestea sînt prețioase pentru vădirea caracterului romantic al operei, le reproduc întocmai.

²⁾ Aici poetul pare a fi vroit să adauge pasagiul din Ms. cit., f. 21, semnalat în nota următoare, și care-i acesta : «Uitasem însă, că tot ce nu e posibil obiectiv, e cu putință în mintea noastră, și că în urmă toate cîte [le] vedem, auzim, cugetăm, judecăm nu sînt de cît creațiunii prea arbitrare ale] propriei noastre subiectivăți, iar nu lucruri

Era o noapte tristă. Ploaia cădea mărunță pe stradele nepavate ale Bucureștilor, ce se trăgeau strînte și noroioase prin noianul de case mici și rău zidite, din care constă partea cea mai mare a așa numitei Capitale a României. Tropăia prin bălțile de noroi, ce te împrășcau cu apa lor cea hleioasă, îndată ce aveai cutezarea de-a pune piciorul c'un pas înainte. De prin cîrciumi și prăvălii pătrundea prin ferestrele mari și nespălate o lumină murdară mai slăbită încă prin stropii de ploaie ce inundase stradele. Din cînd în cînd trecea pe lîngă vre-o fereastră cu perdelele roșii, unde în semi-întuneric se zăria cîte-o femeie... Pe ici pe colea vedea pe cîte-un romanțios, ce trecea fluerînd, sau cîte-un om beat, care 'ndată ce chiuia răgușit lîngă ferestrele prostituțiunei, femeea spoită ce sta în sticlă aprindea un chibrit spre a-'și arăta fața sa unsă din gros și sînul său veșted și gol — poate ultimul mijloc de-a sufoca

reale. *Viața-i vis*». E important acest pasaj, fiindcă el ne arată cît de timpuriu a fost influențat Eminescu de filosofia lui Kant și Schopenhauer.

dorință murdare în piepturi stîrpite și pustiite de corupțiune și beție.—Bețivul intra, semi-întunericul devenia întunerice și amurgul gîndirilor se prefăcea într'o miază-noapte de plumb, cînd gîndiam că și acela se numește om și aceea femeie. Trebuie să scuzi — trei sferturi ale lumii e așa — și dintr'al patrulea — Dumnezeu[e], ce puține's caracterele acelea, care merită a se numi omenești. ¹⁾

Prin ușa unei cîrciumi deschise auzii țîrlîiturile unor coarde false, pe care le schingiuia sub arcușul său cel aspru și cu degetele-î uscate un biet copil de Țigan, și 'n preajma lui săria de rupea pămîntul o muiere 'n doi perî și un Țigan rupt și lung, cu picioarele grele băgate în niște papuci largi și împluți cu paie. O veselie grotescă, urîță se desemna pe fețele amîndurora.

¹⁾ Fraza din urmă e adăosă ulterior, în Ms. cit., f. 21 v., cu indicația locului unde aparține. Deasupra ei e notat cu același scris și cu aceeași cerneală celălalt pasaj, fără indicație unde aparține, pe care l'am reprodus în nota a doua, la pasajul al 2-lea, de la începutul romanului.

Alături era o cafenea. Ploaia și frigul ce mă pătrunsese, mă siliră să intru în ea. Mirosul tutunului, eternul trictrac al jucătorilor de domino făcea un efect deosebit asupra simțurilor mele ameteite de ploaie și de frig. Orologiul, fidel interpret al bătrînului timp, sună de 12 oră în limba sa metalică, spre a da lumii, ce nu-l asculta, seamă că se scursese și a 12-a oră a miezului nopții. P'ici pe colea pe lîngă mese se zăriau cîte-o grupă de jucători de cărți cu părul în desordine, ținînd cărțile într'o mîna ce tremura, plesnind din degete cu cealaltă înainte de-a bate, tăcuți, cu ochii fieși, mișcîndu-și și mușcîndu-și buzele fără a zice o vorbă și trăgînd din cînd în cînd cu sorbituri sgomotoase cîte-o gură din cafeaua sa și berea ce li sta dinainte... semn de triumf!

Un june aplecat asupra unui biliard scria cu creta pe pănura verde ¹⁾. Cugetam că e din vița lui Arpad și că și-o fi scoțînd din rezervorul memoriei sale vr'un dulce

¹⁾ «Numele Ilma» —, șters ulterior, în textul original.

nume de iubită sau vr'un ideal unguresc din romanele lui Mauriciu Jókay.¹⁾ Num'am mai ocupat mai mult de figura acestui tânăr suspinător poate, ci am început a răsfoi prin ziare străine unele reviste literare, artistice, etc. (Ale noastre nici nu au nici nu vor a revedea ceva în privința asta).

Junele meū se apropiă de mine.

— După d-ta mă rog, șopti el închinându-se. Accent curat romînesc; — nu e Ungur.

— Poftim, zisei, întinzîndu-i ziarul, și surprins de interesul ce-mi insuflă îndată ce ridicai ochii.

Un om pe care-l cunoșteam fără a-l cunoaște — una din acele figuri, ce ți se pare că ai mai văzut-o vre-o dată 'n viață fără s'o fi văzut nici o dată, fenomen ce se poate explica numai prin presupunerea unei afinități sufletești. Incepuî a-l observa cu

¹⁾ Fraza e ștearsă ulterior, cu creion roșu. Am reținut-o, fiind de oare-care interes, mai ales că și poetul pare a fi vroit s'o înlocuească, nu s'o elimineze cu totul.

comoditate. Era frumos — d'o frumusețe demonică. Asupra feței sale palide, musculoase, expresive, se ridica o frunte senină și rece ca cugetarea unui filosof. Iar asupra frunței se sburlia cu o genialitate sălbatecă părul său negru-strălucit ce cădea pe niște umeri compacti și bine făcuți. Ochii săi mari căprii ardeau ca un foc negru sub niște mari sprâncene stufoase și îmbinate, iar buzele strâns lipite, vinete, erau de o asprime rară. Ai fi crezut că e un poet ateu, unul din acei îngeri căzuți, un Satan, nu cum și-l închipuesc pictorii: sbîrcit, hîdos, urîcios, ci un Satan frumos, de o frumusețe strălucită, un Satan mîndru de cădere, pe a cărui frunte Dumnezeu a scris geniul, și iadul îndărătnicia — un Satan dumnezeesc, care trezit în cer a sorbit din Lumina cea mai sfîntă, și-a îmbătat ochii cu idealele cele mai sublime, și-a muiat sufletul în visurile cele mai dragi, pentru ca în urmă, căzut pe pămînt, să nu-î rămîna de cît decepțiunea, și tristeța gravată în jurul buzelor, că nu mai e în cer. Repedeă înflare a nărilor și vioaia

sclipire a ochilor lui semnala o inimă din cele bune, un caracter pasionat. Talia sa subțire, fină și mîna sa albă cu degete lungi și aristocrate sămăna cu toate astea a avea o putere de fier. — Toată expresiunea în sine era de-o putere generoasă, deși infernală.

Luă un ziar romînesc. La pagina anunțurilor citi cu o semivoce sarcastică: Opera italiană... Ughenoții.

— A, vrea să fie romîna? zisei indiferent.

— Se 'nțelege. N'am putea avea o muzică mai dulce și mai frumoasă, ca cea italiană? ¹⁾

Oamenii noștri — zic eu — sînt de-un cosmopolitism sec, amar, sceptic — ba și mai mult: aū frumosul obicei de-a iubi ori-ce-î străin, de-a urî tot ce-î romînesc. Noi am rupt-o cu trecutul fie ca limbă, fie

¹⁾ Fraza e scrisă ulterior, cu creionul, înlocuind fraza următoare, ștearsă: «Nu avem voci, nu avem talente, *nu avem o muzică populară neexploatătă încă pînă astăzi?*» Felul scrisului și, în parte, ortografia din acest adaos indică un timp mai în urmă; poate 1872-73 (Berlin) ori 1874—1875 (Iași).

ca idee, fie ca mod de-a privi și a cugeta, căci alt-fel n'am putea trece în ochii Europei de națiune civilizată.

— Și oare sînteți aceea de ce vreți să treceți?

Hm... nu ești de aici... cum se vede ¹⁾.

— Nu ²⁾.

— A... alt-ceva...

— Ei bine, s'o știu de la mine, că nimeni nu caută aicea de a fi aceea de ce trece. Vezi la noi istorici, ce nu cunosc istoria, literați și jurnaliști ce nu știu a scrie, actori ce nu știu a juca, miniștrii ce nu știu a guverna, financiară ce nu știu a calcula, și de aceea atîta hîrtie măzgălită fără nici un folos, de aceea atîtea țipete bestiale care împlu atmosfera teatrului, de aceea atîtea schimbări de minister, de-aceea atîtea falimente. Veți afla mai lesne oameni ce pun la vot existența lui Dumnezeu —

¹⁾ Fraza-i adaosă ulterior, cu creionul, în locul celor următoare: «Zimbiu a rîde și-mi mușcăi buzele. — Ești Transilvănean? zic.»

²⁾ Inlocuiește fraza anterioară: «Da, Român din Transilvania» — care se refera la cealaltă frază, ștearsă de Eminescu.

decît suflete înamorate în limba și datinele străbunilor lor, de cît inimi ¹⁾ care să iubească caracteristica cea expresivă a poporului nostru, minți ocupate cu chestiunile de viață ale acestui popor, căruia îi scriem pe spete toate fantasmagoriile falsei noastre civilizațiuni.

Divorțul și adulterul îmblă cu fețele bolnăvicioase, spoite din gros, măști vii, pe stradele noastre : — zimbînd femeilor le stîrpește, zimbînd bărbaților îi usucă și cu toate astea noi le dăm serbări și le sacrificăm nopțile iernilor noastre, ne cheltuim tinerețea, care-ar trebui să aparțină lucrului ²⁾ și familiei... Femeea poporului nostru nu lucrează, căci *are cu ce trăi* ; bărbatul nu lucrează, căci n'are la ce lucra — toate fabricile din lume concurează cu miserabila sa meserie. Cît despre inteligența noastră, — o generațiune de amployați... de semidocți... oameni, cari calculează cam peste cîți ani

¹⁾ Cuvintele ce urmează, până la virgulă, sînt adaose ulterior, cu creionul, de Eminescu și înlocuesc pe acestea : «(inimi) *îchinătoare de D-zeul Romînilor* sau (minți) etc.»

²⁾ Variantă : «lucrului spre realizarea acelor ideale spre care țintește omenirea», scris cu creionul, ulterior, deasupra.

vor veni ei la putere... inteligență falsă, care cunoaște mai bine istoria Franței decît pe aceea a Romîniei — fiii unor oameni veniți din toate unghiurile pămîntului, căci adevărații copii de Romîni încă n'au ajuns să învețe carte... oameni în fine cari au făptură și caracter de la tații greci, bulgari și numai numele de la mamă — de la disgrațiata Romînie. Și încă dacă și-ar [fi] cîștigat prin ceva dreptul de a se numi Romîni; dar nu. Ei își urăsc țara lor mai rău și mai cumplit do cît străinii, o privesc ca un exil, ca o supărătoare condiție a existenței lor... ei sînt... cum o spun ¹⁾ înșii, Romîni de naștere, Francezi în inimă — și dacă Franța le-ar procura semidocților noștri avantajele pe cari li-l[e] dă nefericita lor patrie — ei ar fi emigrat de mult... cu toții!

Pre legea mea — urmaș, ștergîndu-mă sudoarea, arată-mă un om, care să scrie romanul Miseriilor acestei generațiuni, și acel om va cădea ca o bombă în mij-

¹⁾ Cuvintele ce urmează în fraza aceasta sînt adaose ulterior în f. 24 v. a manuscrisului.

locul pustiitei noastre inteligențe, va fi un semizeu pentru mine — un mîntuitor, poate, pentru țara lui.

— Schimbați opiniunea publică, dați-i o altă direcțiune, răscoliți geniul național — spiritul propriu și caracteristic al poporului din adîncurile în care doarme — ,faceți o uriașă reacțiune morală, o revoluțiune de idei (în care ideia *romînesc* să fie mai mare de cît uman, genial, frumos, în fine fiți Romîni, Romîni și iar Romîni, zise el încet și răgușit ¹⁾).

— Cine s-o facă asta? Nu sînt toți astfel. Nu sînt toți numai receptivi: Francezi, Italiani, Spanioli, tot — numai Romîni nu.

— O! nu trebuie oameni mulți pentru asta... Spiritul public este fapta puținor oameni. (O singură frunte unsă cu mirul lui Dumnezeu e în stare să farme din oceanul cugetărilor omenești o singură vîlbură gigantică, care să se 'nalțe din fundul abisului mării până sus în nourii gînditori din cerul luceafărului ce se numește geniu...) ¹⁾. Arătați-le ieasma viitorului și se

¹⁾ Parantesul e pus ulterior, cu creionul.

vor speria de el... Arătați-le unde-ar ajunge, de-ar urma tot astfel, și se vor întoarce... Dar în fine — adaoase el cu un surîs sceptic — de ce să cercăm noi a rădica generațiunea cu umărul. Tot ce se 'ntîmplă pe lume, rezultă. De-o fi ca ei să se stingă, se vor stinge și cu noi și fără noi — de nu, nu.

— Cosmopolit? — adaoase el încet — cosmopolit sînt și eu: aș vrea ca omenirea să fie ca prisma, una singură, strălucită, pătrunsă de lumină, care are însă atîtea colori. O prismă cu miî de colori, un curcubeu cu miî de nuanțe. Națiunile nu sînt de cît nuanțele prismatice ale Omenirei, și deosebirea dintre ele e atît de naturală, atît de explicabilă, cum putem explica din împrejurări anume diferența dintre individ și individ. Faceți ca toate aceste colori să fie egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate de Lumina ce le formează și fără care ele ar fi pierdute în nimicul neexistenței — căci în întunecul nedreptății și a [1] barbariei toate națiunile își sînt egale ¹⁾

1) De aici încolo urmează o lungă și ditirambică serie de idei revoluționare, republicane, umanitare și de imagini

în abrutizare, în îndobitocire și fanatism, în vulgaritate; ci cînd Lumina abia se reflectă în ele, ea formează colori prismatice ¹⁾. Sufletul omului e ca un val — sufletul unei națiuni ca un ocean. Cînd vîntul cu aripi turburi și noaptea cu aeru-î brun și cu nouri suri domnește asupra mării și a valurilor ei — ea doarme monotonă și întunecată în fundul ei care murmură fără înțeles; pe cînd decî în senina și albastra împărăție a cerului înflorește Lumina ca o floare de foc — fiecare val reflectă în fruntea sa un soare, iar marea împrumută dela cer coloarea sa, seninul geniului său — și le reflectă în visul său cel adînc și luciu. Cînd națiunea e 'n întuneric, ea doar-me 'n adîncimile geniului și-a puterilor sale neștiute și tace — iar cînd Libertatea, civilizațiunea plutesc asupra-î — oamenii superiori se ridică spre a le reflecta în frunțile lor și a le arunca apoi în raze lungi adîn-

romantice, șterse ulterior de poet, fie că nu le mai aproba, c'au tinerețea lui fragedă, fie că nu le mai găsia locul în roman. Le reproduc totuși pentru intersul lor biografic.

¹⁾In text: «(colori prismatice) *viu, elegante*», cuvinte șterse ulterior, cu creionul.

cimilor poporului — astfel încît în sînul mării întregi se face o zi senină, ce răsfrînge în adîncul ei cerul. Poetii, filosofii unei națiuni (luminate ¹⁾) presupun în cîntec și cugetă înălțimile cerului și le comunică națiunilor respective. Dar sînt nourî cari întunecînd cerul, întunecă pămîntul. O, nourii-regi ai pămîntului vor mîna totdeauna tunetele lor rebele asupra popoarelor de valuri, — cu toate că acei nori nu sînt alta de cît însuși respirarea ghiețoasă și întunecată a valurilor nenorocite. Nouriii tună, fulgeră, și acopăr cu o perdea de fier Soarele aurit; și până ce vor fi ei tirani asupra frunților de valuri, până ce întunericul ce-l aruncă ei prin umbra lor cea mare va pătrunde sufletul adînc al mării c-o noapte rece și tăcută, până atunci Lumea lui Dumnezeu va fi nenorocită.

Cei mai nałți și mai veninoși nourî sînt monarhiî.

Cei după ei asemenea de veninoși sînt diplomații.

¹⁾ Parantes pus ulterior de Eminescu.

Trăsnetele lor cu care ruină, seacă, ucid popoare întregi sînt resbelele.

Sfărmați monarhii! Nimiciți servii lor cei mai leneși, diplomații; desființați resbelul și nu chemați certele popoarelor decît înaintea Tribunalului popoarelor și atunci Cosmopolitizmul cel mai fericit va încălzi pămîntul cu razele sale de pace și de bine.

Judecata acestui june, — cam bizară, mă interesa mult și sorbiam ca să zic așa vorbele șoptite de buzele sale subțiri și palide. Fața sa devenia din ce în ce mai profundă și mai expresivă și lua un aspect fantastic. Mă lăsam tîrît de rîul lin al cugetărilor sale într'o nemargine de vise.

— Nu crede, zise, că cosmopolitismul cum îl voi eu nu-și are adepții săi fierbinți. Deodată cu aceste vorbe, el scoase din buzunarul de pe piept ale gherocului un mic jurnal litografiat în nordul Germaniei. Ieșit dintr'o litografie secretă de sub mîna unor junii apostoli ai Libertății adevărate, al Cosmopolitizmului celui mai posibil și celui mai egalitar, acest ziar era interpre-

tul unor idei demne, frumoase, tinere. El
chiema popoarele la o alianță sacră contra
tiranilor celor răi ai pământului, la exi-
larea din regula lumei a maiestăților mes-
chine, a diplomaților gîzi a[i] opiniunei
zilei, a resbelului, în care se varsă atîta
sînge din inima cea sfîntă a popoarelor.

Vis frumos, care a început a fi al lumei
întregi, vis care devenit convicțiune nu
va desființa, pe-o cale pacifică și nepătată
de sînge, numai capetele cu coroane —
tiranice — ci și popoarele ce tiranizează
asupra altora ! ¹⁾

Bătu o oră. Atunci el se sculă repede, își
băgă ziarul litografiat în buzunar, și-mi în-
tinse dreapta, pe cînd cu stînga-și puse pălă-
ria în cap. — Mă numesc Toma Nour...D-ta ?

Îi spusei numele meu. După aceea ieși,
lăsînd să-mi vîjje prin cap idea de a-l [face]
eroul unei nuvele.

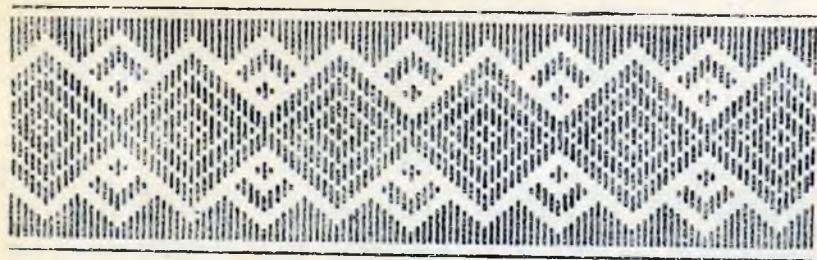
Intorcîndu-mă acasă, tocmai cînd aprind
chibritul, ca să dau foc la lampă, văd într-o
lumină dubioasă cartea de nuvele cu cele

¹⁾ Cu fraza aceasta, se încheie partea ștearsă ulterior
de poet.

șase gravuri. Chibritul se stinse și rămăseă
în întuneric.

Uite — ziseă — oare nu voi găsi în acest
om un Tasso — să-l studiez mai de-
aproape? Intunericul din jurul meu era
metafora aceluă nume: Toma Nour.

II.

După ce-mi propusesem să 'nmărmuresc figura sa cea frumoasă în vre-o nuvelă a mea, am căutat negreșit ca să fac cu el o cunoștință mai de aproape.

L'am văzut în urmă de mai multe ori și fiindcă o atracțiune instinctivă mă fermeca în spre el, de aceea i-am propus să mă viziteze. Căpătasem în el un amic, care nu mă vizita de cît ca să mă certe, care nu se purta de cît în [haine] negre, care rîdea zile întregi cu un rîs de netot în societatea oamenilor, pentru ca să plîngă acasă, care ura oamenii și era răutăcios ca o babă, numai ca să nu placă unei lumi, ce nu-î plăcea lui.

El nu-mi făcuse încă nici-odată invitarea

ca să-l vizitez. În fine într'o zi îmi făcu această nespusă onoare. M'am dus la el. Locuia într'o cameră naltă, spațioasă și goală. În colțurile tavanului paiajenii își exersau pacifica și tăcuta lor industrie, în tr'un colț al casei la pământ dormeau una peste alta vr'o cîteva sute de cărți, visînd fi-eicare din ele ceea ce cuprindea, în alt colț al casei un pat de lemn c'o saltea de pae, c'o plapumă roșie și 'naintea patului o masă murdară, cu suprafața ilustrată de litere mari latine și gotice ieșite de sub bricegelul vre-unui ștregar de copil. Pe masă hîrtii, versuri, ziare rupte și întregi, broșuri efemere ce se împart gratis, în fine totul un abracadabru (genial) ¹⁾ fără înțeles și fără scop.

Dar asupra cărților culcate 'n colț era aninat în cuiu bustul în mărime naturală, lucrat în ulei, al unui copil ca de vr'o optsprezece [ani] — cu păr negru și lung, cu buzele subțiri și roze, cu fața albă ca marmura și cu niște ochi albaștri mari sub mari sprincene și lungi gene negre. Ochii

¹⁾ Parantes pus cu creionul, ulterior, de Eminescu.

cei albaștri ai copilului erau așa de străluciți, de un colorit atît de senin, în cît pareau că privesc cu inocența, cu dulceața lor *mai*¹⁾ femeiască asupra spectatorului ce privia în ei. Era o adevărată operă de artă. Cu toate că acel portret înfățișa un chip îmbrăcat bărbătește, însă mîinile cele fine, dulci, mici, albe, trăsurile feței de-o paloare delicată, umedă, strălucită, moale, ochii de-o adîncime nespusă, fruntea arcată și *mai*²⁾ mică, părul undoind cam prea lung, te-ar fi făcut a crede că e chipul unei femei travestite.

— Cine e femeia asta ? zic eu lui Toma care sta tologit pe plapuma lui cea roșie.

— A, femei !.. rîse el ; tot femei visați !
Ți-o jur pe omenia mea, că a fost bărbat ca tine și ca mine.

— Cu toate astea, acești ochi...

— Acești ochi ?... O ! dacă ai fi văzut tu acești ochi vre-o dată 'n viața ta, ți s'ar fi părut că-î revezi în fie-ce stea vînată a dimineții, în fie-ce undă albastră a mării,

1) În sensul de «*aproape*».

2) Subliniere pusă cu creionul, ulterior, de Eminescu.

în fie-ce geană azurie ivită prin nori. Cît era de frumos acel copil și ce tânăr a murit. A fost un amic, poate singurul adevărat, ce l'am avut, care m'a iubit cu dezinteresare, care a murit pentru mine, și dacă mîna mea diletantă în pictură a putut să reproducă ochii ce ți se par încă frumoși, poți să-ți închipuești ce frumoși trebuia să fie ei. Frumoși a 'nmărmurit în sufletul meu întunecos, rece, nebun, precum ar rămînea prin nouri pe bolta cea brună a nopții două... numai două stele vinete. Tu, iubitele, mi se pare că ai să devii foiletonistul vre-unui ziar... După ce voi muri, îți voi *testa* ¹⁾ într'o broșurică romanul vieții mele și vei face din lungii, din obosiții mei ani triști, monotoni, plînși, o oră de lectură pentru vre-un cutreerător de cafenele, pentru vre-un tânăr romanțios, sau pentru vr'o fată afectată, care nu mai are ce pierde, care nu mai poate iubi și care învață din romane cum să-și facă epistolele de amor²⁾.

¹⁾ latinism (ardelenism), pentru *a lăsa moștenire*.

²⁾ Adaos ulterior, cu creionul în loc de ; »acum trebuie să iubească».

O! voi cari posai ca eroi leșinînzi a[î] romancierilor francezi, voi cari iubiți ca sentimentalii germani — răspunsei eu — voi cari mîncați cu toate astea ca Englezii materialști, voi trăiți mult, și te'ncredințez eu, iubitele, că tu, cu toată afecțiunea ta, cu toată fața ta de-un eroism palid, ai să trăiești mai mult de cît mine. Pe ce ne prindem?

— Pe ce ți-am spus — replică Toma —, pe biografiile noastre scrise în formă de nuvele. De-oî muri eu înainte, ți-o las pe-a mea, de-î muri tu, moștenesc eu pe-a ta, și-atîta-î tot.

Intr'o noapte venisem la Toma. Luna strălucia afară și în casă nu era lumînare. Toma sta visînd pe patul lui și fumînd în lungi sorbituri din[tr']un ciubuc lung și focul din lulea ardea prin întunericul odăiei ca un ochi de foc roșu ce-ar sclipi în noapte. Eui stam lîngă fereastră deschisă și priveam visînd în față cea palidă a lunei. În fața locuinței lui Toma era un mîndru palat a[l] unuia din.... așa [ziși] aristocrați ai noștri....

Dintr'o fereastră deschisă din catul de sus auzii prin aerul nopții tremurînd notele dulci allel unui piano — și un tînăr și tremurător glas de copilă adîind o rugăciune ușoară, profumată, fantastică. Îmi închisei ochii, pentru-ca să visez în libertate. Mi se păru atunci că sînt într'un pustiî uscat, lung, nisipos ca seceta — d'asupra căruia licăria o lună fantastică și palidă ca fața unei vergine murinde. E miază-noapte....Pustiul tace.... aerul e mort și numai suflarea mea e vie, numai ochiul meu e viu pentru-ca să vadă pe-un nor de argint în naltul cerului un înger alb, îngenunchiat cu mîinile unite, care cîntă o rugăciune divină, adîncă, tremurătoare: Rugăciunea unei Vergine. Intredeschisei ochii și văzuî prin fereastră arcată și deschisă, în mijlocul unui salon strălucit, o jună fată muiată 'ntr'o haină albă, înfiorînd cu degetele ei subțiri, lungi, albe, clapele unui piano sonor și acompaniînd țipetele ușoare allel unor note dunnezești cu glas[ul] ei dulce și moale și încet. Părea că geniul divinului brit Shakespeare ex-

pirase asupra pământului un nou înger lunatic — o nouă Ofelia. Am închis iar ochii, astfel încît, recăzut în pustiul cel lung, palatul cel alb se confunda cu noul de argint, iar juna fată cu îngerul în genunchi. Apoi strîngînd [ochii] silit și tare, am învescut visul meu în întuneric —, n'am mai văzut nimic, ci auziam dispărînd ca o suvenire întunecată — Rugăciunea unei Vergine.

Muzica încetase de mult, și, cu totul în prada impresiunii ei, țineam încă ochii strîns închiși. Cînd mă deșteptai din reveria mea, fereastra susă ¹⁾ a palatului era închisă, în salon întuneric, și sticlele ferestrei străluceau ca argintul în alba lumină a lunei. Aerul era blînd și văratec — iar razele lunei, pătrunzînd în camera lui Toma, isbiau fața sa cu care era el culcat în sus. Ea era mai palidă de cît altă dată, și mi se părea că două raze ale lunei auriau două mici lacrimi ²⁾ pătrunse din ochii lui închiși.

1) Indreptat peste: «*de sus*».

2) Scris ulterior, cu creionul, de-asupra, peste cuvîntul «diamante».

— Plîngi?, zisei încet și mișcat și eu: căci sufletul meu era plin de lacrimă.

— Iubit de-un asemenea înger fără să-l poți iubi, șopti el încet, cu o voce (disperată¹), seacă și amară.

— Ce-ai?, zic eu.

— Ce-am? — răspunse Toma. O! dacă ai cunoaște tu cît de puțin sufletul meu, acesta te-ar înfiora — nu știi, nu-ți poți imagina cît e de pustiiu, cît e de deșert în el — e întocmai ca gîndirea idioată și stearpă a unui om, a[le] căruî urechi sînt surde ca lutul, a căruî gură e mută ca pămîntul, a[i] căruî ochi sînt orbi ca piatra. Nu mai simt nimic și cînd mai pot stoarce o lacrimă din ochii mei, mă simt fericite. Ai văzut acel înger închinîndu-se Dumnezeuului său — ei bine, acel înger iubeste c-un amor lumesc pe un Demon rece, palid, cu inima de bronz, pe mine. Și eu... eu n-o pot iubi. Stele 'n cer, amoruri pe pămînt, numai în noaptea mea nici-o stea, numai în sufletul meu... nici un amor. Cîte odată numai aud

¹) Parantesul pus de Eminescu, ulterior, cu creionul.

bătăile pustiiitului meu suflet...,cîte odată suflarea mi se curmă'n piept, ca vîntul ce se curmă prin ruinile sdrobite de munții anilor — cîte-odată mai simt și eu !... O, atunci îmi place să trec prin lume cu ochii închiși și să trăiesc sau în trecut sau în viitor. Visez ca copilul ce vorbește prin somn, zîmbind, cu Maica Domnului — mă transport în cer — pun aripă umerilor mei și părăsesc pămîntul, pentru-ca să mă dau cu totul acelor umbre divine — visuri, care mă poartă din lume 'n lume și mă isbesc din gîndire în gîndire. Mor pe pămînt, ca să trăiesc în cer.

O ! de-aș putea iubi.

Înțelegi tu ce va să zică de-a nu *putea* iubi ? A trece prin lume singur, mărginit în pași, în ochi — să te svîrcolești în strîmtoarea sufletului tău celui rece — să cauți a-l aprofunda și să vezi că e secăt și că apele sale se pierd în nisipul secăciuneii sociale, se ard de căldura (holeroasă) ¹⁾ a unei societăți de oameni, ce

¹⁾ Parantes pus ulterior de Eminescu, cu creionul.

trăiesc numai din ura unuia către celălalt.

A nu iubi, nu-î nimica — a nu *putea* iubi e grozav.

Toma Nour, după-ce sfîrşise acest apolog al urei şi [al] răscoalei, el se sculă din pat şi începu să traverseze spaţiul cel larg al camerei sale cu paşi mari. Lumina lunei bătea în faţa de marmură a icoanei din părete, a[i] cărei ochi păreau că trăiesc în noapte.

— O Ioane ! zise Toma, sărutînd ochii cei de foc vînat a[i] icoanei — Ioane, iartă că am căzut într'un iad de ură, cînd tu nu-mi predicaî decît un cer de amor, suflet de înger ce-ai fost !

Luna s'ascunse 'ntr'un nor negru de ploaie, spintecat în două rînduri de lungi fulgere roşii. Casa se 'ntunecă şi nu se mai văzu nici acea umbră pe perete : Ioan, nici acea umbră de marmură ce umbla : Toma.

— Toma, zisei eu încet, eu mă duc... noapte bună. Cată să nu 'nnebuneşti. Ieşi şi mă dusei acasă la mine ¹⁾.

¹⁾ Acest alineat, apoi — în afară de cel învecinat — celelalte trei ce urmează, sînt şterse ulterior de Eminescu,

Deși Toma rămînea același, dar eu băgai de seamă că el se ruina din zi în zi.

În una din zile însă, eu luai frumoasa deciziune de-a compune cît se va putea de serios mina mea în sine cam mucalită și nededată de a fi funebră și a ține o orațiune de morală și igienă acestui om — pe care eu îl credeam că-i vr'un geniu pierdut. Așa e felul meu. În visurile mele mă cred în stare de-a deveni un tiran carnivora, setos de sînge și amor — avar de aur și desfrînat ca un Eliogabal, cînd în realitate nici nu sînt în stare să mă mănîu cum se cade. Atîta timp sînt și eu mănios pe-un om, cît ține el mănîe pe mine. Ei bine, cu Toma puteam fi mai sever.

— Toma, zisei eu, te ruinezi. Pentru D-zeu, împlă între oameni, până ce ei nu vor începe a crede că ești nebun.

Am repetat adesea aceste vorbe, sau

pentru-că vroia probabil să le înlocuiască. Dar nefiind înlocuite cu nimic și povestirea rămînînd, de altminteri, trunchiată, le reproduc aici toate.

analoage cel puțin ¹⁾, mai multe zile dea-rîndul — dar el nu răspundea nimica, fața sa rămînea la imputările mele de-o amicie copilărească, rece și imposibilă. Însă într'o zi prorupse ²⁾ cu o voce puternică și arzătoare — ochii săi se turburară ³⁾ și răsuflea mai greu ⁴⁾.

— Tacî, zise el, copil ce iești. Ce vrei?... Crezi tu, orî toate sufletele de pigmei ce mă'ncojor — cred ei oare, că mă cunosc? Ei văd niște membre de om — fiecare-și croiește cîte-un interior cum îi place pentru acest biped îmbrăcat în negru și omul lor e gata. — «E un nebun», zice cutare. — «E fantast», zice cutare. — «Așa! vrea să treacă de original», zice un al treilea. — Și toate aceste individualități croite pe seama mea, atribuite mie, nu

1) Cuvintele acestea patru, deși n-aû vre-un rost deosebit, sint adăogate ulterior, cu creionul.

2) Latinism-ardelenism; pentru: *îsbucni*.

3) Aici urmaû comparațiile, eliminate ulterior prin paranteze: «(ca suprafața mării și pieptul său gema) (ca resufletul unui leû murind)».

4) Aceste patru cuvinte din urmă înlocuesc a doua parte din comparațiile reproduse în nota precedentă.

aŭ a împărți cu mine nimic ¹⁾. Destul că sînt altceva, decît ceea ce cred ei ²⁾. Lauda lor nu mă lingusește, pentru că ei laudă o individualitate, care nu-î identică cu a mea — batjocura lor nu m'atinge, pentru că ei batjocuresc un individ, pe care eu nu-l cunosc... Îi disprețuesc pe oameni... m'am săturat de ei».

Se 'ntelege că cu asta curmă șirul oricărui raționament, ce se putea naște în mintea mea. Nu 'i-am mai făcut nici o imputare ³⁾; e în zadar să vorbești celuiia ce nu vrea să te-asculte.

Intr'o zi el plecase [din București, fără măcar să-și ia adio dela mine, sau dela vr'unul din cunoscuții săi.

N'am mai auzit de el vr'un an. Intr'una din zile primesc o scrisoare din Copenhaga. Iat'o: «Iubitule, trimete-mi poeziile lui Ale-

¹⁾ Cuvîntul înlocuește expresia anterioară, mai potrivită, — «nici în clin nici în mîneacă».

²⁾ Fraza-î ulterior adaosă cu creionul în loc de: »Eu sint de tot altceva».

³⁾ În parantez urmează apoi «nici o *admonițiune* mai mult», — ardelenism, pentru *muștrare*.

xandri, pos-restante — sub literile Y. Y.» —
Șatîta tot.

I le-am trimis. Pe urmă am plecat la țară, la o moșioară a părinților mei, unde-am petrecut o vară frumoasă, plină de povești și de cîntece bătrînești. Dar am însărcinat pe-o babă ce îngrijia de camera mea (în București ¹⁾, ca să primească orice scrisoare mi-ar sosi în lipsa (mea) ¹⁾ și s'o arunce în sertarul mesei (mele) ¹⁾.

Cum veni toamna, sburaî și eu din cîmpiile cele friguroase și brumative și întinse — în camera din București, din etajul al treilea, caldă și mică.

Sînt un fantast. [Cu] capul aplecat asupra mesei îmi făceam planuri de aur — cugetam asupra acelor mistere ²⁾ din viața popoarelor, din mersul generațiunilor, care asemenea fluxului și refluxului mării duc cu o teribilă consecință ici la înălțare, colo la cădere. Afară era un timp posomorît

¹⁾ Paranteze puse ulterior, cu creionul, de Eminescu.

²⁾ Rîndurile de-acî pînă la sfîrșitul frazei, scrise în text cu creionul, înlocuiesc cuvintele anterioare: mistere...
«a generațiunei noastre, cari petrifică inima națiunei»

și gemător ca gândirile murinzilor —, focul se făcuse sgară 'n sobă —, lumînarea ardea palidă a stinsă —, și mie mi se părea că aud șoptirea acelor moși bătrîni cari, pe cînd eram mic, îmi povestiau în timp de iarnă, ținîndu-mă în tremurîndele lor brațe, povești fantastice despre zine îmbrăcate în aur și lumină, care cîntă senina lor viață în palate de cristal. Aș trecut ani d'atunci — și parcă a fost ieri —, ieri pare că-mi încîlciam degetele în barba lor cea albă și ascultam la graiul lor cel înțelept și șoptitor — la înțelepciunea trecutului, la acele vești din bătrîni. Mi-ar fi plăcut mult să trăiesc în trecut. Să fi trăit pe timpul aceia cînd Domni îmbrăcați în haine de aur și samur ascultaș de pe tronurile lor, în învechitele castele, consiliile divanului de oameni bătrîni — poporul entusiast și creștin undoind ca valurile mării în curtea Domniei — iară eu, în mijlocul acelor capete încoronate de părul alb al înțelepciunii, în mijlocul poporului plin de focul entuziasmului, să fiu inima lor plină de geniu, capul cel plin de in-

spirațiune — preot durerilor și bucuriilor — bardul lor. Spre a hrăni acele vise și mai mult, am deschis vr'o cîteva cronice vechi și răsfoiam prin ele, cînd într'una găsesc o scrisoare nedesigilată încă — pe care de sigur că menajera mea, primind-o de la poștă, o aruncase în cartea aceea. O desfac. Iată cuprinsul ei.

Torino, în nu știu-cîte.

Domnule,

Mi-ai trimis poeziile lui Alexandri. Îți mulțumesc. Citesc adeseori pe Emmi ¹⁾, singurul lucru în lume, care-mă poate stoarce lacrimi. Intr'adevăr, voi ăștia, cari trăiți în lume numai pentru-ca să trăiți, aveți o idee ciudată de moarte... voi vă imaginați scheletul unui mort și-i ziceți moarte. Pentru mine, e un înger drag, cu o cunună de spini, cu fața palidă și cu aripă negre. Un înger... îngerul visurilor mele care are o fizionomie cunoscută mie — singura fizio-

¹⁾ Vezi drama-fragment a lui Eminescu, inspirată de această poezie, Ms. Ac. Rom., 2253, ff. 30 – 61, scrisă în aceeași vreme.

nomie care purta pentru mine fericirea lumii în zimbetul său și melancolia pământului în lacrima ei. Acea fizionomie nu mai este. Acele buze ce surîdeau —, un surîs al morții le-a închis, sau mai bine: moartea 'namorată de mine a luat figura unei copile, a vizitat pământul și mî-a răpit mai întîiu inima, pentru ca dispărînd ea — s'o urmez și cu sufletul. — Scrie-mî.

Eū nu mai vād bine și urechile-mî vîjăe mereū de cîntecul umbrelor ce-o să le vād peste puțin pe cealaltă lume. Ingerul meu se pune 'n fața soarelui și umbra negrelor sale aripî îmi întunecă din ce în ce mai mult orele, care se vor stinge în curînd. Voi muri. Scrie-mî curînd, căci poate-oî mai primi încă. După-ce-oî muri, veî că-păta o ciudată moștenire din partea mea. Ține minte. Rămîn al pământului cu corpul, al tău cu sufletul cel ce 'n curînd nu va mai fi.

TOMA NOUR.

O lacrimă se scurse tremurînd din genele strălucitoare și arunca scrisoarea în foc. Ochiul meu painjeniț de lacrimi și insomnie întrevedea într'o sălbatecă fantasmagorie capul vînat al celui amic nefericit — cu creierii roșii de gîndire, cu fălcile înfundate de venin și de misantropie, cu ochii unui nebun. De sigur murise. Deschid sertarul mesei și iau puținele portrete ce le aveam împrăștiate prin hîrtii. Portretul lui era lipit de a[1] lui Tasso ¹⁾.

Epistola stătuse de mult în cronică. Era veche.

Trecu însă o lună și primi un pachet dintr'un mic oraș al Germaniei — reședința unui rege-miniatură, rege-parodie, rege-satiră. Pachetul era c'un manuscript, manuscriptul biografiei lui Toma Nour.

Printre foi o fișie de hîrtie cu cuvintele următoare :

Amice ! N'am murit încă, însă sînt con-

¹⁾ Aici urmează fraza ștearsă ulterior ; «O nouă coincidență». Vezi începutul romanului, pasajul al doilea.

damnat la moarte. Execuțiunea mea va fi în curînd. Locuesc într'un palat mare—, la poarta mea sînt sentinele superbe—, numai că e cam întunecos și cam umed palatul meu—; oamenii-i zic închisoare. Cu manuscriptul fă ce-î știi. Adio, și la vedere pe cealaltă lume ! ¹⁾.

TOMA.

¹⁾ Cele două alineate din urmă sînt șterse ulterior, tot cu creion roșu. Probabil că Eminescu a vroit să le înlocuiască, părăindu-i-se poate și lui prea neclare. Eu le reproduc, spre a nu trunchia povestirea.

Iată manuscriptul :

III.

Am zărit întunericul lumii sub un troian de ninsoare, adică într'una din acele colibe care iarna nu-și mai manifestă existența lor, de cît prin fumul cel verde ce tremură asupra-le. Tata n'avea nimica; era unul din oamenii cei mai săraci ai cătunului nostru... Nu-mi aduc aminte de mama de cît ca de o ființă palidă, un înger, care mî-a descîntat copilăria cu glasul ei dureros și suferitor. Eram încă mic, cînd într'o zi băgai de seamă, că mama nu mai vrea să-mi răspundă, căci ea adormise galbenă, cu furca'n mîină și cu buzele ce zimbeau abia. O gîndire adîncă părea că o cuprinsese; eu o trăgeam din cînd în cînd încet de mînică; dar ea mi se părea că nu

vrea să-mi răspundă. A venit în urmă tata — oamenii au întins-o pe-o masă — și a venit satul întreg... unii din ei plîngeau —; eu priviam la ei, dar nu știam ce să cuget. Mai văzusem adese-orî oameni țepeni întinși pe cîte-un pat ce-î ziceau năsalie, purtați pe sus între cîntece și plîns, și băgasem [de seamă] că de cîte orî trecea o nuntă așa de tristă pe lîngă casa noastră, mamei îi curgeau din ochi lacrimi mari, dar nu știam de ce... Veni noaptea... Oamenii ce stau în casă se jucau d'a cărțile, dar mama sta tot întinsă, tot nemișcată, tot galbenă. A treia zi o au dus-o oamenii la o casă de lemn cu o cruce de-asupra — la biserică; un om bătrîn cu o barbă albă, îmbrăcat în haina lungă și văpsită fel de fel, cînta încet și pe nas —, apoi au pus-o într'o groapă, au aruncat țărîna de-asupra ei, de-au acoperit-o... M'am întors acasă... Nu vorbisem nici o vorbă de trei zile și minunea aceasta îmi ameția capul meu cel mic. Nu știu ce simțiam, dar mă cuprinsese frica grozavă, că n'o să mai văd pe mama... Mă duceam de o căutam în casă, o căutam pretutindeni...

îmi părea că-î aud glasul ei cel dulce și încet, dar pe ea n-o mai vedeam. Cum a înnoptat, m'am dus la biserică... Am văzut o movilă acolo unde pusese pe mama și o lumînare de ceară galbenă ardea prin noapte, ca o stea de aur prin întunericul norilor. M'am culcat pe groapă, am lipit urechea mea de țărână. — «Mamă! mamă! — am strigat —, ieși de-acolo și vino a casă.. Casa e pustie — zic —, tata n'a venit toată ziua azi —, porumbii tăi cei albi au luat câmpii... Mamă, vino mamă! orî ia-mă și pe mine, acolo unde ești... Ascultam; dar movila era rece, tăcută, umedă —, un vînt atinse lumînarea și întunericul cel negru cuprinse sufletul meu. Mama nu venia.., lacrimile începură să-mi curgă, o mîină de lemn îmi strîngea inima'n piept, suspinele mă inundaă și în glasul unei cucuvăi triste am adormit.

Și iată ce-am visat. De sus, sus din acele stînci mișcătoare, ce lumea le zice nori, vedeam o rază coborîndu-se tocmai asupra mea. Și pe rază se scobora o femeie îmbrăcată într'o haină lungă și albă... era

maica mea... Ea mă descînta și din pieptul
meu am văzut ieșind o turturică albă, ce
s'a pus la mama'n brațe... Eu singur rămă-
sesem rece și galben pe groapă, cum fu-
sese mama; și mi se părea că eu nu mai
sînt eu, ci că sînt turturică... Pe brațele
mamei m'am schimbat din turturică într'un
copilaș alb și frumos, cu niște aripioare
de puf de argint. Raza cea de aur se suia
cu noi... am trecut printr'o noapte de nouri
— prin o zi întreagă de stele, păn'am dat
de-o lume de miros și cîntec, de-o grădină
frumoasă de-asupra stelelor. Copacii erau
cu foi nestimate, cu flori de lumină și în
loc de mere luciau prin crengile lor miș de
stele de foc. Cărarile grădinei acoperite cu
nisip de argint duceau toate în mijlocul ei,
unde era o masă întinsă, albă, cu lumînări
de ceară ce luceau ca aurul — și de jur
împrejur sfinți în haine albe ca și mama
și împrejurul capului lor strălucia de raze.
Ei povestiau, cîntau cîntece de prin vremile
de pe cînd nu era încă lume, nici oameni
și eu îi ascultam uimit... Cînd de-odată un
întunec rece izbi obrazul și ochii mei

ce-î deschisesem. M'am pomenit tot pe mormîntul de hleiū și o ploaie amestecată cu piatră îmi izbia fața, pe cînd norii cei negri ai cerului se sfîrtica[ū] în miî de bucăți prin fulgere roșii ca focul. Clopotul cel dogit gemea bolnav în turn și toaca se izbia de stîlpii clopotniței. Am fugit de pe morman ud și plin, și m'am covrigit în clopotniță cu dinții clănțănind și muiat pînă la piele; părul meu cel lung îmi cădea peste ochi —, mînuțele mele slabe și reci le băgam tremurînd în mînecutele ude. Așa am stat toată noaptea. Pe la cîntători am început a merge cu picioarele goale prin noroiū spre casă... am intrat în bordeiū... pe vatră lemnele se topise... și sgura abia mai licărea —; tata ședea pe un scăunăș scund și pe fața sa arsă și nerasă se strecurau lacrimi de venin. Unde-ai fost — zise el — apucînd cu blîndețe mîna mea înghietată.

— Am fost să caut pe mama..... unde-i mama ?

Pieptul său se umflă cumplit, el mă luă în brațe, mă strînse cu foc nespus și-mi

înnecă fața rece c'un noian de sărutări fierbinți. — Mama ta, sărace — șopti încet — mama ta?! Nu mai ai mamă...

Rămăsesem singura mîngăiere a tatălui meu celui amărît. Eram lumina ochilor săi, cugetul minții, (amarul inimei) ¹⁾, speranța bătrînețelor sale. Cînd eram mic, mă duceam la preotul cel bătrîn al satului, care, țîindu-mă pe genunchi, îmi dădea primele lecțiuni de citire. O dorință nemărginită, o sete arzătoare de studiu se trezise în mine, care vai, era să-mi devie fatală. De-aș fi rămas în munții mei — să-mi fi încîntat inima cu doine și capul cu fantasmagoriile basmelor, poate eram mai fericit.

Tata m-a dat la școală (la Cluj) ¹⁾. Ce-o fi învățat nu știu, dar știu că zilele mele treceau ca o iarnă pustie, ca un vis fără înțeles.

Între copii aceia lipsiți cari ascultă cu sete de pe băncile școlii graiul învățăturei, între aceia cărora studiul nu li-i

¹⁾ Parantez pus de Eminescu, ulterior, cu creionul

o silă ci chemare, destin, în capul și inima cărora se frământă cîte puțin foc ceresc, sînt cu deosebire două clase — cu toate că amîndouă au un pun[c]t în care nu diferesc : lipsa.

Numai că la unii e voluntară, la alții e pentru-că într'adevăr sînt lipsiți. Cei dintîi auresc pînă și prundul stradelor cu banii lor, până ce rămași fără [nici o para] beau paharul mizeriei până la drojdi; cei din urmă îl beau mereu, fără întrerupere.

Intre cei patru păreți galbeni a[î] unei mansarde scunde și lungărețe, osîndite de-a sta în veci nemăturată, locuiam cinci inși în desordinea cea mai deplină și mai pacifică. Lîngă mica fereastră stetea o masă numai cu două picioare, căci cu partea opusă se răsima de perete. Vr'o trei paturi, care de care mai schioape, unul cu trei picioare, altul cu două la un capăt, iar la celălalt așezat pe pămînt astfel încît te culcai pe el pieziș, un scaun de paie în mijloc cu o gaură gigantică, niște sfeșnice de lut cu lumînări de seș,

o lampă veche, cu genealogie directă dela lampele filosofilor greci a[le] căror studii puțiau a untdelemn, mormane de cărți risipite pe masă, pe sub paturi, pe fereastră și printre grinzile cele lungi și afumate a[le] tavanului, ce erau de culoarea cea mohorâtă-roșie [a] lemnului pîrlit. Pe paturi era[ă] saltele de paie și cergă de lînă — la pămînt o rogojină, pe care se tologiau colegii mei și jucau cărți, fumînd din niște lulele puturoase un tutun ce făcea nesuferită atmosfera, ș-așa atît de mărginită a mansardei. Eram cu toții în vîrsta aceea, în care urlă arii din opere, declamă pasaje din autorii clasici, faci poezii de amor, vrei să treci de ștregar și de vițios, îți închipuești așa de mult despre mustăcioara d-tale, ești convins că zîmbetul d-tale e fermecător și ochiul săgetător —, în fine în vîrsta cea pedantă și nesuferită căreia nu știi ce nume să-i dai. Pe cînd colegii jucau cărți, rîdeaă, beaă și povestiau anecdote care de care mai frivole și mai de rîs, de Pepelea, de țigani, de popi —, eu îmi mînam viața cu

capul așezat în mîni, cu coatele rezemate de marginea mesei, neascultînd la ei și citind romane feroase și fantastice, care-mi iritau creierii. Intre mulțimea de colegi era cu deosebire unul de-o frumusețe femeiască. Palid, delicat — era cu toate astea capul tuturor esceselor de student. La beție el bea îndoit cît orșicare din noi, numai că pe cînd ceilalți cădeau în toate lăturile, și nu știau ce vorbesc, chiuiau, și se sărutau ca și cînd ar fi amanți —, el singur sta în mijlocul lor senin, surizînd —, și singurul semn că băuse, era că paloarea sa obicinuită se colora cu'n gingaș rosa — ca acel al ofțicei ¹⁾. Eă de felul meu nu puteam bea, dar într'adevăr că trebuia să mă mir de acel copil, acel înger (blond) ²⁾ cu ochii de-un albastru așa de strălucit și de adînc, cu fața așa de palidă, așa de delicată, asupra căruia însă vinul nu produsese nici un efect. El era sărac de fel,

¹⁾ Mai nainte «*pudoarei*», șters și înlocuit de poet cu creionul.

²⁾ Parantez pus de Eminescu, ulterior; de-asupra e scris pentru înlocuire: «cu păr... [cuvînt ilegibil] lung».

însă se părea că-î păsa așa de puțin de sărăcia lui. Totdeauna vesel, totdeauna plin de glume și noutăți — însă totdeauna rupt și fără bani, el era o individualitate care nici nu avea cunoștință de sine, care nu numai că nu știa, dar nici nu voia să știe la ce trăiește. Mie-mi părea cu toate astea, că această veselie era silită, că aceste râsuri nenatural de nemăsurate și nebunești nu erau decît trista și desperata prefăcătorie a unui suflet rupt de durere.

Intr'o friguroasă miază-noapte de iarnă — eu citiam, ceilalți colegi dormiau care'n-cotro — bate cineva la ușa. Intră! — strig.

Intr'o manta ce parcă nu mai putea susține lupta cu vîntul, intră tînărul și palidul meu amic, — dar paloarea sa era mai adîncă, era vînată, buzele seci și strînse, rîsul amar și peste măsură silit, ochii turburi, părul său negru într'o dezordine cumplită.

— Ioane! strig eu, ce-ai? I-apuc mîna și mă uit fix în ochii lui.

— Nimic, zise el rîzînd. nimica!.. ea moare.

— Cine moare, pentru Dumnezeu?

— Ea!, zise el, și strîngîndu-mă la el, apăsîndu-și capul de pieptul său cu niște sughițuri disperate — vino, zise — vino cu mine... te rog!

Mi-aruncaî [pe spate] o haină mai caldă și ieșii cu el. Era ger. Pașii noștri trozniau pe zăpadă înghețată — și noi zburam alături pe stradele orașului: eu învălit și cu fața înfundată în manta — el, ținînd fața în dreptul zăpadei ce izbia, ca acele, rece. Sufla un vînt cumplit. Din cînd în cînd treceam pe lîngă o lampă... Cînd priveam în fața sa așa de albă ca [a] unui mort, îmi părea că merg alături cu o umbră, cu un om ce murise de mult, astfel încît îmi venia să mă mir cum eu, viîu, puteam să însoțesc pe acest mort și unde mă duceam cu această fantomă palidă, sceptică, lungă. Aspectul fantastic al figurei sale, pașii săi ce abia atingeau pămîntul, ochii săi ficși, mantaua sa lungă și ruptă ce ajungea mai pînă la picioare — și încă astfel cum mergea mut alături cu mine, mă nfioram eu singur gîndind că am a face c'o ființă ce nu este, gîndeam că

visez, și că nu e decît o înfricoșată fantasmă din visul unei nopți de iarnă. Ieșirăm din oraș. Cîmpia lungă și lată, acoperită cu zăpadă de argint în care se ogîndia luna palidă... era o arie albă întinsă... Noaptea de iarnă fantastică, plină de-un aer de argint, în toată frumusețea sa rece. — cîmpia de zăpadă —, p-iei pe colo cîte-un tufiș nins — o momîie, o fantasmă de argint pe un cîmp de argint, iată tot. Noi luarăm cîmpul de-a curmezișul. Departe la un capăt al cîmpului se zăria printre arbori desfrunziți, în mijlocul unei grădini, o lumină ce părea că iese dintr'o fereastră și s'auzia lătratul amortit al unui cîne.

Am grăbit și mai mult pașii noștri, pînă ce-am putut distinge prin ninsoarea generală o casă în mijlocul unei grădini. Am sărit amîndoi gardul ce se scutura de ninsoare și ne-am îndreptat în spre fereastra luminată. Apropiindu-ne, el m'a rugat să mă plec ca să se poată sui și apucă de cercevelele gîmurilor; sări pe spatele mele îndoite — d'aicia pe marginea temeliei și se uită înăuntru. Eu mă urcai după el.

Camera era mobilată sărac — scaunele de lemn — patul nelustruit — într'un colț un piano. Pe-un scaun ședea un bătrîn — pe pat zăcea o fată cu ochii jumătate închiși — lângă piano ședea altă fată.

Cea care zăcea pe pat era de-o frumusețe rară. Părul blond bătea în cenușiu — fața sa albă ca bruma, ochii săi mai negri decît mura sub niște gene lungi blonde, și sprîncene subțiri, trase și îmbinate. Buzele ei tremurau o rugăciune — ochii săi se întredeschideau din cînd în cînd — tîmplele sale băteau încet. Un braț de-o albete vergină ca cea mai curată marmură spînzura'n josul patului, pe cînd mîna cealaltă zăcea pe inima ei.

Bătrînul ședea pe scaunul cel de lemn. Fruntea sa pleșuvă și înconjurată de cîți-va peri albi ca argintul în lumină era norată de durere — ochii săi roșii, de bătrînețe, și de coloare turbure erau plini de lacrimi — capul său palid, pe jumătate mort, tremura convulsiv, și brațele sale spînzurau de-a lungul sprijoanelor scaunului. Fata de lângă scaun era un înger tran-

dafiriu ¹⁾). Șezînd în fața pianului — mînile repoaș ²⁾ țepene pe clape, spatele răsîmat de speteaza scaunului și capul spînzurat cu fața 'n sus asupra spetezei. Fața ei privea drept în cer — lacrimile ei rămîneau în ochi — căci fața ei sta orizontal. Fața era palidă și durerea ei o durere sublimă.

Însuși aerul camerei era mort și trist — flacăra luminei tremura ca suflată de-un spirit nevăzut. Era[ă] toți muți ca morții; privirea bătrînului devenise fixă și disperată, cînd de-odată mînile celei de lîngă piano se mișcară. Electric inspirate zburau ca nevăzute asupra clapelor, aerul se auri de note divine, cerești; bătrînul se plecă ca pentru a îngenuchia, ochii murindei se deschiseră și ea începu să cînte: Cîntecul unei murinde. Notele zburau cînd puternic, cînd încet, abia auzite, ca suspinele arpelor îngerești; era unul din a-

¹⁾ Cuvîntul e adaos ulterior, cu creionul, — pentru «rosa», expresie foarte obicinuită în Ardeal și Bucovina.

²⁾ Latinism (ardelenism); pentru a *odihni*: în sens figurat: a muri (a odihni pentru vecie).

cele cîntece superbe a[le] celui maestro divin în țipetele sale : Palestrina. Murinda cînta... dar ce fel. Un timbru ca a [l] unui clopot de argint... Cîntecul pianului se stinge sub degetele uneia — ; cîntecul pe buzele celeilalte se stingea și el —, muribunda, ce se ridicase pe cotul mînei drepte, recădea încet-încet cu capul în perină — ; cîntecul se stinse, buzele amuțiră și deveniră vinete, ochii se turburară și apoi se închiseră pentru tot-deauna.

Lumina asfinți ¹⁾.

— Sofia ! strigă Ioan, căzînd pe spate de la fereastră în zăpadă.

Sării jos.

Îl învălii în manta și, cum era înțepenit de leșin și de ger, îl lua de-a umere. Era ușor ca o fată. Sării cu el gardul și traversai cu el cîmpia cea ninsă, asemenea unui fur de morți. Aproape de oraș îl pusei jos la pămînt, am început să-l frec cu zăpadă și să suflu cu suflarea mea înghețată asupra feței de-o paloare ce în lumina lunei părea

¹⁾ Adaos ulterior de Eminescu, înlocuind pe «se stinse».

de argint. Fața sa trasă îmi păru că se mișcă. — Ioane! zic, scoală, hai acasă. El își întoarse, culcat fiind, ochii spre casa unde fusesem. Lumina era stinsă.

— N-am fost noi acolo? zise el rătăcit, arătînd cu mîna spre direcțiunea casei.

— Nu! Noi abea ieșisem din oraș și tu ai căzut aicia fără simțiri.

— Va să zică am visat? zise el rîzînd nebunește — știam eu c'am visat! nu se putea alt-fel...nu se poate. Vocea sa era frîntă, plângeroasă și amorțită de durere.

— Hai acasă; răcești!

— Tu n'ai auzit acea muzică divină, acel înger murind, acel bătrîn disperat, n'ai văzut nimic?

— Dar pentru Dumnezeu, ce vrei tu cu bătrînul tău și cu îngerul tău murind. Ce vrei să fi văzut eu aici în cîmp, cînd n'am fost nicăiri, ca să putem vedea ceva din cîte zici tu.

— Bine zici! sînt nebun! Am visat! Aide acasă. Lumina la ei nu arde... ei dorm... ei dorm duși... va să zică sînt liniștiți, de vreme ce dorm și lumina-i stinsă...

va să zică ea nu moare... din contra e speranță să se însănătoșeze, de vreme ce doarme.

— Capul tău e ud, zic eu — căci, fierbinte fiind, s'a topit zăpada pe fruntea [ta]. Cu vorbele astea mi-am luat căciula mea de blană din cap și i-am pus-o lui, apăsându-i-o peste ochi, căci băgasem de seamă că lumina se reaprinsese. Apoi, apucându-l cu amîndouă mîinile de subsuori, îl ridicai, îl apucaî strîns de-un braț, — și începui s'alerg iute cu el până ce intrarăm în strădele orașului... ast-fel în cît ameuțit, orbit și dus cu sila, în apatia lui, nu se mai uitase înapoi.

Venirăm acasă. Ochiî săi erau turburi — însă fața luase iar aparința de liniște ce-î era obicînuită. Lampa pe masă o lăsasem aprinsă și fumea pe stîns. — O, Dumnezeu! meu, aș vroi să nu dorm și cu toate aceste mi-e somn! mi-e somn! — [zise Ion] aruncîndu-se pe pat.

Ca la toți degenerații, îî era somn și lui: și fiind că somnul era, după părerea mea, singurul remediu ce putea să aline o stare

ca aceea în care se afla el, — l'am lăsat să se culce și eu am început să mă primblu desculț, ca să nu fac zgomot, de-a lungul camerei. Când, în spre ziuă, îmi veni somn și mie, și mă trîntii lîngă unul din camarazii mei. A doua zi cînd m'am sculat —, era ziua 'n-amează mare. El se sculase și plăcuse de mult.

A treia zi pe cînd se 'nsera, Ioan intră trist, rece, însă liniștit în casă. — Ea a murit, zise el. — Vino. Mă luă de braț pe stradă. Seara era rece, stradele pustii, cînd văzui luminîndu-se într'un colț depărtat: patru oameni ce duceau un sicriu negru de brad, căroro le urma un preot în pas repede și după ei — ca și cînd durerea ar fi fost repede — urma într'acelaș pas un bătrîn în manta sură, lungă și veche — și o fată îmbrăcată sărac.

Ne apropiară de convoiul ce mergea repede spre cimitir. Intrară, prin crucile și mormintele ninse, lîngă o galbenă groapă săpată din nou, astfel încît din fundul ei ieșia încă un ușure abur de căldura pămîntului, pe cînd bulgării prinsese

brumă. O 'nmormîntare într'o seară de iarnă. Cioclul își răzimese bărbia unei fețe adînci și posomorîte pe sapa cea lată și plină de lut — luna trecea ca un vis prin norii palizi și reci, preotul cînta : un «Pomeneste Doamne»..., iar bătrînul tată își descoperise capul. Pelița [feții lui] era galbenă, iar pe ea țesuse ani și dureri în toate părțile trăsuri care mai fine, care mai adînci ; capul său [era] mai mult fără păr ; părea că peri arginții presărați numai, erau sădiți de mîna unei ființe nedibace... Ochiii săi erau uscați și necapabili de-a plînge... privirea ținea fixă asupra sicriului, încît părea că toată expresiunea durerii celei adînci se concentrase în capul său pe jumătate nebun și 'n ochii săi turburi și fără seamă. Înainte ca purtătorii să depuna corpul în sîn[ul] ¹⁾ cel adînc de lut, bătrînul ca prin instinct făcu un semn, capacul se ridică și din fundul sicriului prea mare, vedeaî par-că o umbră albă : părul în desordine, fața de un alb vînat și împietrit

¹⁾ Înlocuind cuvîntul «leagănul», șters.

ca al marmorei, buzele supte și ochii cei mari închiși și înfundați sub fruntea lată și veștedă. Bătrînul s'apropiă și apăsă lung timp buzele sale reci pe fruntea copilei moarte. Sora sa stetea, o marmură vie, un geniu al durerei, răzimată, cu fața topită de durere — lîngă un copac ce-și scutura frunzele galbene și pline de neaună pe fața ei albă și rece. Ochii închiși și seci, gura ei trasă cu amărăciune, fața ei ce sta să plîngă și nu putea, te făcea să crezi că maestrul Canova își săpase pe acele morminte o operă a marmoreului său geniu și c'o intronase printre cruci și morminte acoperite de ninsoare. Ca un nebun sări Ioan, palid ca o stafie, de lîngă mine, și-și apropiă buzele lui de ochii moartei. Apoi capacul recăzu, pe funii fugea sicriul cel negru în noaptea pămîntului —, și pe pămînt nu mai rămăsese de cît suvenirea cea amară a Sofiei. Mi-am închis ochii și am visat... ce?... nu știu. Cînd i-am redeschis, eram singur în cimitir. Luna revărsa printre arborii ninși și străluciți în haina lor argintie — o lu-

mină dalbă ca visul de vară, — iar bătrî-nul cioclu arunca încet, nepăsător, melancolic, bulgării ce sunau pe scîndurile uscate ale sicriului. Un vis de moarte, de mormînt: iată tot.

Cînd mă întorsei și intrai în mansarda rece, Ioan sta lungit drept pe patul meu. părul său era răslețit ca noaptea pe perina albă și mînile unite asupra capului — fața neclintită și ochii închiși. Pe-o masă alături cu patul sta o claie de cărți prăfuite, de-a-supra lor ardea în sfeșnicu[l] de lut o lumîinare de seî — care necurățită făcuse mucul negru și mare și vărsa o lumină galbenă și nepricepută asupra feței nesimțitoare a junelui. Pe masă sta un pistol. M-apropiai încet și-l luaî de acolo. În letargia în care-l aruncase durerea sa cea adîncă, Ioan n'auzi nimica. Deschisei un oblon al ferestrei și-aruncaî pistolul pe un troian de ninsoare. Apoi ieșii din casă și mă dusei să-mî răcoresc ¹⁾ visurile și impresiunea vie, turburarea întunecoasă [a]

¹⁾ Seris de-asupra cuvîntului «primblu», pe care-l înlocuiește.

sufletului în noaptea cea senină și rece de iarnă.

A doua zi mă 'ntîlnii cu Ioan. — Ai văzut toate fazele acestei drame a inimei, Tomo, aide acum de-ți vezi de aproape actorii... aide la bătrînul și la fiica ce i-a mai rămas. O, dumnezeul[e], nu sînt egoist, dar cu toate astea tu știi că aș fi vrut ca ast-laltă...

— Tac! — zisei eu — nu face un păcat. Ast-laltă poate asemenea să facă un fericit, Ioane! E tot așa de frumoasă și pare-se tot așa de bună. Dar, în fine, aidem.

Ajunși la casa bătrînului, intrarăm în odaia încălzită și familiară. Bătrînul sta, în durerea lui, mut, în fotoliul cel vechiu, cu capul plecat asupra pieptului. Fata ședea visătoare lîngă fereastră și se uita în fruntea înflorită a unei roze ce lucia ca o stea înflorită alături cu-ale ferestrei flori de ghiată. O bătrînă 'și făcea de lucru lîngă gura sobei. Ziua era așa de posomorîtă, încît în casă părea seară. Ei mai nu simțiră intrarea noastră. Ioan s'apropiă de fată, i-apucă mîna și zise c'o tandreță

de frate: Poesis, ce faci tu? — Ce fac? nimic — vorbește 'ncet... tata doarme, numai că somnul său se chiamă durere și desperare... Nu-l deștepta din somn! Singurul nostru sprijin, Sofia... s'a dus.

Îți prezint pe Domnul — zise Ioan, arătându-mă pe mine.

A! Domnul!.. zise ea încet și înclinându-se nepăsătoare și uitită, pare-că nu mă văzuse... Ioane 'ți mulțumesc — zise ea, strângînd mîna lui care sta pe un scaun față 'n față cu ea —, ai fost în acea seară și tu. Sărman copil! Cît ai pierdut!

Eu n'am fost — n'am putut, Poesis —, întreabă pe Domnul, dacă n'am căzut în zăpadă nesimțitor, pe calea de-a veni la voi. Domnia-lui mă 'nsoțea.

— Domnul? zise ea, surîzînd cu tristeță.

— Dar tu ai fost.., nu te-am văzut în fe-reastră?

— Va să zică am fost — zise el încet și mișcat — va să zică am asistat la expirarea ei. O Tomo, cît rău mi-ai făcut. Se mă 'nșeli, să-mi spui c-am visat. Mi-o imputam de-o crimă că nu venisem, dar

acum... sînt scuzat înaintea ei în ceruri... ea ştie... eu am fost... dar de ce nu mî-ai spus-o? aş mai fi şi... ori de unde eram noi.

— În starea în care erai? zisei eu. De-ai fi venit, Ioane, azi nu răspundeam de mintea ta — şi de viaţa ta, lucruri la care ştiu că nu prea ţii. dar la care era datoria mea de-a ţine.

— Sărman copil! Cît eşti de nenorocit! Eu aş fi nebunit de mult, zise ea, plecîndu-se şi sărutînd fruntea cea curată a lui Ioan! Fruntea lui rămase liniştită, dar se acoperi cu un nou de vise. — O voi urma — zise el încet şi mişcat şi ochii săi se umplură de lacrimi —, o voi urma în curînd.

— Tac!, zise ea, să nu ne-audă! —, arată cu ochii la tată-său, ce stetea pierdut în durerea lui mută şi adîncă.

Mai stăturăm cît-va... foarte puţin... ş-a-poî ne-am întors spre casă... Inima mea era înecată 'n raze —, sufletul meu îmbătat de-o dulceaţă nemărginită şi plin numai de un chip, de unul singur... Poesis! — Ion se despărţise de mine. Eu intraî în casă şi trîntindu-mă dinaintea mesei cu

cărți: — Poesis — murmurai răpit — te iubesc!

Am visat... am cîntat... am scris, toate despre ea... ființa mea era plină de-un singur vis... mintea mea nu vedea alt chip, decît pe-acel înger de marmură: «Poesis!»

L-am căutat pe Ioan și am cercat a-i spune. Dar el devenise tăcut și respingător... neîncrezător către ori-ce. — Își rîdea de cer și de Dumnezeu; desprețuia oamenii în cît ți s'ar fi părut că sub sdrențele lui rîde un rege sceptic și crud ca Satana. Nu mai puteam vorbi cu el. Il întrebai numai într'o zi despre împrejurările acelei familii.

— Mizerie, zise el, mizerie, soarta sufletelor mari, sufletelor de îngeri... pe cînd cei mari, idioți în mărirea lor, se primblă în trăsurî aurite. O! acești mari! n-ar putea cî să încurajeze, să susție pe acel bătrîn poet ce-și hrănește viața cu visuri, ce moare de foame cu tot geniul său, care e silit să-și lase fetele să umble goale și sărace pe strade, astfel încît prostituțiunea îmbrăcată în mătase rîde cu hohot pe urma virtuții zdrențuite? O, prostituțiunea și rușinea

se îngroapă 'n mormînt de marmoră și-n sicrie de plumb acoperite de catifea — pe cînd virtutea doarme somnul ei etern între patru scînduri de brad. Și la ce există virtute, la ce? — La ¹⁾ teatru cu virtutea, cu noblețea — ce 'nsemnează acei oameni de nimic, care 'ntr'o lume de răi, de fățarnici, de egoiști fac pe virtuoși, pe nobili, pe sufletele caste. Poate oare virtutea să 'nvingă vițiul... Invinsu-l-a vr'odată? Cînd? La teatru, pe scenă cu virtutea, nu în viața practică, unde-ți trebuie mișelie ca să nu mori de foame și părerea, numai părerea omului onest ca să mori fericit, și neplîns de cei ce rămîn în urmă, mai ales dacă lași avere. O! am văzut scene, unde mama ascunde testamentul tatălui în sînul ei, de frica fiilor ei ce aproape cu cadavrul ne-'nmormîntat încă, caută cu ochiri umede, însă de șearpe, testamentul răposatului. Am văzut asemenea scene, unde

¹⁾ În text: «*pe teatru etc.*», analogie incorectă la «*pe scenă*», după cum arată o frază de mai jos, care 'ncepe în text: «*Pe teatru, pe scenă cu virtutea...*»

soția leșină, numai pentru-că letargia și libertatea ce dă paloarei sale îi șade bine. E infam tot ce e om... nu cred în această bestie răutăcioasă care se trage din maimuțe și care și-a adus toate obiceiurile rele ale străbunilor ei.

— Tac!, zic eu! Sofia ta n-a fost femeie?..

— Femeie ea? zise el, surîzînd amar... ea femeie? Aiurezi. Un înger a fost — un înger cum îl cugetă D-zeu numai odată în mijlocul eternității sale fără margine. Ce e femeia? acest om ce trăiește pentru a-și spoi fața cu colori, vorba cu minciună, și ochii cu lacrimi înșelătoare? O sphynx ce plînge, cînd te tradează, ce rîde în inima ei, cînd ochii ei sînt plini de lacrimi. O, ea n-a fost femeie... Protest[ez] în contra numelui.

Asta era dispozițiunea lui Ion în urma morții Sofiei. Mult timp în urmă, el, deși cu inima sfîșiată, deși cu sufletul turbure, însă [cu] fruntea sa de artist etern senină, nu te lăsa să întrevezi nimica.

Eu — din contra — care văzusem figura

frumoasă a acelei fiice a pămîntului, a acelui
înger blond, eu îl visam zi și noapte, și
mi se părea că atuncia cînd îngenunchiam
la o icoană neagră de lemn din biserica
noastră (romînească), ¹⁾ cînd dascălul mur-
mura în strana lui rugăciuni într'o limbă
veche și mai mult slavă, pe cînd preotul
în altar își înălța slabele sale mîni spre
ceruri —, mie mi se părea că mohorîta ro-
șie icoană a Maicei Domnului din iconos-
tas lua conturi din ce în ce mai albe, fața
sa cea ștearsă și neînțeleasă devenia ca
suflată de-argint trandafiriu, părul său aco-
perit de maramă brodată cu aur părea că
undoia în lungi și desordinate bucle blonde
ca aurul, ochii săi stinși de vreme păreau
că lucesc ca două flori vinete, iar buzele
sale sfinte, galbene și închise, păreau ro-
sete ce murmură vorbe, pe cînd haina cea
plină de falduri și roșie, devenia în ochii
mei painjeniti albă ca gazul cel alb. În
biserica, în locul maicei lui Dumnezeu,
eu priviam prin lacrimile mele amare de

¹⁾ Parantezul pus ulterior de Eminescu.

amor — pe acel chip drag inimei mele, pe Poesis.

Cine era ea? ce era? cu ce se ocupa?

Actriță de mîna a doua, de la un teatru de mîna a doua, ea juca subrette, deși pasul și atitudinea arătau pe tragediana.

Teatrul era într'un suburbiu al orașului, zidit din ¹⁾ scînduri în mijlocul unor grupe de arbori, care formau în complex cu alții, mai depărtați, un fel de grădină saă, mai bine zis, pădurice.

Pe-o ușa la capăt puteai privi pe scenă cu toată crasa ei desordine naintea reprezentărei, cu boschetele a căror verde e amestecat cu pete roșii, rose adică, cu bănci ce stau încă trîntite pe scenă, cu fondaluri ce spînzură pe la jumătatea scenei, cu fundul în care vezi încă stînd mobilele grămadite una peste alta, candelabre peste scaune, mese culcate cu picioarele 'n sus pe canapele, oglinzi întoarse cu sticla la perete, scoarte învălătucite, recvisite aruncate una peste alta, și'n stînga și'n dreapta

1) In text: «de scînduri».

cabinete de scînduri numite garderobe în care se îmbracă și se spoiesc actorii și actrițele.

Intrai și eu pe scenă, printre mulțimea cea foitoare de mașiniști, care se 'njură unii pe alții, și m'apropiai de una din cabinetele de scînduri, în care știam că se îmbracă ea. Printre spărturile scîndurei am privit și eu înăuntru. Sermana copilă!, abia-î murise soră-sa și ea trebuia să joace un rol vesel. Puțin alb trebuia feței sale celei de-o albețe palidă, o lină adiere cu roșu îi dete un fel de reflex trandafiriu asemenea [cu] al luminei serei. Sînul ei era acoperit numai c-o ușure cămașe de gaz care trăda mai mult decît acoperia piepții cei mai rotunzi, mai albi, mai mici ce păreau sculptați într'o marmură de argint de mîna unui sculptor orb, căci, văzînd, n'ar fi putut de cît să sfarme de gelozie opera sa. Ea juca pe-un înger, într'o feerie fără de înțeles, cu dei ex machina, care plăcea și era frumoasă numai pentru-că persoanele ce jucau în ea plăceau și erau frumoase. Iși pusese aripele albe; își gătise com-

plect toaleta, și pe cînd orchestra începu uvertura cu rugăciunea din Norma, Poesis căzu pe un scaun într'o atitudine visătoare, cu capul lăsat peste umere și cu mînile unite, astfel încît nu te-ar fi prins mirarea, dacă răpită de acel cîntec ce suia la cer, ea s'ar fi urcat... încet, nemișcată și tristă, ca sufletul unui înger murind, la ceruri, purtată ca pe nesimțite de aripele ei albe-argintii.

Eu stam și-o contemplam. Voluptatea aceluî sîn de marmură, visătoarea acelei fețe palide îndreptate spre cer, acele mîni mici și albe unite ca pentru rugăciune, acele brațe rotunde, goale, fragede, lăsate în jos ca și cînd ar fi denunțat desperanța, acel corp ce sta să'ngenunchie, acele aripi ce staū să se miște și s'o ducă, — toate astea făceau un singur chip, un singur corp frumos, dulce, ideal — Poesis !

Dar clopoțelul cel amortit al suflerului sgîriă aerul scenei și eu mă depărtaî de cabină, pentru-ca să nu observe cumva ea, că eu surprinsesem frumuseța ei în forma ei cea mai plastică și mai divină. Ea ieși

în curînd din cabină. Mă văzu și surise ;
eă încercai să invent[ez] un compliment cît
se poate mai nestîngaciū.

— Ce te-a adus în atmosfera asta ce
miroasă a colorî de uleiū și uleiū de lampe ?
zise ea surizînd.

M'am roșit și-mi plecasem ochii ca un
băiat din școală surprins asupra găinelor
de hîrtie ce le face într'ascuns și pe sub
bancă. Dar luîndu-mă inima 'n dinți, pen-
tru că în fine trebuia... «D-ta!» zic.

— Eă ? Glumești, zise ea... și albul dat
pe față nu putu opri ca fața ei să se 'n-
flăcăreze ca focul. — Fondalul se lăsă cu
desăvîrșire la pămînt și noi rămaserăm
după el. — De cînd te-am văzut — urmaș,
apucîndu-î mîna — ochii mei aă orbit de
lumina ta, și inima mea s'a închis pentru
toată lumea din cauza amorului pentru tine.
Poesis, am uitat cărțile colbăite, știința și
poesia, idealele uneia și-a alteia, de cînd
ai apărut tu înaintea mea. Nu știî, nu poți
știî cît te iubesc. Tot ce e frumos azi
pentru mine, azi se 'ntrunește 'n tine :
floare și pasere, primăvară și basm de

iarnă, albeața Nordului și flacăra Sudului, toate, toate idealele pierdute le regăsesc într'un singur chip, într'al tău!

— Replica, zise ea repede și turburată.

— Mă iubești? zisei eu, îngenunchînd și reținînd-o cu furie.

— Da, zise ea turburată, surizînd, roșind, dar fugind totodată dinaintea mea acolo unde-o chema replica ei, astfel încît auzii vocea ei, de-un timbru umed și copilăresc, pătrunzînd scena, și publicul ce aplauda entusiasmat la apariția ¹⁾ acestui înger pămîntesc. Eă rămăsesem îngenunchiat și cu mîinile unite după fondal, și sorbiam cu tot sufletul meu notele de argint a[le] vocei sale, ce veniau până la mine. Eram zdrobit de fericirea mea. Pe cînd steteam extasiat, cu capul plecat în pămînt, răpit ca de-o suvenire și setos să mai ascult vocea ei, ce încetase, aud în dărăptul meu un foșnet de rochie..., îmi ridic ochii..., era ea... Se uita cu o milă

¹⁾ În text: «*aparința*».

nemărginită, c'un amor nemărginit asupra
figurei mele îngenunchiate...

— Poesis, șoptii eu, ridicându-mă și întinzându-mi brațele. O clipă, și zăcea ca înmărmurită pe sînul meu, înconjurînd cu brațele ei albe și goale gîtul meu. Cu buzele mele căutam fața ei ce se ascunsese pe pieptul meu, dar în acel moment ea-și descleștă un braț al ei d'împrejurul gîtului meu... îmi atinse cu dosul mînei gura mea însetată, apoi, întorcîndu-se, dispăru surizînd. În zadar întindeam plin de dorință brațele mele spre umbra ei fugitivă... Ea sbură.

Se 'ntoarse înapoi. — Copilul meu, zise ea c'un aer serios, netezindu-mi fruntea. Acompaniază-mă pîn' acasă. Tatăl meu e în orchestră, el ține violoncelul..., până la actul al patrulea e încă mult..., apoi el vine singur acasă. A revedere; zise ea, intrînd în cabină, și roșindu-se ușor, ca și cînd s'ar fi rușinat de ceea ce zisese.

Ieși în curînd, schimbată în hainele ei de totdeauna, și învălită 'ntr'o scurteică blănită, care-o prindea de minune, și c'o

pălărioară de catifea în cap. Uite! na legătura! ¹⁾ zise ea — dîndu-mî în mîna o legătură. Ieşirăm pe porţiţa dedîndos a teatrului şi 'n curînd ajunserăm cîmpul, în care se vedea de departe căsuţa bătrînului muzicant, a[le] cărei ferestre ardeau în noapte ca două plăci de argint. Era aşa de tăcută şi albă cîmpia, era aşa de rece şi senin aerul, era aşa de fierbinte şi întunecat amorul meu. Mergeam cu ea alături, cu ea, care trecea, un suflet cald şi tînăr de copilă, peste cîmpia ninsă şi bătrînă... În acel moment vedeam în ea totul... idealul meu, îngerul meu, femeea mea. Femeea mea..., cînd îmi imaginaî că aceea copilă dulce şi blîndă ce trecea alături cu mine, putea să mă numiască vre-odată bărbatul ei, un farmec ne'nţeles, o căldură ca aceea a camerei încălzite în timp de iarnă, un aer înbălsămat, apăsător, familiar trecu prin noaptea cea pustie şi rece a sufletului meu. De douăzeci de ori, eram să mă reped s'o strîng în braţe c'un amor copilă-

¹⁾ Scris cu creionul de-asupra cuvîntului «*bucceaui*», moldovenism.

resc și nebun, de douăzeci de ori zîmbetul ei muștrător și viclean, care părea că ghi-cește tot ce se petrece în mine, își rîdea de încercările mele.

În fine ajunserăm la casă. Iute și gratioasă ea sări nebunatic gardul și dispăru rîzînd prin arborii cei ninși ai grădinei; eu o urmaî — și intrarăm prin ușa dedîndos a casei, ce da în grădină, în tînda întunecoasă, în care lucea într'un colț gaura cheei dela ușa camerei luminate. Intrarăm înlăuntru. Lumina ce o arunca căminul cu oblonul deschis era roșcată, aerul cald, și un miros de cafea prăjită îmbătător făcea ca aerul și lumina din casă să doarmă pare-că. Singura schimbare a casei era că pianul venea acum de-alungul peretelui de lîngă fereastră, astfel încît clapele sale veneau tocmai alături cu fereastra, în care stau oalele cu roză roșie și înflorită și cu un palid crin, ca o copilă înamorată, și strălucit ca argintul. Ea-și aruncă blana de pe sine și rămase într'o rochie cu talie, de mătase sură. Tălioara ei subțire s'o cuprinzi cu mîna, zîmbetul și ochiul ei cel

viclean, apoi un fel de slăbiciune molateca ce cuprinsese toate mișcările ei ca adorminde, făceaă ca ochii mei să se aprindă de-o dorință nemărginită și neînțeleasă. — Am tras un fotoliu față cu căminul ce ardea și răspîndea o căldură molesitoare, și am silit-o mai mult să se arunce în el. Lumina roșie ce-o revărsa focul sobei peste față și fruntea ei palidă, zimbetul ei trist și vesel ce părea că acordă totul, genele ei deja pe jumătate închise... și eu ce în-genunchiasem în față, ținându-i amîndoua mînilor cu mînilor mele și uitîndu-mă cu sete și cu amor nemărginit în față ei.

Am cuprins cu amîndouă brațele gîtului; eu însuși mă ridicam încet-încet, ca poate să-îrănesc o sărutare lungă și fermecată. Dar ea păru că se trezi din visăria ei molatecă și somnolentă... Își deschise pe jumătate ochii, mă respinse cu blîndețe și, lovindu-mă peste frunte, surizînd, zise: « Copil ce iești! Du-te! » — Apoi desfăcîndu-se cu o silă de putere grațioasă din mînilor mele ce țineau pe-ale ei, ea se duse de se așeză pe fotoliul de lîngă piano și deschise co-

veltirul. M'am repezit și la fotoliul acela și aruncându-mă în genunchi am cuprins cu beție talia-î cu amîndouă mînilor și-mi apăsai capul amețit de amor în poalele ei. Astfel, în atitudinea aceasta, ea-și întinse brațele pe clape și-ncepu să bată clapele cu vioiciune melancolică; era un valț turbat, înamorat și trist al[?] unuia din maestrii germani, ce mă amorteia, mă tîmpia și mai mult. N'auziam note și armonie ci nunaî un vuet melancolic și voluptos, care se pierdea încet, încet.

Îmi ridicam capul, priviam cu atîta amor în fața ei roșită de căldură și [de] strînsoarea brațelor mele, simțurile mele erau îmbătate și nu puteam răspunde de ele, de iritate ce erau, privirea mea era un foc, strînsoarea mea o turbare. Poesis — zisei eu cu o voce înecată — te iubesc !

— Tst ! tată-meu ! țipă ea încet, sculîndu-se și răzimînd mîna dreaptă de marginea ferestrei. Mă sculai din genunchi la această veste neașteptată. Ea rupse floarea de crin din oala din fereastră și apăsă cu ochii *mai* închiși o sărutare arzîndă pe floare

—, astfel încît se păru că albul cel de argint al crinului se roșește, apoi c-o expresiune limpezită de amor mi-o întinse cu brațul stîng mie. Am depus și eu sărutarea mea pe acel crin ce nu putea fi mai alb și mai curat decît fața verginei mele mirese — o sărutare de foc, o sărutare eternă ! Mă repezii spre ușă... dar mă întorsei în prag și-o priviam răpit, cum nalta și subțirea ei statură sta ca rezemată c-o mîină de piano, privind în urma mea. Încă o privire și-am ieșit, căci auziam pașii bătrînului troznind pe din fața casei, pe cărările înghețate ale bătătorei. Ieșii pe din-dos și trecînd prin grădină, sărind gardul — am trecut ca purtat de vînt peste cîmpie, fericit și aprins.... și intrînd în chilia mea cea umilită, mă simțiam fericit ca un rege asupra acelor camarazi horăinzi. La lumina fumegîndă a lampei am scris versuri ce le-am găsit în urmă rătăcite printre hîrțile mele, și pe care ți-le citez întocmai;

Cînd sufletu-mî noaptea veghia în extaze
Vedeam ca în vis pe-al meu inger de pază.

Încins într'o haină de nori şi de raze,
Mişcînd a lui aripî pe capu-mî aprins.
Dar cînd te văzu într'o palidă haină,
Copilă cuprinsă de dor şi de taină,
Fugi acel înger de ochii-ţi învins.

Cum marea ce doarme profundă şi lină,
Reflectă în sînu-î de-amor şi lumină
Pe soare ce trece în calea-î divină,
Vărsînd ziua de-aur în umedu-î sin:
Astfel tu copilo, tu vis de iubire,
Din negrele-ţi stele o dulce zimbire,
Din sufletu-mî noaptea schimbă în senin. ¹⁾

Cine era fericit ca mine? Pierdut în visări fără fine —, părea că fie-care floare şi fie-care stea e sor cu mine, sor dulce, surori amantei mele. Adeseori în nebunie uitam pe Dumnezeu —, visam că eu îs lumea cu miriade [de] stele şi cu miriade [de] flori, şi-mî părea că-mî plec albastrele mele ceruri, munţii mei cei negri şi văile mele cele verzi, nopţile mele cele lunatece şi

¹⁾ Vezi poezia «Inger de pază» (Ed. ultimă Şaraga a poeziilor lui Eminescu, pg. 36 şi 37), publicată la 1871 în «Conv. lit.» Strofa 1-ia, cu unele deosebiri de expresii şi cu al patrulea vers schimbat, este identică; a doua este alta. Textul din roman trebuie să fie anterior poeziei din «Conv. Lit.»

zilele mele cele de foc, îmi părea că le plec toate și le'nchin cu tămîia vieții lor unei palide umbre de argint ce-mă părea centrul lumii, umbră ce coboria razele soarelui ca pe-o scară de aur — umbra Poesis! — ¹⁾ Adeseori îmi părea cum că Eternitatea nu mi-ar fi destulă s-o ador și că, îmbrăcat în haina morții, eu în luptă cu bătrînul timp, îi rupeam aripile și-l azvîrliam în uitare! Altă dată limbile mi-se păreau neroade, vorbele fără înțeles,... ori ce vorbă ce nu o puteam referi la ea îmi părea o nerozie, și o nerozie să cuget asupra-le... mintea mea încetase de a-mă interpreta înțelesul vorbelor..., uimit și nebun vedeam în închipuința fie-cărui concept numai palidele conture a[le] divinei sale umbre. ²⁾

¹⁾ Vezi vol. M. Eminescu, *Poesii Postume*, 1902, București, p. 32, poezia *Ce voiți*, care cuprinde o inspirație de aceeași natură.

²⁾ Aici vin în text următoarele rînduri, șterse de însuși Eminescu: «(Cugetarea!.. o pierdusem de mult, de voi fi avut-o vre-odată. Simț nepractic ce-am fost! În loc de-a mă ocupa să aflu cum trăiește ea, dacă nu are nevoie de nimic, ca să mă pot face tăietor de lemne, numai s'o iau, că *ei* nu-î lipsește nimica: eu mă îmbătam

Dar acest amor timid ca al columbilor de argint cade în anul durerei 48. — La ce trebuia să cadă atunci? La ce? — oare putea anul acesta să treacă fără amoruri! Incepu-se a fierbe în toată Transilvania şi primăvara cea vergină a adus flori frumoase şi zile de aur — însă pentru ghicitorul profund ce-ar fi cutreerat câmpiile înflorite ale Transilvaniei, ele s'ar fi părut profunzi şi întunecaţi ochi de mort. Asprul arhangel al răzbnării părea că pătrunde prin aerul luncei, cel ameţit şi bolnav. Ungurii cugetau încă odată, dar astăzi pentru ultima oară, cumcă prin uniune şi furci¹⁾ vor stinge pe Romîni de pe faţa pămîntului; credeau cumcă vor putea unguri piatra rece şi izvorul vergin, că vor putea unguri codrul cel bătrîn şi maiestos, că vor

în farmecele unei poezii nefinite — pe cînd ea cine ştie de nu suferia foame şi frig, şi ea le-ar fi suferit toate... dar acel înger!.. putea el oare să nu iubească pe tatăl ei cel bătrîn? Să sufere corpul acela — mai mult cadavru rece şi sfînt — să sufere foame, frig?... asta mî-am închipuit-o în urmă c-ar fi pentru ea o idee nesuportabilă).

1) Aluzie la deviza «*unio vagy halál*» a Ungurilor din Cluj, cari agitaui pentru Unirea Ardealului cu Ungaria

putea pune ideea uniuneii ungare în creeri bătrîni și înfricoșăți ai munților — creeri ce începuse a se înfierbînta de-o idee uriașe și sublimă: Libertatea. Ei credeau și au crezut pentru ultima oară, cumcă bătrîni și înviforații garzi ai cetății Transilvania — munții cu capete de piatră vor dormi și acum somnul lor etern, nu se vor trezi la urletele cele false ale descreeraților, cari inventau imperii și 16 milioane de Unguri, cari din fericire pentru lume nu există decît în oarbele fantasmagorii ale unor nebuni. Ci garzii, regii, s'au trezit. Freamătul codrilor ce dezghiețau din seculara lor amortire, freamătul aripelor de fier a[le] vulturului român a speriat pe inimi —, azi îi sperie somnul acestui vultur, căci nu știu la a cîta potență va ridica acest somn puterile sale. — O, inimi noștri s'au temut totdeauna de noi, dovadă că secol cu secol a[le] conspirat pe față și ntr'ascuns contra existenței noastre, și aceste conspirări toate n-au servit decît spre a ne împietri, spre a ne'ncremeni în existența noastră. De ne punea[le] alături cu ei, de ne deschi-

dea[ă] amîndouă portalele de aur ale] privilegiilor și ale] drepturilor ce erau numai ale] lor, cine știe dacă moleșiți și răsfățați nu deveniam Unguri. Compatrioți, vă mulțumim pentru ura voastră seculară, și ardem de nerăbdare după ocaziunea în care să v-o mulțumim astfel, încît s'o țineți minte pentru eternitate. Cît pentru patria ce voi o numiți maghiară, cată să aibă cineva insolența unui Ungur, pentru de-a o mai numi astfel, — cît pentru noi cată să aibă cineva ignoranța ¹⁾ unui Rössler (*Roesler*), care ne face imigrați — astfel însă încît cei imigrați să fie 10 milioane, iar cei din izvorul emigrărei numai 800,000. În fine, insolența ungurească sau ignoranța pedantă nemțească: una din două e de trebuință pentru ficțiunile mari ale imperiului unguresc și ale] nimicniciei Romînilor. Și ce au adus peste Transilvania cu scîlciatele lor idei? — Moartea cea oarbă care-i seceră cu miile și ura cea cumplită a celorlalte popoare contra a tot ce-i maghiar!

1) În text: «*immoranța*».

Și toate astea le propagau deșertii în numele poporului maghiar, care, bun și blînd cum sînt toate popoarele, până'n marginele unde nu l-au amețit, părea predestinat să trăiască în pace și 'n frăție cu Romîni. Dar ei au explicat rău și fals foile cărții Destinului și au pătat șirurile sale cu sînge. Senina dicțiune a lui D-zei:.. trăiți în pace, căci sînteți singurele națiuni eterogene în oceanul panslavismului —, această dicțiune Ungurii trebuiau s'o întoarcă și s'o traducă spre pierzarea lor. *Ei* au vrut-o, nu noi¹⁾.

În țeară toată mișcarea romîină antiunionistă fierbea în clocotul cel mare. Adunarea, din Duminica Tomei, preparatorie fusese —; fusese și adunarea cea mare din cîmpul Libertății, unde flamura reînvierii sfîșia aerul cu tricolorul său! Virtus romana rediviva!

¹⁾ Întreg pasagiul, de la fraza «De ne pușea alături de ei... etc.» este însemnat ulterior, cu creionul, de către Eminescu, care a pus observația explicativă «*prea lung*», ceea ce-î just, cînd ne gîndim că acest fragment de articol politic — interesant dealtminteri — nici nu-și prea avea locul în roman.

Luasem parte cu Ion la toate acele manifestări de viață ale națiunii — etern unice în felul lor, și apoi ne-am întors la locul turbure a[[l]] studiilor noastre. Dar cine mai putea studia ceva! Capetele noastre prinsese foc —, fața cea palidă a lui Ioan se înroșise de-un roșu ofticos și bolnav, căci în inima lui fierbea amorul cel mare al națiunii.

Mă dusei la Poesis. Noaptea era lucie și dalbă. Aerul părea nins de razele cele argintii și înamorate ale lunei, care se pierdeau prin verdele întunecos a[[l]] arborilor și tufișelor risipite din grădina ei. Mă așezai pe-o bancă — și cugetam; Dumnezeu știe de ce eram trist! Cu mâinile unite și lăsate leneș peste ¹⁾ genunchi, cu fruntea plecată și cu părul risipit peste ea, astfel ședeam în grădina ei și gândiam lucruri de care nu-mi pot da seama ²⁾, pe când luna lunecînd a lene printre norii de argint ai cerului albastru gândia și visa ce nici un om nu știe. Un foșnet ușor prin cărările

¹⁾ Adaos cu creionul de-asupra cuvîntului «între»-

²⁾ În text: «nu-mi pot da *cont*».

nisipite mă trezi din reveria mea. Iera ea. Un negligé ce părea o negură de argint scălda în albeața sa fantastică și diafană figura ei naltă, mlădioasă, subțire ca o elfă de mare. S'apropiase de mine; în momentul cînd o văzui, ea se așeză molatec pe genunchii mei și-mi sărută ochii ce se închideau de-o visărie profundă — căci nu-mi venea a crede că e ea, fantastica zîină a visurilor mele îndelungate. Îi luai capul ei cel blond între mîinile mele și privii la el. Ce trist era acel cap — ce palidă fața aceea, ce înfundați acei ochi albaștri !

— Poesis, zisei eu, — ești nenorocită ?
Ce palidă aști, copilul meu ! *Tu* suferi ?
Tu plîngi ?

— O, dac-ar fi să plîng numai eu... Dar să tăcem despre asta. Tomo ! poate că azi ne vedem pentru ultima dată.

— Ultima dată ? Aiurezi Poesis ! Ultima dată ?

— O copilul meu, de-ai ști ce nenorocită sînt, zise ea, cu ochii plini de lacrimi, înlăturînd cu mînuțele ei albe părul

negru de pe fruntea mea și arzînd cu buzele ei contrase de plîns fruntea mea întunecată. Ce nenorocită sînt, fără ca să ți-o pot spune ție. Dacă te pot ruga ceva în numele maicei tale, în numele acelui înger curat, uită-mă! Uită-mă Tomo, cel puțin pînă ce voi muri... După-ce voi muri...

— Poesis, pentru Dumnezeu, ce va să zică asta? Spune-mi ce ai?

Ce am? Nu-ți pot spune ce am. Dar să uităm astea... să le uităm. Ce frumos ești tu în astă seară. Părul tău pare a fi de eben, și ochii tăi diamanți negri. Ce frumos e iubitul meu... Iubitul meu?, nu al meu..

— Nu al tău, Poesis?... Tu nu ești a mea, îngerul meu cel blond? Aide, poate c'ai plîns, unde-am lipsit atîta vreme —, de-aceea oare să nu mai fiu al tău? Poesis, această patrie va fi a mea, ca și a inamicilor noștri; atunci tu vei fi femeea mea, frumoasa mea femece — zina grădinioarei mele, matroana vetrei mele părintești, mama copiilor mei! O, ce frumoasă ești tu... ce mult o să te iubim noi... eu și cu tatăl meu cel bătrîn, pietrarul! Tu vei scutura praful de

pe cărțile mele, a[le] lucrătorului cu spiritul, tu vei netezi cu mîna ta molatecă și albă creții de pe fruntea mea, tu c'o sărutare vei însenina-o! Și o să te iubesc, o să te iubesc cum îmi iubesc patria, cum iubesc pe Dumnezeu! Poesis!

Prin straturile de flori roiau fluturii nopții... arborii înfloriți își plecau ramurile îngreunate de flori albe și roze pe frunțile noastre, parfumul îmbătător al primă-verii împluse cu suflarea sa *răcoare* ¹⁾ și virgină piepturile noastre, gură 'n gură îi sorbiam suflarea; ea cu genele jumătate închise nu rezista de fel dezmierdărilor mele melancolice..., numai luna veghia ca un dulce soare de argint asupra îndelungului nostru amor!

A doua zi sculîndu-mă fericit de pe patul meu cel vîrtos de paie, și aninîndu-mi mantaua de umere, începui să colind stratele orașului: o cocardă tricolor-romîn în butonieră, pălăria largă, cam într'o parte, fața mea palidă, ce arăta osteneală, zim-

¹⁾ In sens adjectival: moldovenism.

bia și mi tîraiam bastonul pe prundul mărunț al stradelor fluerînd pîntre dinți, o arie nu mai știu care.

De-odată auzii în urma mea sunetele monotone ale unei muzici mortuare.

Îmi întorsei capul, stătui în loc și luîndu-mi pălăria, fața mea se întristă puțin cîte puțin. În urma mortului o trăsură, și în ea, în rochie lungă de mătase neagră, o față palidă încadrată de păr de aur. — față cunoscută mie, puteam să n'o cunosc? — Era ea... Poesis!... Cu toate astea nu putea să fie ea. Paloarea mortală ca aceea a păretelui, părul cel blond, fața era a ei... dar ea în acea pompă?... Ea așa de săracă?...

Dar în trăsura a doua? Cine era! Doi dandy din cei mai corupți ai orașului, cari rîdeau în convoiul mortuar — îmbrăcați cu pantaloni de călărie strimți, cu veste vinete, cu legături roșii, cu jachete galbene, cu pălării largi și cu cîte două lanțuri de orologiu. Secele fețe de maimuțe rîdeau rîsul cel amar al desfrînaților scep-

ticii, într'un convoi care numai rîsul nu era potrivit ¹⁾ de a-l excita.

Rătăcit, în neputință de-a-mi da seama ²⁾ de aceea ce cugetam și simțiam, urmaî convoiul până la biserică. Mulțimea se grămădia la uşe și înăuntru. Eu pătrunsei, izbind cu coatele fără cruțare în toți ce-mi sta în cale — ; în ochii mei rătăciți, în împrejurarea că nu-mi ridicasem pălăria intrînd în biserică, în pumnii mei strînși, în dinții mei rînjiți într'un rîs sălbatic, o fi fost ceva straniu, care îndreptă ochii lumii spre mine. Un nebun ! șopti unul așa de tare, încît îl auzii —, însă în noaptea turburării mele, acel glas nu mi se părea aievea, nici mi se părea că sînt între oameni..., mi se părea din contra că sînt singur, cuprins de spasmurile unei viziuni teribile, căci nu vedeam decît coștiugul ce mi se părea plutind prin aer, nu [o] vedeam decît pe ea topită de plîns, alintînd după coștiug de brațul unui om. Ochii de foc a[i] lumînărilor de ceară

¹⁾ În text : «nu era *apt*», ardelenism.

²⁾ În text : «de a-mi da *cont*».

danțau prin aer în noaptea bisericeî ca stele murdare și roșii... mortul din coștiugul descoperit părea că se strîmbă la mine și murii cei negri și reci a[î] bisericeî tăia[un] fețe ¹⁾ urîte și crepate prin p[ă]reți, cu ochi negri și cu capete strîmbate de turbăciune!

Cine-î acel om? strigaî din toate puterile mele —, cu toate că părea că un demon cu degetele de lemn îmi strîngea gîtul!.. Mă repezii la el..., dar un cioclu mă pocni cu pumnul în frunte, încît îmi scăpărară ochii scînteii verzi și căzuî amețit pe spate.

Nu știu cît am zăcut astfel, cînd m-am trezit însă, eram culcat pe-o bancă de piatră din colțul bisericeî și la capul meu veghea Ioan!

Cine-î acel om? fură primele cuvinte ce le putui pronunța.

Cine-î!.. Ce treabă mare... cel ce-o întreține pe dînsa... un conte, mai știu eu!... Dă-o dracului... n[un]u e femeie?... putea [să fie]

1) Germanism din Ardeal: «Gesichter *schneiden*» = face fețe, grimase.

mai altfel de cum sînt toate? Aide de-aia!

El mă luă în brațe și mă sculă drept în picioare. Luîndu-ne de braț, ieșirăm la ușa bisericei, la care sta bătrînul sacristan și vr'o doi cerșitori zdrențuiți. Plecarăm [pe] strade 'n sus și Ioan mă duse la el. Camera sa era mică și întunecoasă, și întunericul ei mai era ridicat încă prin un părete îngust, acoperit cu pănură neagră în mijlocul căreia era o cruce albă. În genere însă camera respira eleganță fină și artistică, care contrasta foarte mult cu hainele sale mai mult unse și rupte. Cărțile aurite și legate steteau în șir pe-o masă acoperită cu roșu, pe care steteau risipite creioane, pensule, palete și colorii în cutii mari sau unse pe țeste de scoici marine. Mă trîntii pe-un scaun, aruncînd o ochire numai indiferentă pe toate aceste obiecte, ce 'ntr'altfel de dispozițiune mi-ar fi părut foarte straniu. De-o lature a pănurei negre spînzura un canef alb de-un șnur asemenea alb...

Ioan apropiă un scaun de-al meu și

[s']așeză astfel, încît pieptul îi venia drept în umărul meu cel drept, apoi încunjurînd c'un braț grumaziilei, iar cu cellalt pieptul, el își plecă fruntea pe umărul meu drept și-mi șopti la ureche: « Azi rump ori-ce legături cu viața, azi rump ori-ce legătură de amor cu umbra, cu aducerea aminte a Sofiei. Toma, de azi înainte eu nu mai sînt al meu. Eu mă duc și te las pe tine aici., dar înainte de-a merge voiî să-ți arăt în ce constă nebunia vieții mele, căci tu n'ai știut că eu sînt pictor».

El se sculă și trăgînd șnurul alb de la pănura neagră, ce sta drept în față, văzui pe părete un cadru ce-mi părea viu. Ochilor mei turburi li părea viu în adevăr. Era Sofia.

Părul ei cel cenușiu adunat într-o coroană, ca o citadelă, pe frunte, ochii ei profunzi, negri, străluciți, fața ei musculoasă și palidă, buzele suptiri și vinete... era Sofia... în toată frumusețea ei cea originală... blondă pe care numai Sudul o cunoaște... (căci numai astfel poate fi o adevărată blondă a Sudului). Ioan își împreună mîinile și se uită în extaz la acel portret mare ca'n viață...

Ochii săi ardeau, buzele lui tremurau, eu stam speriat, uimit și mă uitam neîncrezut de realitate la această scenă, în care portretul era viu, real — și Ioan numai o umbră moartă în care trăia[ă] doar ochii cei înfocați.

— Serman cadru viu, sermană operă a imaginațiunei mele! Ce greu a fost să te creez din caosul durerilor și a[l] desperărilor, ce cumplit e să te sparg acum de stînca cea rece a deșteptărei mele. Dar te sparg... căci tu ești singurul lucru ce mă leagă de viață și de trecut.

El scoase un pumnal ascuțit și mic din sînul său și sfirtică cu o cruce curmezișă tot portretul, astfel încît pînza se învălătuci în cîte[și] patru părțile de cadrele de lemn aurit a[le] portretului și sub el rămăsese gol păretele alb. Ochiul său era sec, surîsul amar, căci lupta fusese cruntă.

— Tomo, zise el, eu mă duc, cu toate că nu te oblig să mă urmezi. Rămîi tu aici în casa mea — (e plătită pe trei luni în-

nainte ¹⁾ — aiciă veî trăi comod și neturbat ²⁾ de nimeni, cum am trăit eu, dat cu totul nebunieî mele, pictureî. Trăsura mă așteaptă de mult...adio!... Amicia mea. gîndește că n'ai fi avut o niciodată și te consolează! — Adio! — Odată'ncă'mî scutură mîna și zbură pe scări în jos. Trîntii ușa după el, mă trîntii în pat și apăsai capul afund în perini, cu fața 'n jos, abandonîndu-mă cu totul durereî celeî mai crude. Cît voi fi stat astfel, în nesimțire mai mult, nu știu...; cînd m'am deșteptat însă era noapte profundă și orologiul vuia o oră după miezul nopții. Aprinsei lumînarea și, sărind la portretul sfîrticat al Sofiei, începuî a combina pînza..., dar totul era în zadar. Lîngă cămin era[ă] lemne multe și risipite. Le trîntii în sobă și aprinsei un foc cumplit, trăsesei o mică sofa roșie față cu focul,

1) Parantezul e pus ulterior (cu altă cerneală, cu care s'au făcut în text multe din îndreptările de mai tîrziu) de Eminescu, căruia i se va fi părut desigur puțin potrivită aici această prea mare exactitate de detalii din viața de student.

2) Scris ulterior (cu cerneala pomenită în nota dintîi) peste ardelenismul (latinismul) «neconturbat».

cu cugetarea decisivă de-a astupa soba înainte de-a se potoli focul, astfel încît să mă sinucid cu carbon. Am stins lumînarea și m'am pus în fața flăcărilor ce linguseau¹⁾ gîtul căminului cu roșii limbe de balaur. Privind în flăcări cu picioarele întinse și cu capul pe piept, viața mea toată mi se părea un fantastic vis de nebun, fără înțeles și fără țintă —, prin limbele de flăcări vedeam pare-că arzînd toate cugetările mele, zilele mele, visele mele de fericire. Cînd focul nu mai era de cît o grămadă mare de cărbuni acoperiți [de] flăcări vinete, atunci astupaî soba și, așezîndu-mă în fața zgurei, îmi închisei ochii spre a adormi de moarte. Vîntul urla afară cumplit și ploaia cădea mărunță și rece pe geamurile ferestrei... Parcă vîntul cu norii, tunetul și ploaia făceau nunta lor selbatecă în regiunile cele negre a 'nnoratului cer de noapte. Prin șuerul cel monoton de și puter[n]ic al vîntului am adormit și simțiam, pare-că, cum creerii mei se paralizează

¹⁾ Indreptat ulterior (cu creionul) în loc de «lingeau».

de carbon. Murisem ! M'am trezit deodată într'un codru verde ca smaragdul, în care stîncile erau de smirnă și izvoarele de ape vergine și sfinte. Printre arbori cîntau privighetori cu glasuri de înger, prin cărări rătăciau umbre diafane și fericite și se pierdea prin verdura întunecată a dumbrăvilor sfinte. În depărtare vedeam o dumbravă de aur care cu freamătul frunzelor sale cînta o melodie molatecă și lină ca aceea a undelor adormite. Între toate umbrele sfinte și albe numai eu aveam corp... Rătăcii ce rătăcii prin pădure, până dedei de un rîu cu undele de argint, în mijlocul rîului o insulă înconjurată de ape — cu păduri și grădini din a[l] căror mijloc se ridica la ceruri o biserică naltă cu cupole rotunde — toată de aur gravat ce strălucia astfel, căci soarele curat se oglindea în cupola cea mare a bisericeii. La țarm era o barcă de aur... Eui mă suii într'însa și, spărgînd cu lopețile undele de argint ale rîului, ajunsei la malul insulei. Aicea totul tăcea, nu cîntau paseri, nimica : numai din biserică s'auzia un

cîntec încet, trist, mormîntar, ca bocetul cel înădușit lîngă patul murindului. Intraî, prin portalele de aur ale bisericeî, înăuntru. Pe jos marmură albă ca laptele, pe sus arcadele nalte de aur, stîlpii de aur..., iconostasul cu icoane nalte și palide de sfinți și îngerî de-o frumusețe supra-pămîntească, ce păreaî suflate pe pînze de argint — în altar o masă de marmură cu sfintele taine... În biserică nu era nimenî jos, ci numai sus în cor cîntaî călugărițe cîntece de mort... Cînd dintr'o ușe văzuî intrînd cu lumînări de ceară albă 'n mîna chipuri palide cu vîlul lung alb ce acoperia și capul — astfel de palide, încît fața se confunda cu albul hainelor, ci numai ochiî stinși ca de sticlă se mișcaî trist în orbitele lor. Ele ¹⁾ se mișcaî încet — încet pînă în mijlocul bisericeî... Eu mă ascunsei după o coloană de aur, cu groază. Printe ele ²⁾ văzuî o umbră... un bătrîn cu părul alb, cu fața rătăcită și trasă, lumînarea sa ardea și el privea în

1) In text, greșit, «eî»; atracție dela «ochiî».

2) In text tot: «eî».

ochiul lumînărei, cu buzele strînse, și cu ochii ficși... Mie-mi părea că'l cunoșteam. Rezemată de-o coloană, drept în fața mea, stătea o fată palidă cu fața ca marmora cea vînată... ea-mi zimbi trist și-mi făcu cu mîna... Era Poesis... Poesis! strigaî eu... și deschisei ochii. Focul nu era 'ncă potolit... fereastra însă deschisă și o vîntoare sufla cumplit prin el. Gîndiam c'o fi deschis'o vîntul și mă dusei s'o închid. Cînd mă întorc însă... văd... ¹⁾

Corpul... s'ar fi însănătoșit curînd, însă aceea ce era bolnav era inima mea ²⁾. Tot

¹⁾ Aici se 'nterupe brusc manuscrisul și nici una din filele ce se mai găsesc risipite printre hîrțile lui Eminescu, cu privire la roman, nu ne lămuresc asupra celor ce aveau să urmeze. Dar acțiunea însăși nu suferă de loc prin 'nteruperea acestei desfășurări de visuri fantastice.

²⁾ Înaintea acestei fraze sînt scrise, iar apoi șterse, următoarele versuri din «Venere și Madonă» :

«O cum Rafael creat-a pe Madona Dumnezei
«Cu diadema-i de stele, cu surîsul blind, vergin,
«Eu făcut-am Zeitate dintr'o palidă femeie,
«Cu inima stearpă, crudă și cu suflet de venin.

ce-mi aducea aminte de ea... de trădătoarea, le aruncam în foc, care le consuma, cum se consumă inima și viața mea. Palid ca o umbră, eu alintam de-a lungul zidurilor orașului mai mult mort de cît viu. Fălcele mi se 'nfundase adînc, albul ochilor se 'ngălbenise și negrul era turbure și stins, părul cădea în desordine pe gulerul uns și neșters a[l] rocului ¹⁾ meu—astfel îmblam printr'o lume streină, din care nu făceam parte —, și cînd mă rătăciam în vr'o grădină publică, unde fețe roșii și vesele chicoteau împrejur, pierzîndu-se prin arbori, eu credeam că sînt răutăcioase duhuri efemere care-și rîdeaŭ de durerea mea. Orî mi se părea cum-că 'n jurul [lor] rîdeaŭ morți, a[le] căror fețe galbene erau spoite cu roșu — ceea ce le făcea și mai înfricoșate, și mai moarte prin contrastul între adevărul morții și 'ntre simularea cea spoită a vieții. Altă-dată mă pomeniam că mă uitam ore întregi în oglindă și mă strîmbam la mine singur —, și cînd mă tre-

¹⁾ Germanism (ardelenism), pentru *haină*.

ziam din asemenea atonie, mă 'nfiora siguranta c'am înnebunit și teama de mine însu-mi ¹⁾). Lucrul de care mă temeam mai mult era nebunia; mi-era frică să nu 'nebunesc. Adesea mă pomeniam că privisem fără să știu cîte o oară 'ntreagă 'n soare și că ochii mei orbiți de lumina lui caldă nu mai puteau distinge nimica, ci un caos vînat-roșu părea că [mă] pirotește și mă'n-vîrtește mereu, pînă ce mă trezeam căzut pe iarba cîmpului. Eram tîmpit, absurd, idiot. Astfel stam adesea înmormîntat în iarba mirositoare, albaștri și mici fluturi de vară roiau prin flori, un soare cald îmi ardea drept în creștet, totul era frumos cum îs frumoase zilele de vară..., eu singur numai nu cugetam nimica. Zile întregi cutreeram cîmpii, pînă ce dedeam de rîu. Acolo, de pe podul lui de lemn, mă uitam în valurile galbene cum zburau repezi ciorîind, valuri turburi ca sufletul meu sterp, turburi și neoglindoși ca inima mea moartă. Apa limpede ca cristalul a izvoarelor nu-

¹⁾ Aceste două fraze din urmă sînt adăoase de Eminescu ulterior: vezi Ms. cit. f. 56, v.

mî plăcea, — cînd dedeam însă de ea, începeam a o amesteca cu bastonul pănă ce turburată de pămîntul cel negru era icoana vie a gîndurilor mele.

Dar nu putea să rămîină astfel. Încă o lună de-o viață astfel și știam că voiî muri... De-aș fi murit, ce-mî păsa...; cine știe dacă adînc în pămînt n'aș fi fost mai fericit..., dar aveam un tată bătrîn, și a muri eî, însemna a-l băga pe el în groapă.

Intr'o zi frumoasă de vară îmi făcuî legăturica, o puseî în vîrful bățului și o luai la picior pe drumul cel mare împărătesc. Mergeam astfel printre cîmpî cu holde... Holdele miroseau și se coceau de arșița soarelui..., eî îmi pusesem pălăria în vîrful capului, astfel încît fruntea rămînea liberă și goală și flueram a lene un cîntec monoton, și numai luciî și mari picături de sudoare îmi curgeau de pe frunte de-a lungul obrazului.

Zi de vară păn' în seară am tot mers, fără să stau de fel. Soarele era la apus, aerul începea a se răcori, holdele păreau că adorm din freamătul lor lung — de-a lun-

gul drumului de țeară oamenii se 'ntorceau dela lucrul cîmpului, cu coasele de-a spina, fetele cu oale și donițe în amîndouă minile, boii trăgeau încet în jug și carul scîrția, iar românul ce mergea alături cu ei și pocnea din biciu, își țipa eternul său hăis ho!... Ascuns în maluri dormea Mureșul, pe el trozneau de căruțe podul de luntri, pe care-l trecui și eu... De departe se vedeau munții mei natali, uriași bătrîni cu frunțile de peatră spărgînd nourii și luminînd țepeni, suri și slabi asupra lor.

Una cîte una s'aprindeau stelele tremurînd în nemărginirea albastră a cerului cînd mai sus, cînd mai jos — și luna, bălana lor regină, palidă ca o mireasă, trecea ca o seceră de argint prin norii albicioși și subțiri. Mai greoaie scîrțiau carele cu lemne ce veneau din munte; românii ședeau culcați pe foale în vîrfurile cailor, sau mergînd alături șuerau doine bătrîne și triste ca suvenirile trecutului. Toate farmecele unei nopți de vară — luna albă și stele auriu, fluerul melancolic și cîmpii ce par a adormi, iar drept în față, bătrînii uriași

de piatră, munții, ce acum păreau încununăți de stele ce tremurau asupra frunților lor.

Mergeam neoprit prin cărările albe ce duceau crucișe prin lanurile unele 'ncă verzi — mergeam, până ajunsei în poala răco-roasă a munților. De-acolo apucaî pe-o pietroasă cărare de munte. Pe cîte-un vîrf de deal vedeam arzînd focuri mari, și oameni împrejur, — din fundul codrilor ce 'ncunjurau cu o manta neagră-verde umerii munților vuia cîte-un bucium durerea lui de aramă; pe lîngă alte focuri vedeai par-că cum joacă fete și flăcăi, iar prin codrii rătăciți fluerau voinici printre dinți și din frunze cîte-o doină adîncă și plină de foc. Astfel treceam înainte alături cu zidurile de piatră a[le] muntelui, pe o cărare îngustă ce ducea mereu în sus năruită pe-alocurea, pe-alocurea baricadată de bolovanî rostogoliți din creștetul munților și înțepeniți în albia cărării. Săream peste năruituri și baricade, și-am mers mereu, până ce luna apusese, focurile se stingeau, cîntecele încetară, iar răsăritul se roșia slab

de faptul zilei. Aerul *răcoare* al dimineții îmi pătrundea pieptul, simțiam cum îmi amorsește gâtul de răceală..., până ce văzui satul meu, cu căsuțele lui mici, acoperite cu paie și risipite prin creeri de peatră a[î] muntelui, de ți se părea un sat de cuiburi de vultur. Trecui prin mijlocul lui, pe lângă mica bisericuță de lemn și tocmai la capătul satului mă oprii lângă bordeiul cel înfundat și sărac al tatălui meu. Prin ochiul de sticlă se vedea lumină. Trăseai zăvorul de lemn de la ușa uscată și intrai înăuntru. Pe vatră mai ardea[ă] vr'o doi tăciuni subțiri de nuele —, tata dormia pe-un pat de scînduri nalt ca vatra. După cuptor era încă patul mamei acoperit c-un lăicer, deasupra lui era [o] icoană veche și afumată a maicei Domnului, dinaintea căreia ardea o candelă mică cu unt-de-lemn. Mă lungii pe patul mamei fără să-l trezesc pe tata și adormii curînd, căci eram foarte obosit. Des-de-dimineată, păn-a nu fi ziuă, cu-coșul cîntă asupra bordeiului și auzii ca prin somn pe tata sculîndu-se, apoi luînd în mîni apă din un ciubăr și spălîndu-se

pe faţă, făcîndu-şi cruce şi mormăind încet o rugăciune, luîndu-şi ciocanele de pietrărie de sub laiţă şi plecînd pe uş-afară, fără chiar să se uite îndărătul lui, şi fără a mă vedea din dosul cuptorului, unde dormiam.

A doua zi cam pe l'amează mă trezii şi eu din somnul meu adînc şi fără visuri. Nu ştiu cine pospăia prin casă şi pe la vatră. Era o vară a mea, care băga vrea-scuri în foc şi fierbea mîncare.

— Tu eşti, Finiţo, zisei eu sculîndu-mă, luîndu-i capul între mîni şi sărutînd-o.

— I, doamne! zise ea, surizînd cu degetele la gură şi măsurîndu-mă cu ochii din creştet pînă în talpe. Ce mare te-ai făcut... Uite! şi barbă şi mustăţi... Da tare eşti galben, vere, pare c'ai fi îndrăgit?

— Nu ştii tu, zisei eu, uitîndu-mă în ochii ei inocenţi şi lucitori —, nu poţi şti tu ce am suferit.

Dar ce frumuşică era verişoara mea. Faţa albă şi obrajii roşii, părul castaniu şi desfăcut în două cozi întrunite pe spate — neted şi cu cărare prin mijlocul capului —, ochii mari caprii ce se uitau

mirați la mine, sprincenele arcate și îmbinate, nasul fin ca [al] unei dame mari, barbia rotundă și plină, iar când rîdea două gropițe cochete. Cămașa albă, cu alțițe și mânici largi, fota curată și nouă, iar picioarele goale. Cu cît o priveam, îmi părea mai frumoasă și-o sărutaî încă odată.

— O! zise ea, rîzînd vesel — îți ieî la gurî par'c'ar fi dintr'al tău... ia fii bun, mă rog, de-ți cată de treabă, domnișorul.

— De-de, zic eu — n'o lua 'n nume de rău... Și-apoi nu mă uit eu la ochii tăi... fie ei cît de frumoși...

— O! frumos! vine vărul pe la noi, și-apoi lucrul ce mi-l spune mai întîi e că ochii mi-s urîți! Frumos!

— Da nu...

— Destul, las-că știu... Domnu-a fost la cetate... Nevestele de domn au ochii mai frumoși de cît ai mei, se'nțelege — zise ea, punîndu-și rîzînd mînile 'n șolduri, — fiica Evei cea limbută cu dinții de măr-găritar.

— De-ai ști, Finițo, ziseî pe jumătate rîzînd, de dragostea mea...

— Dragoste — zise ea repede... ce dragoste? Și ridică cu curioșitate din sprincene. Ce dragoste?... spune-mi și mie... zău așa! Te rog, vere, adăogă ea, încrețindu-și gura și plecînd ochii cu atîta grațiositate, încît numai pe sub gene se uita la mine.

— Șezi ici pe pat, zisei eu, apucîndu-o în brațe și punînd-o să șează ca pe-un copil obraznic...., eu mă așezai alături cu ea, și 'nconjurai grumazul cu brațul meu și începui să-i povestesc amorul meu și nenorocirile mele. Ea asculta c-un fel de seriositate și c-o atențiune copilărească — și cînd se uită drept în ochii mei, ai ei se împlură de lacrimi. — Sărmanul văr, zise ea, sărutîndu-mă cu-atîta dulceață și tinerețe ¹⁾.

Oalele fierbea[ă] pe vatră. — O!, zise ea, ca aducîndu-și aminte, trebuie să-î duc merinde tătîni-tău! Las-că ne mai vedem noi de-seară, mîni dimineată... zise ea și drese ce drese, apoi luă vr'o două oale din cele.

¹⁾ Urmează o frază naivă și nepotrivită în cadrul povestirii, — ștearsă ulterior (cu creion roșu) de Eminescu: «Se 'nțelege că stilul în care i-am narat nenorocirile mele a fost cit se poate de popular și de colorat».

surîse și cu ochii și cu gura, și plecă pe ușa, și prin sat înainte.

Nu mult după aceea veni și tată-meu, care auzise dela fată, că venisem acasă. El mă strînse în brațele [sale]. Capul său era mai alb, creștii de pe frunte și brazdele din față mai adînce, iată toată schimbarea ce-o băgai de seamă la el — destul însă ca ochii să mi se împle de lacrimi.

Am stat mult acasă, într'o atonie monotonă și moartă. Intre grinzele casei găsisem o carte cu scoarțe de piele roase de molii, cu marginile roșii — în ea era[niște povești-manuscrise, cu litere bătrîne, iară literele începătoare paleografate cu roșu..., de sigur vr-o reminiscență de-a preotului celui bătrîn ce murise de mai mulți ani. Cu cartea aceea în mîină, steteam zile întregi lungit pe prispa casei la umbră și descifram machinalmente slovele cele bătrîne, orî priviam cu ochii drept în grinzele afumate ale streșinei, până ce'mî simțiam capul ridicat și pus în poale. Mî întorceam ochii peste cap..., era Finața ce-și așezase capul meu pe poalele ei —

și începea a-mă povesti ba cimilituri, ba basme, ba-mă cînta cu vocea jumătate cîte-o horă ori cîte [o] chiuitură cu vorbe cu tot. Astfel ședeam lungit seri întregi cu capu'n poalele ei —, pe cînd vitele se întorceau mugind greu de prin munți, iar talancele de la gîturile vacilor cu ugerul greu de lapte suna[ă] a lene și melancolic prin atmosfera cea dulce a serei. ¹⁾

Revoluțiunea ardea în cîmpia Transilvaniei —, dar mie ce-mă păsa de toate. Pentru realitate eu eram omorît... Nepăsarea leneșă, lene de-a cugeta, lene de-a simți, abrutisarea cea mai adîncă și mai idioată, iată ce făcuse din mine amorul unei femei. Insuși numele ei, Poesis, nu putea să escite nici un simțimînt în mine. Era ceva ce murise de mult pentru mine, ce uitasem de mult — lucru de care îmi era greu să-mă aduc bine aminte ; — căci nu cugetam să-mă fi ucis inima și să-mă fi omorît inteligența, ..și cu toate astea toc-

¹⁾ Vezi poezia *Sara pe deal*, (ed. ult. Șaraga p. 165-166), scrisă mult mai tîrziu și cuprinzînd totuși acelaș tablou idilic, în strofa I.

mai aceea era, ce nici nu-mi trecea prin minte.

Venise toamna și îngălbinise codrii din umerii bătrînilor munți, pe vîrfurile lor negurile deveniau mai dese, — în fine într'o zi ne pomenim cu cei[d]intîi fulgi de zăpadă înneecînd cu puful lor de argint aerul neguros și rece al munților. Prin sate colinda vestea cum-că se ridicase Romîni¹⁾ împotriva Ungurilor și Impăratul Codrilor bătrîni și a[l] munților suri și sterpi aduna pe vulturii din visuinile lor stîlcoase împrejurul flamurei romînești. În creeriî împietriți ai munților și-n aerul lor cel rece flutura tricolorul, trăia libertatea Transilvaniei.

Intr'o noapte am văzut un spectacol măreț. În culmile munților, pe frunțile lor de piatră, care de care mai înălțate, se aprindeau, unul cîte unul, focuri mari — părea că munții însuși se aprinsese. Împrejurul focurilor vedeaî șezînd cete întregi de oameni și lăncile culcate pe umere străluciau în aer... lănci de coase, cari 'n urmă erau

¹⁾ Scris ulterior, cu creion roșu, de-asupra cuvintelor «Iancu, Axente și cu Balint», șterse.

să devie spaima inamicilor. Din creștetele munților Romîniî sloboziau roți înfășurate în paie și aprinse care se rostogoliau cu o repejune demonică, până se pierdea hăulind în prăpastiile adînci, în inima pămîntului. Buciumele sunau din vîrfuri, astfel încît ți se părea că sufletele de aramă a[le] munților se trezise și suna[û] a moartea lumii. Culme cu culme ardea, atîția uriași ochi roșii cîte unul pe-o frunte de deal. Codrii bătrîni trozniau ¹⁾ amortiți de iarnă, stelele și luna erau mai palide în cer, cerul însuși părea mai sur. Era unul din acele spectacole mărețe, din acele tablouri uriașe, pe care numai Dumnezeu le poate zugrăvi pe tabla întinsă a lumii, înaintea ochilor uimiți și a inimei înfrînte.

Revoluțiunea pătrunsese'n munți. La noi, cari eram mai în poalele munților, venia hionveziî ca să recruteze oameni tineri, însă aceștia o apucase de mult la lăncu. Oamenii mai maturi așteptau ca eu să mă fac pribunul (tribunul) lor — însă eu, în starea

¹⁾ Scris de-asupra peste «vuiat».

în care eram, am fost nesimțitor și imposibil pentru aceste cauze mari. Cu toate acestea satul era adeseori vizitat de către tribunii lui Iancu, adesea cete întregi găzduiau peste noapte pe la noi, spre-a pleca înspre ziuă iar, fără ca honvezilor să le fi trecut prin minte, ca să-î surprindă cândva. Însă într'o noapte auzii împușcături prin vecini. Speriat sar din așternut, ies afară și mă sui pe gard, ținându-mă de pariul lui, astfel încît dominam cu privirea asupra unei părți din casele vecine. Văzui o casă înconjurată de honvezii și pe unii trîntind cu paturile puștii în ușa casei, pentru a-î sforța intrarea. Dar în momentul acela văzui fulgerînd prin ferestrele casei împușcături, și [auzii] vaetele celor ce-o încunjurase — ușa se sparse cu repejune și dinăuntru ieși [un june palid]¹⁾ cu capul gol, cu sabia 'ndinți și mîinile 'narmate de pistoale 'ntinse pe care le slobozi drept în capetele celor ce steteau în ușa. În urma lui o ceată de oameni înarmați cu lănci împungeau în

Vezi pag. urm., pasajul 1.

dreapta și 'n stînga și, răzbind prin ei, fugiră mereu până 'n risipiturile unei stînci, prin care, pierzîndu-se, nu vedeai în lună decît oțelul țevelor întinse în [spre] cei ce acuma cotrobăiau prin casă.

Dar pe acel june palid, cu capul gol, îmi părea că-l cunosc. Deși-l văzusem numai la lumina fulgerelor din puște, totuși îmi părea că nu putea să fie altul decît Ioan. Mă 'ntorsei în casă și mă culcai iar: însă nu era cu putință să mai închid ochii de gînduri. Dacă acela va fi fost Ioan..., iată ceea ce-mi umbla mereu prin cap...: căci de va fi fost el decisiunea mea era ca și luată.... trebuia să-l urmez.

Ast-fel svîrcolindu-mă în patul meu, părea că demonii toți intrase în sufletul meu cel turburat, asemenea unor visuri aievea... unor visuri cu ghiarele de fer. În toate părțile mă întorceam, spre părete — dar păretele părea zugrăvit cu chipuri roșii ca acele ale icoanelor de lemn din bisericile bătrîne — mă 'ntorceam spre cuptor, dar cărbunii ce ardeau vineți pe vatră păreau roșii ochi de demoni, cari se întorceau cum-

plit, iar în fumul cel verde ce se înălța în sus păream a vedea fluturînd părul despletit și sur a[l] unei furii crîncene. Imi închideam ochii, ca să alung toate visurile acestea... Un somn părea că mă cuprinsese, însă somn cu durere de cap și cu bătaie de inimă. Creerii mei părea că-î stoarce o ghiară de lemn, pieptul meu părea apăsat ca de-o piatră, părea că e cine-va pe mine care-mă stinge suflarea, care m'apuca cu brațe lungi și teribile și m'arunca într'un abis întunecos, unde cădeam mereu, mereu... Astfel între cer și iad văd piscul cel de piatră sfărmată a[l] unei stînce pe care mi se părea c-am să cad. C-un țipet teribil mă zmucesc pare-că din cursul ce-l luase corpul meu în jos, dar în momentul acela ajung de stîncă, o durere cumplită... îmi spărsesem corpul de ea... Mă pomenii. Căzusem într'adevăr... dar de pe pat jos. Focul licăria încă și înaintea maicei durerilor ardea candela cea mică, luminînd fața ei cea sfîntă. Imi făcui o cruce și mă sculai drept în picioare.

Era cu neputință să mai dorm sau să

mai rămîn; ci decisesem de-a urma primei mele impresiuni, aceea de-a mă duce 'n lume, unde mă vor duce ochii. Băgai vreascuri în foc, care începură să trozniască vesel și să arunce scînteii cu pară. Apropii de foc un scăunaș scund, luaî dintr'un colț coasa tatei și șezînd pe scăunaș începuî la lumina focului de vreascuri să cioplesc c'un cuțit de brîu, să cioplesc cu băgare de seamă coasa și s'o prefac în lance. Făcuî ca coasa să stee drept în vîrfuî mîneruluî și-apoi, luînd o cute de piatră, începuî a o freca de ascuțișul și mai cu deosebire de vîrfuî coasei, pînă ce se ascuți ca un briciu, încît suflînd e-un păr de-asupra-i s'ar fi tăiat în două. Din norocire tatăl meu dormia așa de dus, încît n'a auzit nici cum ascuțișem coasa, nici cum apoi, luînd două pistoale lungi și ruginite de sub pat, le încărcai cu praful de pușcă dintr'un corn de boî, mi le puseî în brîu, luaî o țundră veche pe umere, o căciulă de oaie 'n cap, lancea de-a umere și ieșiî afară din casă. Afară era rece, însă o lună frumoasă plutia în cîmpia cea albastră a aeruluî. În casa cea vecină, unde

se 'ntîmplase lupta, ușa era căscată cu desăvîrșire, în mijlocul casei la pămînt ardea un foc mare ce-l aprinsese soldații, pe cînd ei înșiși ședeau trîntiți pe fîn cu puștele puse alături, cu lulele aprinse'n gură; la foc fierbea o oală mare, iar ei vorbind din cînd în cînd scuipeau cînd în foc de-a dreptul, cînd alături. Fețele lor erau sălbăticate, îndobitocite. Caii lor cei înșelați erau legați afară, de pariî gardului —, ci mai încolo de toți era un cal sur, cu gura nepusă'n zăbală, căcîmînca dintr'o legătură de fîn ce i-se pusese'nainte. Inconjurai casa pe dindos, astfel încît venii lîngă calul sur fără de a trece pe dinaintea ușei deschise. Iaî cuțitul din brîu și tai repede curelele legate de gard, pui mîna'n coama calului și 'ntr'o clipă sînt pe el și-l izbesc de-î răsună coastele. Ca turbat asvîrle din copite, nechiază una, dar o și rumpe de fugă, încît zburam prin noapte ca purtat de-un duh-spaimă, fără să mă uit în urmă. O împușcătură auzii în urma mea, glonțul îmi vîjîi pe la ureche; dar lăsînd[u-l] fără frîu, izbindu-l numai în coaste,

el [calul] fugea, spărgînd cu corpul lui fierbinte și fumegînd de sudoare aerul cel rece al nopții. Zguduitura cumplită ce-mă da fugînd, mă cutremura în toate fibrele corpului. Lancea ce-o țineam de-a umere fulgera la lumina lunei și sfișia aerul nopții, pe cînd cremenea de munte de sub copitele de fier a[le] calului zburînd scînteia, troznind și trezind ecoul cel adormit al munților. Calul mă ducea mereu, astfel încît în urmă nici se părea că aș călări, ci că aș pluti între cer și pămînt, dus de-un geniu nevăzut mereu înainte, răpit de un bălaur din poveste, de un zmeu c'o falcă'n cer și cu una'n pămînt. Cît oi fi zburat astfel nu știu, numai de-odată simții cumcă calul poticnește una și-apoi începe a merge mai încet și mai greu, suflînd greu, cu nările și gura plină de spume. Fără s'o fi băgat de seamă, eu ieșisem din munți și mă aflam pe șes.

Până aici mersesem ca prin somn. Cîte făcusem până acum, toate le făcusem pe neștiute, dominat de-o dorință pe care eu singur nu mi-o puteam defini, de-un im-

puls întunecos și fără sens. Acum îmi frecai ochii și începuî a privi în jurul meu. Din dărătul meu munții, înaintea mea departe Mureșul, într'o parte un orașel care aprins din multe părți începea a arde. Departe era cam cale de două ceasuri. Calul era obosit și nu mai putea merge de cît în pas. Il îndreptai spre orașel. În curînd însă suflarea cea limpede a aerului de noapte începî a deveni mai rece și mai iute. Deși cerul era senin, ace mici de ninsoare începură a-mi izbi fața și fruntea; îi dedei un impuls nou calului, care-o începî în treapăt. Din ce în ce vîntul creștea și prindea aripă, până ce mai repede de cît treapătul calului meu începu să mă pătrundă cu frigul lui prin toți porii vechilor mele haine. Orașul se aprindea din ce în ce mai mult, cu cît ¹⁾ mă apropiam, păream a distinge vaiete slabe și depărtate, calul fugea mai iute, vîntul începî a vîjăi și a fluera, astfel încît vedeai cum cu el creștea aripele flăcărilor ce se nălțau la cer. Din ce în ce

¹⁾ In text » : cu *atît*.

mă apropiam, din ce în ce vedeam cum vîntul s'arunca cu furie în brațele mării de foc care creștea în toate părțile, prinzînd din vîntul cel rece și barbar mii și mii de suflete eroice și repezi. Vaie-tele și bocetele s'auziau cumplit, astfel încît pietrele s'ar fi sfărmat de durere auzindu-le, orașul înflăcărat prin foc și vînt se unise cu cerul, căci între cer și pămînt nu mai era deosebire. Flacăra zbura piezișă după îndreptarea vîntului.... aerul ardea cu fum cu tot, cerul se dogorise, astfel încît albastra lui boltă amenința a se aprinde și a se nărui. Prin nori de fum roșii vedeai amestecate ca ochi de aur stelele timide și tremurătoare. Pămînt, aer și cerul asupra-le erau cuprinse de acelaș foc... Calul meu fără preget și îmboldit — zbura poticnindu-se. Aproape de oraș, mă coborîi de pe cal..., pusei lancea în șanțul de-alătura drumului împărătesc, înfipsei de căciula mea o pană roșie și suindu-mă pe cal intrai în stradele aprinse din amîndouă părțile ale orașului. Vuetul cel selbatic al tobelor inamice, ca-

sele năruindu-se mistuite de flacări, prin ferestrele pleznite ieșind flacăra neagră-roșie cu fum negru... astfel șirele ¹⁾ caselor părea[ă] pus[e] în ordine de bătaie cu capetele arzînde, cu ochii cei plini de flăcără și fum. Oamenii alergau și țipaă, stradele negre foiaă asemenea mușinoiului de furnici, unii cărau și duceau lăzi, cu fața speriată și [cu] ochii holbați la soldații ce nu știaă ce urmări... prăzile ce fugeau, femeile ce pe jumătate goale alergau pe strade, despletite și palide, asemenea sta-fiilor.... Bărbații lor aruncați sub roțile carelor sau izbiți cu capetele de murii caselor arzînde, trîntiți pe pietrișul stradei, gemeau pe ici pe colo, pe jumătate morți... ²⁾. Copiii țipaă cu ochii plînși și îngînaă nearticulat numele mamelor lor. Cu pistoalele'n mîna, cu cocoșul tras înboldii calul de trecu prin strade peste cadavre de oameni, peste căruțe sfărîmate, peste lăzi sparte din care curgeau haine

¹⁾ În text fusese întîiu : *șirul*.

²⁾ În text este — evident un lapsus — «*morți* sau pe jumătate morți».

și unelte, peste mobile rupte, peste animale ucise — treceam ca sălbatic prin acest cumplit spectacol, prin această dramă teribilă și sfîșietoare, iluminată de focul cel larg al incendiului. Într'o parte și 'n alta șirurile de case arzînd — pavagiul de pietrii mărunte și albe acoperit de cadavre și împlut de sînge negru, lumea toată cuprinsă de vaet... jos omorul și noapte, sus nouri și fum! Iată întregul acestui spectacol înfricoșat.

Știam aicea casa unui preot; trebuia să mă duc la el. Cît mă bucurai cînd, ieșind în suburbiul întuncos și plin de grădini al orașului, văzuî cumcă acolo nu arde nimic. Grădinele înconjurate de-un hățîș des și tufos, deși scuturat de toamnă, se'ntindeau alături cu strada, pe cînd după acel tufiș ascunse' ntre arbori se vedeau casele. Ajunsei și înaintea casei preotului. Poarta era deschisă și rezimată'n amîndouă părțile. Ferestrele erau deschise, ci prin ele s'auziau vaetele cele slabe ale unei femei. De-a intra astfel cum eram în casă, era a mă expune pericolului vădit. Mă apropiai așa-

dar de fereastră și privii înăuntru. Dar ce văzuî, Dumnezeul meu!

Casa plină cu oameni care de care mai beți și mai selbateci, care ședeau rîzînd și chiuind înaintea unei buți de mărime mijlocie, desfundată. În păretele din dreapta ferestrei, pe care mă uitam, era un oblon în fundul căruia era icoana de lemn a Maicei Domnului, dinaintea căreia ardea o candelă mică jumătate cu untdelemn, jumătate cu apă. Pe oblon și de-asupra în cuie era așezat busuioc uscat și flori galbene, care asemenea se uscaseră. Sub oblon era masa cu cărțile bisericești ale preotului, legate în piele, vechi, risipite — unele căzute pe jos. Oblonul cu icoana erau în păretele dintre camera aceasta și alta mai mică alătura. Preotul era spînzurat de un cui mare de fier de-asupra ușei... Ochiul lui erau întorși cumplit, din gură peste barbă curgea spuma cea vînată a morții, mîinile sale erau dinainte legate. Alături c'un părete sta răzîmată fata lui, palidă ca varul, cu marii ei ochi negri înfundați, înconjurați cu mari cearcane

vinete, rătăciți ca ochii unei nebune. Buzele vinete și apăsate, părul negru ca noaptea, despletit, ce flutura împrejurul gâtului ei alb ca marmura cea moartă..., haina lungă și neagră de mătase, îi dedea aspectul unei furii a durerii, unei dureri înmărmurite. Ochiul erau seci și priviau într-o desperare demonică și nebună asupra acelor oameni, roșii de beție, cu ochii străluciți și murdari, cari tăvălindu-se pe pământ o priviau c'o ardoare selbatecă și neumană.

Hoho!.. răcni unul din ei — cu fruntea mică, cu fața grasă și roșie, cu ochii mici și verzi, cu părul roșu ca focul... Oho! frumoasă fată... ce cauți așa... ce! c'am spînzurat pe tată-tău... popă blăstămat! Rîzi tu de el... Ce-ți pasă ție... tu cu noi ai să trăiești... ai să fii ibovnica mea, puiule! Hehehe! — zise el rîzînd și abia ținîndu-se pe picioare... Cum îți par eu, fata mea? frumos, hai?... frumos băiat... chipos m'a făcut mama... roșu colo... hehehe! și-i place băiatul frumos și roșu fetei celei albe... așa-i că-i place?... Cu astea se apropia de fată, a[le] cărei buze se căscase despaime

și care tremura ca varga... El vrea să pună mîna pe ea... dar ea cade în genunchi... Desolată și frumoasă, ea îndreaptă ochii ei mari ce-ar fi putut mișca o inimă de aramă... Te rog—zise ea—omoară-mă. Omoară-mă și pe mine, ca pe tata, căci îți voiŭ mulțami.

Hehehe ! nerozie !.. Ce?, să mori, auzi ! Auzi, Istvan, să moară ea ! Nu, nu, nu ! adăogă el rîzînd prostește, tu nu trebuie să mori.

Nu trebuie să moară ! adaoseră toți, rîzînd care de încotro ; ea-î nevasta noastră a tuturoră... Nu trebuie să moară.

Eŭ am căzut întîiŭ la sort, zise canibalul — lăsați-mă cu ea singur !.. Ceilalți se sculară spre a ieși din casă...

C'o decisiune teribilă, sermana fată se repezi cu furie, izbind-se cu creștetul capului de părete, însă, numai leșinată, ea recăzî în brațele canibalului, care c'o strîsoare murdară, cu hainele dehamate și cămașa descheiată la piept, astfel încît i-se vedea pieptul, plin de păr roșu —, el voi să apese gura lui murdară și cu musteți roșii, rare, pe buzele ei cele vinete

ca porumba... O simți ea aceasta și cu o ultimă sforța[re] se rupse din brațele lui... Eu întinsei acum pistolul prin fereastră, în momentul cînd ea deschise ochii. Era să fugă pe ușe și văzînd arma 'ntinsă... ea rămase dreaptă, o 'nmărmurită statuie a disperării sublime, cu mîndrie de leoaică în față, c'o strălucire selbatecă și vergină în ochi. Cu mîna sigură slobozii drept în pieptul ei... ; nimerisem bine, căci c'un surîs ce deveni angelic ca a[l] unei martire, ea căzu de-a lungul pe pămînt. În momentul acela, ungurul scăpase din mîna la pocnetul armei mele sfeșnicul de lut c'o lungă lumîinare de seû. De-odată intrară și ceilalți colegi ai lui, aprinseră lumînarea și se apropiară abia ținîndu-se pe picioare, cu ochii holbați și mirați de cadavrul întins drept pe pămînt, cu mîinile 'ncrucîșate pe piept, a[l] bieteî copile moarte. Era pericol să mai staû la fereastra aceea, înconjurai casa, intraî pe-o altă fereastră în camera de-alături a aceleia în care se 'ntîmplase catastrofa și care era despărțită numai prin o ușe (din norocire

închisă cu cheia) de locul acelei barbare crudelități.

În camera d'alăturea găsi lesne oblonul cu icoana Maicei Domnului. Pe partea de dincoace era un geam de fereastră. Îl deschise și luă iute icoana rezemată de geam, luînd tot-odată și candela și stingînd-o într-o clipă ¹⁾.

Frică nu-mi era, pentru-că n'am ținut niciodată la viață, și-apoi eram decis, de-a mi-o vinde cam scump în cazul unei lupte.

— Hehe! zise hîdul cel roșu — ai murit, bată-te-ar Dumnezeu fată de popă! și-o izbi una cu piciorul.

Intr'adevăr ea era moartă... Haina ei cea neagră se răsletise pe pămînt..., ochii cei mari se 'nchisese —, și cu toate durerile uu zîmbet amar, dar sublim înseninase fața ei cea moartă, fără sînge, albă ca pînza lîntoliului. Mînile, unite drept asupra acelei inimă ce-o rupsesem c'un glonte, nu lăsa a se vedea rana și pe haina cea neagră

¹⁾ În text. aceste trei fraze, adăose ulterior (Ms. cit. f. 66 v.), par a înlocui fraza anterioară: «După obiceiul caselor de țară, între amîndouă casele era un oblon mic de sticlă, prin care puteam observa iarăși toate».

curgea un şir de picături de sînge. Era frumoasă astfel... acea martiră sfîntă, albă şi vergină, zăcînd întinsă pe pămînt alături cu acele figuri satanice şi dobitoceşti totodată.

Unul din ei da vînt preotului şi-l clătina de picioare într'o parte şi într'alta, altul îi atinse lumînarea de barba lui cea albă, care prinse foc şi începù a arde 'n sus... Pielea cea vînată de pe faţa bătrînului începù să pleznească, genele albe şi lungi se aprinseră, peliţa de pe ochi arzînd se trase 'n sus, astfel încît ochii încă lucii se holbau sălbatici şi 'ntorşi către acei oameni stupizi. Intr'adevăr era un spectacol cumplit şi înfiorător! Barba arsă, faţa neagră de pîrlită, ochii întorşi şi înfundaţi, gura deschisă, plină de spume ce fierbeau la arsură focului... în fine un cap de mort schilod, care-şi îndrepta ochii săi, ce părea[ă] a vorbi cu toată cumplenia faptelor, către acei oameni ce rîdeau şi cari'n tîmpirea lor nu puteau înţelege rînjitul cel sec al mortului.

Hehe! — zise Ianoş, voi rîdeţi de popa,

eŭ de fata popei. Ce, crezi că moartă a scăpat de mine?.. Nu, nu, nu! Ehe! fată, scoli că Ianoș vrea să te sărute. — Și cu asta o tîrăi ¹⁾ de braț din casă, astfel încît praful podelelor împluse și albise hainele ei cele negre. Deși nu înțelegeam bine pe canibal, însă o idee nefastă îmi trecu prin minte: dacă acei oameni într'adevăr ar fi putut fi așa de sacrilegi, ca să violeze până și cadavrul unei vergine. Dar deodată cu această idee, scînteia în capul meu și ideea unei răzbunări înfricoșate.

A fost fapta unei minute să mă desculț, și pe dindosul casei să car, pe-o scară ce suia în podul casei, o mulțime de paie uscate, pe care răspîndindu-le în tot întinsul podului, le dădui foc. Mă scoborîi iute, și fiind-că ușa dela tindă era cu cheia în ea pe dinafară, o trăseai în cleanță și întorsei cheia, fără ca cei morți beți în casă să poată băga de seamă ceva. Numai fereastra cea deschisă era loc de ieșire. Dar c'o furie supraumană, eŭ adusei o claie

1) In text: «*tîrăind-o*» etc.

întreagă de paie sub fereastră —, și apoi ridicînd poarta cea mare a curții din țîțîni, o trîntii peste fereastră, iar sub ea aprinsei paiele care, uscate și 'n vînt, începură a arde. În momentul acela cei din casă pă-rură a se trezi, căci c'o furie teribilă începură a izbi în ușe. Dar ușa era îndoită, de brad uscat și bătută peste tot cu teribile cuie de fier. Săriră la fereastră, însă poarta 'n fereastră se aprinsese și eu puseseam asupra-î și-o a doua poartă și înc'o claie de paie. În momentul acela acoperă-mîntul prinse foc, grinzile începură a trozni, vîntul [a]mestecîndu-se ¹⁾ cu flacăra ce arsese păn'acum închisă o înzeci într'un moment și urletele fioroase ale canibalilor îngropați în flăcări se auziaū asemenea vaietelor celor osîndiți la focul Gheenei.

M'aruncaî pe cal desculț cum eram, și izbindu-l în coaste începui să iau drumul înapoi prin oraș —; flăcările erau mai domoale, stradele pustii și cadavrele erau pe-

1) În text pare a fi «*măritîndu-se*», expresie romantică firească în acest roman prin excelență romantic.

alocurea aşezate clae pe grămadă. Călării repede până ieşii din oraş afară, unde la drumul împărătesc luîndu-mî lancea din şant, scoţîndu-mî pana roşie din căciulă şi dînd-o vîntului, o apucaî călare îndărăt spre munte, deşi nu'n spre satul meu,

Dedei de-o cale de munte, pe care începui de-a-'mî mîna calul, care încet şi poticnind, suflînd greu pocnia a lene cu copitele bolovanii mari de prin încovoi-turile cărării dintre stînci. Din ce în ce mă 'nfundam mai mult în munţi, din ce în ce aerul devenia mai liber şi mai rece, dar din ce în ce cerul devenia mai senin şi luna spărgea cu faţa ei cea galbenă vîlul argintiu al norilor. Capul meu era aşa de pustiū, cu amestecul fără înţeles al unor colorii varii, roşu-negru-verde-galben, toate amestecate pe unul şi acelaş loc, în fine un nesens absurd ce semăna cu gîndirile unui idiot, iată aceea ce se 'nvîrtia în capul meu. Impresiunea ce-o făcuse asupra-mî toate scenele precedente era aceea a ¹⁾

¹⁾ In text: «acelea ale ..» ca şi cînd s'ar referi la «im-presiunile» —, lapsus evident.

unui om nedormit de mai multe zile, cu creerii turburi de insomnie, care umblînd printre oameni visează aievea și mintea lui croiește pe fața orî cărui cunoscut trăsuri a-dînci, grime întunecate, proiecte funeste —, care vede pe părăți umbrele lungindu-se și primind conture umane, ochilor căruia i se pare că apa limpede privind la ea se colorează — o dispozițiune a sufletului în fine; în cuprinsul căreia nici un concept priceput de simțuri nu intră neturburat, neparodiat la cunoștința internă ¹⁾. Imi părea că trecusem printr'o poveste cu zmei și crudelițăți, dar în a[l] căror cuprins pe alte locuri și pe alte termuri, amantii rătăcesc de-a-lungul lor în umbra și verdele dumbrăvilor, cu fețele argintate de lumina unei palide lune ce zimbește prin nori, și înseminate trist de plăcutele visării ale amorului. Era noaptea aceea un roman cavaleresc fără înțeles — din evul mediu, dar în care

¹⁾ In text, rîndurile cele 11 din urmă dela: «...umblînd printre oameni», sînt însemnate, ulterior. c'o linie și cu semnul întrebării, — dovadă că nici Eminescu nu le mai găsia destul de limpezi.

numai eram în stare de-a transpune tablourile colorate cu sânge, cu foc şi cu negrul-vînat-roşu al fumului, care trecuse turburi cu hîdoasele lor feţe de mort, cu satanicele roşii feţe vii, ce trecuse pe dinaintea ochilor mei. Toate astea s'a-mestecau în sufletul meu cel turbure, şi din acest amestec se născu o tîmpire cumplită a organelor de cugetare şi simţire, care-mă obosia capul, astfel încît simţeam că-mă e somn înainte de toate. Naturile cele tari dorm mult înainte de o catastrofă—eu cred că ele dorm mult şi adînc şi după o catastrofă—, căci nimic nu tîmpeşte şi nu face nesimţitor pe un om decît astfel de spectacole teribile. Ajuns în culmea unui deal, prin care stanele de piatră sta[ă] risipite asemenea oilor albe dorminde cu argintia lor lîna în lumina albă a lunei, eu mă coborîi de pe cal şi-l legaî de ramurile cele strîmbe şi noduroase a[le] unei tufe cu frunze galbene şi mîncate de frig. Eu singur, în nesimţirea cea mai mare, trăseî căciula de oaie peste urechi şi ochi, îmi aşezaî capul

pe-o piatră și corpul pe-un morman de frunze uscate și adormiți.

Visul, o lume senină pentru mine, o lume plină de raze clare ca diamantul, de stele curate ca aurul, de verdura cea întunecoasă și parfumată a dumbrăvilor de laur —, visul își deschise auritele lui gratii și mă lăsă să intru în poeticele și etern junele lui grădini. Intr-adevăr, că muntele pe care dormiam mi se păru una din acele grădini pendante ale Semiramidei, grădina a cărei treaptă de sus unită cu cerul răsfăța în lumina cea etern neturburată a soarelui un eden frumos cu largi alee de palmiferi, cu cărări acoperite cu nisip alb, cu avusuri de raze lungi și diamantice, cu stînci zdrobite, de smirnă, prin săpăturile cărora cioroiaș și picuraș curate ca cristalul însă dar... [cuvînt indescifrabil] de dulcețile și mirosul ambrei: nectarul cel adormitor al Orientului ¹⁾. Și toate acestea asupra norilor! Cerul era senin ca o boltă de smara[g]d susținută în Orient și Occi-

¹⁾ Sfîrșitul întreg e neclar din pricina cuvîntului indescifrabil și lipsei subiectului din ultima frază.

dent ¹⁾ de oglinzile cele verzi și săltînde ale mărilor... numai într'un loc cerul părea dogorît și ars și [era] o mare gaură 'n cer, din care cădea[û] la pămînt pietre și risipături de murii ce vedeai într'un loc. Acelea pietre căzînd una cîte una pe pămînt formañ pare-că, lîngă Mureș, ruinile unui oraș pustiu, nelocuit de nimeni, ars, pătruns prin ferestrele pustii și negre de fluerile cele sălbatice ale vînturilor reci.

Dar deodată părû că lumea se 'nsemină, că gaura în cer începe a deveni din ce în ce mai mare și mai largă, încît prin ea se vedea asupra boltei albastre ce 'mbrățișează pămîntul o altă boltă cu mult mai naltă, cu mult mai largă, însă de-un aur curat și limpede ca lumina cea galbenă a soarelui, astfel încît întreagă acea boltă părea un soare mare, care îmbrățișea o lume, lumea de-asupra cerului. Aerul tot era de lumină de aur — totul era lumină de aur, amestecat cu gemetul lin și curat al arpelor de argint în mînile

¹⁾ In text urmează: «cu bolta ei puter[n]lică», cuvinte pe care le-am eliminat, fiind de prisos și întunecînd fraza.

unor îngeri ce pluteau în haine de argint, cu aripi lungi, albe, strălucite prin întinsul acel imperiu de aur. Pluteau ca genii abia văzute, umbre *mai* transparente, cu pelița vînătă ca marmura ce pare moale, cu ochii mari albaștri, cu lungi bucle negre, ce 'nconjurau fața lor albă și cădeau pe gîturile marmoree și pe hainele de argint în falduri lungi, ce muiau corpurile sublime cu albețea și moliciunea lor.

Prin[tre] acei îngeri albi și cu ochii mari albaștri — văzui unul cu mari ochi negri, alb ca și ei, însă cu fața slabă, și muiat în lungi și strălucite haine negre, cu mînile unite pe piept; el plutea prin aerul auren [cu] ochii mari îndreptați în sus și plini de lacrimi. Eu îl cunoșteam. Acel negru păr și despletit eu îl văzusem, acea desperare fără margini, a cărei unică stea e Dumnezeu, își gravase trăsurile ei adînci într'o față și dinaintea mea și eu o văzusem. Cerul era senin și vesel, un singur înger era trist... Era Maria, fiica celui preot bătrîn, divinisată, schimbată la față..., mie însă mi-se părea că e geniul martirei

națiunii românești, geniu palid și plîns, a cărui singură speranță [e] Dumnezeu, a cărui singură tărie: cerul.

Dar bruma rece a nopții se așezase asemenea unor urdori de argint suriū pe genele mele lungi și negre, ochii îmi răciră în cap și se treziră. Luna apusese de mult, cerul era mohorît... și în Orient de parte răsăria o auroră murdară și somnoroasă, [care] abia roșea cerul cel vînat-sur. Îmi scuturai corpul cel plin de frig..., îmi ridicai căciula de pe ochi, trezii calul care se trîntise și el pe brînci la pămînt și închisese ochii lui cei mari și cumînți. El sări de jos, eu îl încălicai și începui a traversa înainte munții. Cu cit mergeam înainte, calul îndoia pașii săi, căci mersul îi părea și lui o binefacere, pentru-că-l încălzia. Curînd răsări și soarele și din ce în ce se suia pe cer, cu-atîta tomnatecele sale raze deveniau mai calde și mă ardeau în spate. Mă coborîi de pe cal — lancea mea lucia 'n soare — eu alături cu calul traversam discu[l]ț prundul cel mărunt acum al căilor de munte.

Pe-un creștet de stîncă văzuî șezînd în soare, cu lancea înfiptă 'n pămînt — cu picioarele 'ntinse și c-o lulea printre dinți o avangardă de român care păzia munții. Mă apropiai de el.

— Bun găsit voinice, zisei eu, puind mîna pe gîtul neted al calului —, n'aș putea găsi pe-aicea pe cutare și cutare (numii numele lui Ioan).

— Ba cum să nu. 'L găsești că-î pribun la noi, zise omul meu, scuturîndu-și luleaua cea arsă de pămînt, astfel încît căzû din ea toată cenușa.

— N'ai putea să mă duci la el, zisei eu.

Nu, zise el, scoțînd dintr'o pungă albă și strînsă la gură niște tutun verde-negru și apăsîndu-l cu degetul cel mic de la mîină în luleaua lui. — Nu pot să-mi las locul, zise el; trebuie să staû de pază aici, dar uite, apucă 'n spre deal, c'a-poî dai de lo[a]ghăr. Cu asta scoase din chingă o sulă subțire și străpunse tutunul, aprinzîndu-l c'un lemnus ¹⁾ albla capăt. Cînd

1) Ardelenism, pentru *chibrit*.

începû să tragă din pipă, mustățile cătau în jos a oală și ochii se holbau naiv la gura lulelei cu atențiunea cea mare, de-a o vedea curînd arzînd ca un cărbune. Căciula creată de oaie i-se lăsase pe ochi.

O apucaî tot mereu măi la deal și acolo văzuî pe lîngă focuri mari și aprinse 'n lumina soarelui, focuri ce lingeau cu galbenele lor limbe lungi aerul cel senin și rece — șezînd roată de jur împrejur cete de romîni, iar pe frigări lungi frigînd berbeci și oi, chiuînd, cîntînd, horînd — ; într'o parte unii jucau, pisînd pămîntul pietros cu opinca cea ușoară, pe cînd unul șezînd pe un bolovan fluera în fluer de soc. Chiuiturile vesele, fumul înălțîndu-se din focurile multe, fețele cele curioase cu ochii lor cei vii, cari de cari măi mari — în fine acolo 'l vedeaî pe romîn cu fața arsă, dar adîncă, cu ochii căprii și vioi, cu pletele lungi, crețe, negre strălucit, care 'ncadra[û] frunți largi și netede, mustața neagră, nasul de vultur, bărbia cam ieșită ca a războinicilor străbuni. Sumanele cafenii ce spînzurau pe umere, cămașa cea albă ce slobodă dezvălia piep-

tul cel ars de soare, ce ascundea inimi libere, cioarecii cei strimți și albi, opincile cu vârful îndoit și legate de picior cu sfoară de lână neagră, brîul cel verde și chinga cea roșie cu cuțit, amnar și cremene, în fine căciula de oaie naltă și lăsată asupra ochilor pătrunzător, iată tipul cel vedea repetîndu-se în felurite variante în toți acești copii ai munților.

Intrebaî pe unul din ei de Ioan —, el îmi arătă cu mîna un foc mare dar cam depărtat de celelalte... el îmi spuse cumcă pribunul era acolo, deși era cam bolnav. Mă dusei înspre focul acela, în care ardea cu fum mult trunchiul unui arbore putred și găunos ; alături cu focul stătea lungit pe-un pătul de frunze uscate Ioan cu picioarele goale 'ntinse 'nspre foc, cu sumanul tras peste cap, astfel încît fața nu i-se vedea. Lancea era 'nfiptă 'n pămînt cu vârful de fier în jos. Imî legaî calul de lancea 'nfiptă și îngenunchîind lîngă capul lui, trăseî încet cu mîna sumanul ce-î acoperea fața. Ochiî lui mari erau închiși, astfel încît prin pielița cea fină și albă a ochi-

lor se vedeau clar vinele cele fine și albastre; cearcănele adânci și mari împrejurul ochilor din vinete devenise arămii, fața era palidă ca totdeauna. Șezui cu desăvîrsire la capul lui și mă uitam lung la el. În fine îl scuturai încet de braț, încît își deschise ochii. Cam somnoros, el mă văzu și cu lenea cea melancolică pe care numai somnoroșia o răspîndește pe față, el îmi înconjură gîtul cu brațul lui și surizînd a lene zise: — Tu aici? Surisul cel liniștit arăta pe-un om fără pasiune, fața lui era sfîntă ca să zic așa..., se cunoștea că 'n inimă se stinsese ori-ce lumesc.

— Cum vezi, zisei eu întunecat, strîngîndu-î mîna cu putere într'a mea. — Cum vezi.

— Nu te mai credeam capabil de-a-ți iubi poporul, așa te tîmpise amorul pentru o femeie nedemnă de tine, zise el înfășurînd picioarele în obiele albe de lînă și strîngînd peste ele opinca cea roșcată de piele de vițel.

— A nu-mi iubi poporul, zisei eu c'un zimbet amar, poate că nu l'aș fi iubit

nici odată, dacă noaptea aceasta așa de teribilă nu m'ar fi învățat să-l iubesc. — Cu aceste vorbe începuî a-î povesti pe scurt tot ceea ce văzusem cu ochii corpului și cu-aceia ai sufletului. Cu fie-ce vorbă a mea ochii săi albaștri și mari se turburau de-un foc demonic și nenatural și fața sa albă-palidă, delicată, se grava cu trăsuri profunde și teribile.

— O canibaliî !, șopti el printre dinți.

— Ei bine, am venit și eu — ziseî — și într'adevăr cumcă altceva nici am de făcut. Ce-am de-a pierde ? — Viața ?.... Nimic mai urît, mai monoton, mai searbăd decît a-ceastă viață... Și-apoi sînt sătul de ea. Un vis absurd. Sufletul ?.... Par'că cineva mai poate avea suflet în astfel de timpî ?

— Aide, copilul meu — zise el — aide ! Adevărat că viața nu plătește nimic, dacă nu vom face noi ca să prețuiască ceva.... și pre sufletul meu vom face să prețuiască mult !... Ochii săi străluciți se aprinseră în fundul capului și un fior de mîndrie însenină fața sa. — În curînd mă simțiî familiar între oamenii noștri. În curînd încălțai

și eu cioarecii strîmți și lungi, încrețiți cît ține fluierul piciorului, și pusei piciorul în opinca cea ușoară. Astfel îmbrăcat, adeseori păzeam pe culmile munților noaptea, în razele lunei, asemenea sentinelei Romei care, păzind creștetele de fier ale Carpaților, privește cu ochii plini înspre sud, gîndind la muma sa, regina răsfățată și albă ce-și scaldă corpul molatec în mările ei azure și calde, fruntea ei coronată cu visuri de amor și sinii ei albi și plini, dezmiertați de albastrele și luciile valuri ale mării. Mama uitită, care asupra visurilor a uitat în creștetele arse și bătrîne ale Carpaților pe fiul ei cel cu ochii negri de vultur și cu fața mîndră de rege. Italia a uitat pe Romîni... ci Romîni iubesc Italia.

Petrecusem iarna în lupte și suferințe. A le cita acele suferințe, ar însemna a cita istoria acelor legiuni de lănceri, care după chiar retragerea oastei imperiale din Transilvania rămăseseră ei singuri credincioși tronului, avisați la mijloacele lor proprii — la inima lor cea voinică, la coasele lor legate de vîrfurile prăjinilor.

Intr'o noapte stînd de avangardă cu o companie de 20 oameni, între cari și Ioan, vine românul postat de sentinelă de îmi spune, cumcă într'un castel de Conte maghiar s'ar fi așezat vre-o două companii de honvezi și petrec ca mai bine. Noaptea era rece și noi ne suflam în mîni de frig.

Lui Ioan 'i străluciră ochii. Copii pe luptă!, zise el c'o voce aspră. Și într'adevăr că feciorii atîta păreau c'așteaptă pentru de-a sări din atitudinile lor plecate sau culcate și a apuca cu mîni vînjoase lăncile 'nfipite în iarbă. În curînd coborîrăm dealurile și ne'ndreptam de-a dreptul prin cîmpii cu iarbă moale la castelul ce se ridica în mijlocul unui parc întins și frumos. Ferestrele lui toate ardeau prin întunericul cel des al nopții și din ce în ce ne apropiam de acele lumini ce ni păreau magice. Încurînd ajunserăm la grilele parcului. Un bulldog începù a lătra, trezind aerul nopții cu lătrătura sa răgușită, însă în beția ce părea a domni în castel, printreciocnetele paharelor nu auziaî gura lui, iar el, nemulțumit și mormăind, l'auziaî cum scuturîndu-și

lanțul se tologi pe pătulul lui de paie. Ca să nu-î trezim somnul, înconjuraram castelul și într'un loc sărirăm cu toții grilele. Castelul era cu două caturi, la catul al doilea un balcon ce dedea în grădină, și sub el un pavaj grunzuros de lespezi. Jos în toate camerile erau mese 'ntinse... oamenii cu puștile așezate pe lângă pereți beau, rîdeau, cîntau. Pusei din feciori cîți aveau puști pe lângă ferestre și la un strigăt al meu ei dădură foc. Gloanțele vîjăind prin salele întinse, toți se sculară spăriați —; unii loviți rînjeau moartea lor..., altora li căzuse păharele din mîna, partea cea mai mare uitînd arma și tot, o apucă spre a ieși pe ușă. Pe ei! țipai eu, rupînd o fereastră din țîțînele ei și sărind eu cel dintîiu în sală. După mine toți. Cîți rămăsese în sală, toți fură măcelăriți. Am luat puștile lor încărcate și, alergînd prin camerele lungi și luminate ale castelului, am zdrobit tot ce ne ieșia în cale. Din vîrfurile castelului vuia un clopot de alarmă, înăuntru pocnetele de puști și răcnetele bete și selbatice ale murinzilor amestecate cu chiuețele bucuroase

ale voinicilor noștri. Eu și cu Ioan o apucărăm pe scara cea mare în catul al doilea... Smulsei ușa cea mare și intrai într'un salon mare c'o ușă ce da în balcon, ușă cu sticle, prin [ale] căreia geamuri pătrundea acumina lumina albă a lunii ce ieșise din nori. Luna lumina un părete plin de armărie. Deodată în întuneric luciră doi ochi înfricoșăți... un om nalt părea a se repede dintr'un colț spre noi. Cum m'am întins, slobozii pistolul și la lumina lui zării o față vînată, ci cunoscută.

— E el! țipai turbat. Era amantul Poesis[-ei].

În momentul acela Ioan i se repezise în piept, însă, apucat [Ioan] el însuși, Contele deschise c'o mîină ușa balconului, cu cealaltă era să-l arunce peste balcon pe pavagiul de peatră. A fost fapta unui moment ca să-i tai cu sabia mîina ce se'nfipse în pieptul lui Ioan... care căzu jos cu mîina cea moartă cu tot. Contele 'ndreptă cealaltă [mîină] cu pistolul spre fruntea mea... Ioan, ridicat de jos, 'i înfige pumnalul în cot și-o ridică 'n sus mîina, astfel încît

arma pocnește 'n sus și glonteale trece vîjăind prin părul capului meu. Cu cealaltă mîină i-apucă gîtul. Maghiarul se pregătise să-l muște 'n creștet și cine știe dacă cu dantura nu i-ar fi zdrobit oasele capului, însă Ioan, ridicînd pumnalul ce lucia, i-l înfipse drept în țeasta capului, astfel încît cuțitul fugi adînc în creeri. Un urlet înfricoșat, iată tot. Ușa se deschise și înăuntru intrară de-aî noștri cu torțe aprinse. Ioan căzuse peste Maghiar, de care mă apropiăi cu una din torțe. Mortul prezenta un aspect înfricoșat. Gura întredeschisă, dinții rînjiți și preparați pentru mușcat..., grima vînată, înfricoșată, cu trăsurile cuprinse de turbăciunea rumperei creerilor..., măselele părea că rîșnise spuma vînată și 'nveninată ce se scurgea prin colțurile gurei.

Mă uitam c'o ură nespasă la omul ce-mă luase tot și care acum nu mai era decît un cadavru. Feciorii luară rîzînd armele din părete și le 'mpărțiră între ei. Coborînd scara cea mare, intrară într'o casă cu mesele 'ntinse, deschiserăm ferestrele toate, aruncară pe morți afară prin ele

și ne așezarăm cu toții la masă, par'că nu se 'ntîmplase nimica și par'că venisem la nuntă. Oricine va crede poate că asta nu-î cu putință, dar cînd ar ști cineva cum revoluțiunea și nesiguranța vieții proprii îl face pe om nepăsător pentru viața sa și face din omor și luptă o stare normală a omului, acela va 'nțelege nu numai starea noastră, ci și secolii acela, unde ocupațiunea principală a popoarelor consta din bătălii și pradă.

Iată unul din evenimentele cele multe ale anului. Dar voi spune încă unul, unul care pe mine m'a costat așa de mult. Pe Mureș plutea o moară a unui Sas, de la care noi obicînuiam a ne aproviziona cu făină, ceea ce-l făcuse pe Sas să tacă față cu patraulele maghiare ce cutreerau ținutul. Moara se legăna liniștit pe Mureș, cu roțile ei asurzitoare ce se rostogoliau ca doi balauri negri, scaldîndu-și oasele de lemn mucăgăit în apa albită de spume a rîului — și Sasul gras și cu fața cît o lună plină și roșie, sub o pălărie largă ca o strașină — se plimba cu șorț alb dinainte și cu mîinile

În buzunări prin mulțimea de oameni ce veniaă cu sacii la măcinat, aducînd tot-odata fie-care din ei cîte-o comoară de istorii, de povești, de noutăți —, astfel încît podul morii era mai mult o piață de tîrg de cît strașina unei case. Adeseori, neștiut de nimeni, ședeam și eu pe-un sac de făină, cu luleaua aprinsă și cu pălăria lăsată pe ochi în chiotele fetelor, în poveștile bătrînilor, în înjurăturile bărbaților, în scîrțitura amortită, însă dulce a unei vioare vechi, pe care un țigan bătrîn o făcea să răsune cînd vesel, cînd plîns. Fața neagră și expresivă, barba albă ca zăpada, ochii *mai* stinși și discolorați de bătrînețe, pieptul păros și gol, abia acoperit de o cămașe neagră, căciula cafenie de oaie, ruptă astfel încît prin rupturi ieșea pe-alocurea părul alb al capului: astfel ședea bătrînul pe niște roți rupte, trîntite 'ntr'un colț al morii și povestia povești nu din gură, ci din strună. Era o zi caldă și voinicii mei, cari aveau să facă o excursiune în vale, decisesse să doarmă peste noapte în moara

Sasului, iar a doua zi des de dimineată să plecăm înainte.

Rîndul se cam sfîrșise la toți, soarele se ducea după dealuri să doarmă și el, țigănul bătrîn își lăsase capul pe-o piatră de moară și adormise cu luleaua aprinsă 'n gură, asemenea unui împărat în pat moale și cu ciucuri de fir. Oamenii ducîndu-și sacii pe care, înjungîndu-și boii albi, grași și cu coarne mari, apucau pocnind și chiuind cari 'nspre munte, cari 'nspre cîmpie. Înserase cu desăvîrșire, roțile statură și ele și numai moara uriașă se leșăna a lene pe Mureș, făcînd să tremure lungile și groasele funii de tei cu care era legată de țărături. Sasul se puse 'n ușa cea mare a moarei pe-un pietroiș neted ca o bancă și 'aprinzîndu-și luleaua se uita melancolic la răsăriria luceafărului de sara. Eu mă așezai lîngă el —, înnopta din ce în ce mai mult, cînd deodată auzii un buciium vuind cu jale. Sînt ei! zisei eu, sării în sus și apucaî înspre cîmp, dar uitîndu-mă înapoi cam dela 40 de pași îmi păru că zăresc în lumina casei un honved

care alături cu Sasul părea a privi împrejur, cu mișcări repezi de nerăbdare. Ce putea fi, nici că-mi trecu prin cap. În câmp mă întâlneam cu voinicii mei, între cari și Ioan. Ce frumos era el în acea seară... mi-aduc aminte par' c'ar fi acum. Cu țundra îndoită pe la grumazi și dinainte, astfel încît pieptul alb se vedea sub cămașa de in, fața palidă, dar dulce și plină de bunătate, ochii mari albaștri priveau cu melancolie, iar părul cel blond și lung 'i cădea pe umeri acoperit de-o largă pălărie neagră... Era într'adevăr frumos ca o femeie blondă, palidă, interesantă.

— Parcă ești o fată, îi zisei, strîngîndu-l la piept.

— Și tu parcă ești un băiat, zise el rîzînd nebunește. Dar strînsoarea cea rece și tare a mînei lui atît de micuță îți dovedea că ai [a] face cu degete într'adevăr lungi, delicate, albe, însă pătrunse de măduvă de leu.

Ajunserăm cu toții la moară. Salutarăm pe Sas care ni deschise ușa. Era țiganul, acela care ședea lîngă el, povestindu-î cum

în tinerețe fura cu șiretenie găinile vecinilor, atîrnîndu-le cu picioarele legate de cîngi sub tîndră și mergea fluerînd cu tîndra pe-un umăr prin sat, fără ca oamenilor să li treacă prin minte ce avea el sub tîndră. Sasul rîdea cu sgomot, deși mi se părea mie, că rîde silit. Dar putea să mi se pară numai, unde precum știți, presupusesem, înșelat din depărtare, cumcă ar schimba vorbe c'un honved.

Fiin-că eram toți obosiți, ni lungirăm care 'ncotro prin moară — ; morarul drese ce mai drese prin saci și prin ferdele, stinse focul din o vatră de pietre și se lungi și el în catul de jos al morii, unde erau roțile. Toți începură a sforăi, care de care se întorceau cu zgomot și gemînd pe sacii pe care se culcase. Eu îmi așternusem tîndra jos și dormeam cu Ioan, care-mi cuprinsese cu brațul gîtul meu și adormise și el. Ca printr'un [farmec] eu nu putui adormi. Simțeam însă cumcă Sasul se sculase și începuse a umbla prin podina de sus a morii. El sui încet și ca'n vîrfurile picioarelor scara ce ducea în jos, c'un

opaiț în mînă. Încă nu ajunsese—, cînd îmi păru că prin ferestrele morii zăresc o vînată și lucie țeavă de pușcă ce părea a se 'ndrepta în spre cei dorminzi. Eu tăcuî și închisei ochiî, astfel încît prin genele abia deschise zării pe Sas {cum s'apropia cu opaițul de noi și plecîndu-se asupra-ne părea că ne observă de dormim orî ba. Fața lui era teribilă. Însă în momentul cînd tot pe vîrfu degetelor se 'ndreptă spre ușe, spre a trage zăvoru cel mare de lemn, săriî drept în picioare. Sus copii!, strigăî din toate puterile, că-î pe moarte. În[tr'un] moment toți, somnoroși și speriați, erau în picioare. Sasul încremenit scăpase opaițul—; desigur că nu scăpa de moarte, de nu prin stingerea singurei lumini nu se făcea întuneric. Se slobozi prin fereastră o pușcă, dar nici un vaet... va să zică nu era nimeni lovit. Zgomotu de-afară se'nmulți.

— În linie!, țipă sonor vocea de argint a lui Ioan și văzuî în razele de lună pătrunse prin oblonu de lemn cum lăncile se 'nșirară în linia primă, iar în [a] doua,

peste umerele celor dintîi, se'ntinseră lucii puștile cele mici de munte. A fost fapta unui moment. În momentul acesta ușa cea mare trozni din țîtîni și căzù pe spate.

— Foc! comandă Ioan și dușmani înăvăliți prin ușa spartă începură a urla cari răniți, cari izbiți de moarte, prin pocnetele și lătratul cel des al puștilor.

— Înainte! comandă Ioan și lăncerii se repeziră cu furie în inimiții lor cei mulți. Eă apucasem o secure de coadă și izbiam cu ascuțitul și cu muchia fără milă în tot ce vedeam înaintea mea.

Dădură și ei foc și rîndurile se răriră. Înainte! țipă Ioan ca turbat —; încă un asalt, încă o repezire și dușmani curmați în două laturi ne deschiseră o cale largă în această luptă la lumina lunei.

În momentul cînd ieșirăm cu fuga afară, un pistol singuratec se'ndreptă în pieptul cel gol al lui Ioan. Pocni, un șerpe de foc se repezi din gura lui, dar în clipa aceea eă repezii săcurea cu tăișul în capul celui ce slobozise pistolul, astfel încît i l-am

crăpat drept în două ca pe-un trunchiū de lemn.

— D-zeul meu, mor ! zise Ioan încet.

Il luaî în brațe și fugii ca o nălucă nebună, iute, înfiorat înaintea oamenilor mei ce fugeau și ei în desordine, urmăriti de înpușcături și de oameni călări. Mereu înainte, mereu spre munte. Pieptul sermanului copil sîngera cumplit—, luna părea că se aprinsese'n cer și-mi ardea'n creștet, oamenii 'mă păreau fantasme nebune ce zburau vîjăind alături cu mine, cînd de-o dată deterăm de-o potecă care ducea în munte.

Aici pașii noștri deveniră mai grei, urcarea mai nevoioasă, pînă ce ajunserăm într'un deal plin de bolovanî mari și risipiți.

— Stați ! strigă unul mai bătrîndintre copiii munților. — Bolovanii în șir, copii ! Intr'un moment bolovanii erau puși în două șiruri, în ordine de bătălie, asemenea unui mur. Cînd inamicii începură a urca dealul, șirul întîi de bolovanî se rostogoli în ei, astfel încît porniră rumpînd, lovindu-se de colțuri de piatră ce răsăriaū prin iarbă și prin

tufișe; bolovaniî în urma urmelor rumpeaû şirurile de oameni din vale, saû repezin-du-se de pre cîte un vîrf de stîncă cădeaû în întreaga lor greutate pe capetele seme-ţilor. Dar după şirul al doilea de bolovani, se 'ntinsese puştile şi unde vedeaû fiinţi de oameni într'acolo porniaû.

— Toma! zise bătrînul ce luase comanda asupra-î, scuturînd sabia lui cea bătrînă, pe care-o atîrnase la coapsă. — Toma! Tu fugi cît poţi cu Ioan, fugi mereû înainte ca să fii cu mult înaintea noastră... noi vom fugi mai tîrziu... dar totuşi vom fugi, pentru-că pare-mi-se că-s mulţi de vale şi tu ştii: de s'or sfîrşi bolovaniî mari şi gloan-ţele, trebue s'o luăm şi noi la picior.

Mă dezbrăcaî de ţundră şi înfăşuraî cor-pul ce părea mort a[l] lui Ioan. Mă repezii mereû la deal, prin tufișe, pe costișe țepene şi pietroase, prin scu[r]surî prun-duite de părae, peste ape fără punţi, până ce 'ntr'o culme de deal, în mijlocul unei dumbrăvi de spinișe, zăriî cuibul unui foc, în care clipeaû cei din urmă cărbuni prin cenușa cea sură. Îl aduseî[pe Ioan] lîngă foc,

pusei în el frunze uscate şi vreascuri câte putui aduce în clipă, astfel încît în curînd se nălţă un foc mare, pălălăind cu fum mult. Mai strînsei frunze uscate şi mai făcui un pat... pe care aşezîndu-l pe Ioan, îi desfăcui pieptul ca să-l cercetez rana.

Nu era decît o gaură mică, neagră-roşie sub coaste, fără ca să curgă sînge din ea şi tocmai asta era cauza letargiei. Îmi apropii gura de rană şi sug odată cu putere, astfel încît gura toată mi se împle de sînge. Sînge negru şi 'nchegat curgea şi din rană, pulsul începui a bate încet-încet şi Ioan îşi deschise ochii lui cei rătăciţi. Faţa lui se trăsese, de parcă ar fi numai piele şi oase, albuşul ochilor era ţesut cu subţiri vine roşii.

— Ioane, zisei eu, cum îţi e, copilul meu ?

— Cum îmi e ? zise el, surîzînd amar. Cum să-mi fie ? Am să mor, iată tot. Şi tu nu vrei să te consolezi, amicul meu ? De ce ? O, de ai şti ce fericit voi fi ; de-oî muri... o să văd pe Sofia

— Aiurezi, Ioane ! zisei cu blîndeţe.

— Copil ce ești. Aiurez ? eu ?.. Eu simt moartea strecurându-mă răcoare, dar dulce. prin toate vinele mele și el zice, că eu aiurez. Crede-mă că's fericit, foarte fericit.

Fața lui, ca alabastru săpat cu dalta, în lungi gravuri de durere, era senină, dulce¹⁾. Un nou leșin se apropiă. Capul lui se lăsa pe frunzele uscate... pulsul iarăși încetă și părea iar că expirase.

Mă uitam în fața lui, fără să știu ce să fac — nu mai da nici un semn de viață — ; nu eram capabil de nici o acțiune.

Prin tăcerea de moarte nu auziam decât împușcăturile cele depărtate ale luptătorilor noștri din care fie-care mă făcea să tresar, căci întâmplarea aceasta mă făcuse fricos. Îngenunchiat lângă el, eu împrejurasem cu o mână gîtul său, astfel încît ridicându-l, capul spînzura după brațul meu — ; astfel mă uitam la el și nu ziceam nimic decât sărutam fața lui ca alabastrul cu gura mea cea plină de sîngele inimei sale. Fața rămînea nemișcată, moartă; numai

¹⁾ În text, — «erau senine, dulci», — atracțiune dela «*gravuri*» ; de-aici pluralul greșit.

albețea ei contrasta ciudat cu petele sîngeroaselor mele sărutări. Un fluer vîjăitor din frunză ¹⁾ mă trezi din atonia mea; împușcăturile încetase —, și auziam din ce în ce apropiindu-se pași; presupuneam cum-că sînt voinicii, cari neputînd să susțină lupta, se retrăgeau. Și în curînd văzuî apropiindu-se bătrînul tribun asudat și gîfăind, și împușcăturile se preînnoiră, ²⁾ mai în apropiere înșă.

— Ce face?, zise el, cu vocea ostenită și aruncînd o privire speriată asupra lui Ioan.

— Moare! zisei eă, apatic și rece.

— Ne urmăresc! Feciorii măi se împotrivesc, cît s'or împotrivi., dar în urmă trebuie s'o ia la fugă și ei. — Îngenunchiă și el lîngă Ioan, care acum, sub influența focului ce pălălăia mare și care-i roșia paloarea, începû a da semne de viață.

¹⁾ În text este un adaos inexplicabil, care nu se vede unde ar aparține (Ms. cit. f. 75, pasajul 5); acolo-i scris de-asupra: «Un fluer ușor ca din frunză».

²⁾ Ardelenism: vezi expresia gazetelor ardelenice: «preînnoirea abonamentelor»; corect, a *înnoi*.

— Ce să facem? Nu-l mai putem duce înaintea —, să-l lăsăm iar nu putem.

— Căpitane, acuși-s aici! strigă alergînd un fecior care venia dinspre împușcături. Feciorii abia se mai țin!

Ne scularăm amîndoi ca trăsniți. Stăi! — zise bătrînul, dîndu-mă c'un braț d'o parte și uitîndu-se la Ioan, care-și deschisese ochii lui cei mari și murinzi care priveau fără înțeles, ca ochii unui nebun! — Du-te 'ntr'o parte Toma, zise bătrînul — am a vorbi ceva cu fratele Ioan. El își scolese sabia din teacă și se uita la ea, pe cînd din ochii lui bătrîni curgeau lacrimi mari. «Frate Ioane! zise el încet și liniștit — fă-ți o cruce. Ioan 'și făcu încet și cu silință multă o cruce. În momentul acela sabia vîjîi prin aer și capul lui Ioan se rostogoli pe frunzele uscate.

— Nebune! țipă, îndreptînd pistolul spre fruntea bătrînului — ce-ai făcut?

— Ce-am făcut? — zise bătrînul căzîndu-mî în mîni și plîngîndu-mî pe piept ca un copil. — Ce-am făcut?! — Dar ce era să fac?

Tremurul său, gemetele sale convulsive,

plînsul cu care era neobicinuit, și care se storcea cu greu asemenea unei puteri demonice din pieptul lui, arăta cumcă durerea lui era adevărată. Vuietul fuginzilor venia mai aproape, pocnetele păreau că vijăe deja pe la urechile noastre.

Aidi! zice feciorul ce era cu noi, aidi, treziți-vă; să fugim. — El acoperise corpul lui Ioan cu frunze și cu pietre, iar capul lui îl aruncase într'un isvor de-aproape. — Ca cerbiî spăriați și gîfăiți veniaă feciorii din toate părțile. Să fugim! să fugim! strigau toți și mă rupseră pe mine și pe bătrîn în fuga lor fără ordine. Amețit, turburat fugiam fără să știu unde, până ce prigonitorii ne pierdură urmele, până ce noi ne crezurăm destul de siguri pentru de-a sta și de-a răsufila.

Ajungînd într'un vîrf de munte, începurăm a scăpăra din amnare, a clădi care 'ncotro cîte-un foc uriaș, pe lîngă care se așezară toți. Toți eram morți de oboseală, și cu toate astea trebuia ca cineva să vegheze. Unii își legaă ranele—cele mai multe ușoare, alții cum erau se întindeau la pă-

mînt. M'am propus eu să veghez și toți primiră cu bucurie. Bătrînul sta asemenea gînditor și se uita fix în măruntaele cele roșii ale focului, ce pleznia în scînteii. Feciorii se culca[ră] cu frica 'n sîn, bătrînul cioplea un lemn; eu singur mă scula și, luînd lancea, mă depărta ca să mă primblu prin scheletele de piatră ale stîncilor. Noaptea era întunecoasă și rece, gîndirile mele erau turburi și dureroase, astfel încît mă durea capul de ele și simțiam cum țeasta nu-mi încăpea creerii mei cei revoltați și sinistri. Să cuget, nu mai puteam. Astfel cu capul arzînd am veghiat noaptea aceea, și de-mi aduc aminte de ea — e că nu-mi aduc aminte de nimica, afară doar cumcă tîmpit și nesimțitor mă lăsasem prada acelei atonii care 'nsoția totdeauna durerile mele.

A doua zi, cînd soarele de aur ardea din creștetul cerului, pe cînd voinicii sculați de mult veghea asemenea unor vulturi din vîrful stîncilor asupra cîmpiei, pe cînd ne încredințaram că eram siguri de ori-ce urmărire, eu lua un hîrleț de-a umăru și ple-

caî mereu la vale până'n locul unde murise Ioan. Duşmanii cercetase pe-acolo, însă corpul acoperit [de] mormanul de frunze şi pietre nu-l găsisese. În arşiţa zilei am început să-l sap groapa. Fruntea şi pieptul îmi ardea cumplit şi cu toate astea picătură de sudoare nu curgea de pe mine. Săpam turbat ca şi cînd aş fi avut să îngrop o comoară. Cînd fu destul de adîncă, desgropai corpul fără cap din pietre şi frunze şi-l aşezai încetinel şi cu băgare de seamă — ca şi cînd ar fi mai simţit ceva — în locuinţa cea *răcoare* şi eternă. Apoi mă dusei la izvor, unde i-se aruncase capul. Soarele se resfrîngea pe faţa apei lucii, care tremura ca o unduoasă oglindă de argint—, dar în fundul apei clare zăcea capul cel frumos al junelui. Apa curgînd curăţise şi dusese cu sine scursurile de sînge, astfel încît nu rămase decît capul cel blond, palid, c'o faţă albă ca argintul, cu buze vinete ca porumba, cu ochii cei mari închişi şi cu părul moale plutind şi răsfirat în undele apei. Faţa cea palidă şi slabă părea că surîde. Luaî apă în pumn

și-mi spălaî alături cu izvorul fața care ardea ca de friguri. Luaî încă un pumn de apă și mi-l turnaî în sîn, care ardea — fundul apei se turbură și deveni sîngerat — mă aplecaî pe suprafața ei și sorbiî în sorbituri lungi din apa turburată ca sîngele lui, apoi băgînd amîndouă mîinile în izvor scoseî capul lui Ioan și-l ridicaî în lumina soarelui spre a mă uita lung și cu durere la el. Il așezaî în mormînt asupra corpului și acoperindu-l tot cu țundra mea, începuî, ca și cînd m'aș fi temut să nu-l doară bulgării — începuî a împlea mormîntul cu țărînă. În intervale îmi venia să mă culc și eu cu el alătura și să las să cadă o stîncă de pe marginea groapei peste mine,—or[î] gîndiam să mă împușc și eu și să sfîrșesc cu mizeria, ce se numește viață. Pe o stîncă departe sta un român cu flinta 'n soare și păzea privind în nouri. Un vultur ținînd în cîngile lui de aramă o turturică albă zbură asupra capului meu, croncănind și dînd din aripi —, apoi se 'nălță rotindu-se în sus în nori, speriat de prezența mea. Românul 'și-ntinse

flinta în punctul cel negru ce plutia în aer și dete foc — atunci, rostogolindu-se prin aer, căzù vulturul cu turturică cu tot în prăpastie.

Răzbunarea ! — murmură eu. De ce să mor pân'a nu'l răzbuna. După aceea am vreme și de murit și de trăit de voi vrea.

Împlui groapa cu țărină, frânsei o ramură verde dintr'un arbore și-o aruncaș peste mormînt — și fluerînd printre dinți c'o răceală sinistră apucaș îndărăt la deal.

Ajunsei la castre ¹⁾. Bătrînul ședea trist și gînditor lîngă foc cu picioarele întinse, cu mîna pe frunte. Mă apropiaș și șezui alături cu el. — Ce să facem ? zisei eu încet și răgușit.

— Gîndit-am și-am răzgîndit, șopti el, și pare-mi cumcă ceea ce-a clocit capul meu, nici dracul n'ar fi putut răscloci. Ei aũ omorît un copil — pentru că nu eu l-am omorît, bine poți ști. Decît să-l las mai mort în mîna lor, ca să-l chinuiască și să-și bată joc de el —, mai bine l-am scăpat de

1) Latinism (ardelenism), pentru *tabere*.

toate. Nu ştii Tomo, că chinul trezeşte sufletele omului şi pe murind chiar durerile cele cumplite îl fac să mai trăiască —, dar mi-te ce trai? — Dar crezi tu poate că eu le-o uit asta.... 'i-o uit Sasului, care ne-a vîndut ca Iuda pe Domnu Hristos? — Am trimis iscoadă pe Niţă 'a Floarei — care ştie a vorbi ca ȕiganii. El s'a uns cu funingine pe faţă şi s'a îmbrăcat în trenţe —, aşa va trece pe la moară să vadă acolo's încă orî nu's acolo. Dacă n-or fi, apoi pe deseară ne-om duce pe la cumătru-meu Sasul, ca să bem cu el cîte-o fele ¹⁾ de vin în cinstea Dumnilor-sale.

S'auzi zgomot de gure între feciori. Ei veniaău rîzînd, ducînd ca'n triumf între ei pe Niţ'a Floarei, care desculţ, cu părul ieşit prin căciulă, cu coatele ieşite prin tundră, cu genunchii ieşiţi prin cioareci, negru şi slab ca dracu, cu ochii înfundaţi în cap şi cu căciula pe-o ureche povestia în stil hodorogit şi ȕigănesc ce ispravă făcuse la nanaşu-său cel bun : Sasul. — Dar

¹⁾ Ardelenism (ungurism): fêl — *jumătate* (de litru).

cînd fu aproape de noi, ochiul său fulgeră teribil, dar astfel că numai noi îl văzurăm. Era masca rîzîndă și comică a unui suflet plin de ură și răzbunare — fața ironiza inima, surisul viclean or[î] prostătec ironiza cu starea sufletului său. Feciorii se depărtară de lîngă noi și el, apropiindu-se, ne povesti încet tot ce aflase. Bătrînul zise feciorilor să doarmă de cu ziua, de vor putea, căci la noapte o s'avem de lucru. Niță culegea de prin iarbă niște lăptuci, pe care le scurgea în gloanțe mari de mămăligă, pe care apoi le băga în traistă.

Înserase de mult, feciorii [a]dormise — numai eu mă primblam tăcut, [cu] capul cuprins ca de-o turburare neștiută, [cu] inima plină de-un pustiū cumplit, nemaîsimțit. Mai aveam ceva pe pămînt ?; el îmi rămăse — și el se dusesese asemenea. De-aș [fi] avut frate și de mî-ar fi murit, cine știe de mă durea mai mult. Nori cenușii împluse cerul; creț și nestatornici, ei zburau prin aerul cel cald al nopții, și luna cu fața roșie contrasta cu cenușa cea lucie a norilor. Voinicii se sculau și se scuturau de somn : lăncile lor

vinete luciaŭ în lună, ȕuguiatele lor căciuli le da un aspect eroic și sinistru.

— Hai copii! zise tribunul bătrîn; azi avem o cină minunată. Avem să mîncăm carne de Sas! Mă'nfioraî auzind — și cu toate astea nu'mî puteam stăpîni o părere de bine.

Niță mergea înainte prin întunecoasele cărări de munte. Pașii săi, asemenea acolora a[i] unei pantere, nu răsuna[ă] de fel pe pietrișul și prundul cel mărunt și lesne de răscolit al căilor. Un munte arunca celuilalt umbra lui, cerul gîndia nori, iar stîncile — pocite schelete de pietrău — șue-rau cuprinse de vînt. Din cînd în cînd se rostogolia cîte-o piatră, se desprindea cîte-o bucată de stîncă și vuia la vale 'n jos. Coborîrăm muntele și apucarăm pe cîmpie până ajunserăm la moară. Moara era închisă, dar cînele dezlănțuit urla la luna a pustiū. Vocea lui morție și somnoroasă răsuna departe în aerul nopții. Niță făcu un semn și toți ne tupilarăm la pămînt.

El merse'ncet înspre cîne și-aruncă de departe gloanțelele de mămăligă, pe care cî-

nele le prindea din aer și le înghiția cu aviditate. Dar în curînd efectul lăptucei începî a influența, și el se zvîrcolea gemînd încet în nisipul de pe marginea rîului. Niță ne făcî semn și înaintarăm. Pîntecele cînelui se îmflase ca o tobă și el suferea cumplit. Unui fecior i-se făcî milă și-i înfipse lancea în inimă. Ne apropiarăm de moară. Incepurăm a pocni în ușă, și auzirăm vocea speriată a morarului: «Care-î acolo?» — «Eû mi's, baciule» — răspunse Niță cu vocea lui țigănească. — »Dar ce vrei tu acu noaptea?» zise el. — «Am să-ți [aduc] o veste rea baciule; vin mocaniî... îî văzui d'ici și-am venit să-ți spun, ca să fugi». Auzirăm cum Sasul urcă scările tușind și greoiu, apoi veni lîngă ușă. În momentul cînd deschise, Niță îi înfipse mîna în gît astfel încît Sasul pierzîndu-și prezența de spirit scăpase felinarul și cheia din mînă și ochii începură a i-se învîrți în cap și fața să-i învinețiască. L-ar fi gîtit de sigur, dacă bătrînul n'ar fi oprit. Ordonă să-i pue călușî în gură și să-l lege. Totul se făcî în tăcere —, căci n'avuse timp [Sa-

sul] nici să strige. Ochiul bătrînului tribun se aprinsese teribil și [se] învîrtea cu înfricoșare în orbitele lor. Părea că-i palidul și bătrînul demon al morții. Argății morii, cari dormia, nevasta morarului—toți fură legați. Dați drumul roților! — strigă acum bătrînul. Roțile începură a se'nvîrți și pietrele morii se'nvîrtia durduind și măcinîndu-se pe ele însele. Vuetul cel cumplit al pietrelor goale, vîjăitorul zgomot al roților ce făceau să spumege apa ce le mișca, moara ce începuse a se legăna și a trozni în toate încheieturile, întreceau țipetele cele slabe și înfundate ale celor legați. Vr'o cîți-va voinici se suise pe acoperămîntul morii și începură a da cu topoarele în el, zvîrlind bucățile de șindrilituri în apa în care s'acufunda—ș-apoi ieșind înnotau negre ca sufletele înnecaților. În pod era o butie cu păcură, care fu vărsată pe întreagă întinderea podului. Apoi se aduseră cei legați și se legară țeapăn de grinzele groase care rămăsese din acoperămîntul devastat. Atunci li se descăluși la fiecare din cei legați gura.

— De ce ne-ai vîndut ?! strigă bătrînul rece și teribil, uitîndu-se cu fața unei furii de marmură în ochii morarului.

Sasul încremenise și amuțise de spaimă. Gura lui [nu] mai putea să zică o vorbă... nici de grație, nici de ură, fălcile i se 'nfundase și tremura, ochii [erau] turburi ca [ai] unui nebun, limba bîlbăia fără să poată modula.

Spaima-l amuțise. Femeea plîngea amar, feciorii [argatîi] aruncau priviri rugătoare și sincere asupra ¹⁾ înfricoșatului demon al răzbunărei.

— Deslegați-i pe toți ceilalți și pe femei și duceți-i la țărături — afară de morar —; el rămîne aici. — Intr'un moment fură cărați la țerm.

Ne coborîrăm cu toții din pod și ne duserăm la țerm. Un foc mare fu aprins la ²⁾ moment.

— Cine ne-a vîndut ? zise bătrînul crunt către femei.

¹⁾ In text «*pe*», germanism : Warfen auf *ihn* betende Blicke.

²⁾ In text : «*in* moment», — germanism : «*im* Augenblicke».

— El! zise ea, văitîndu-se... bărbatu-meu. Spusu-i-am eu să nu s'amestece nici în rău, nici în bine. Nu... nu s'a putut. Ungurii i-au dat 200 de sloti buni și pentru-aceia el v'a vîndut.

— Femeie, zise bătrînul — cu tine n'avem nimica — nici cu voi feciori, zise el către argați. Dezlegați pe muiere, să-și [ia] banii și lucruri ce mai are prin moară.

— Incărcați puștile, măi! să dăm în Sașii ăștia—zise Niță rîzînd.—Fără gloațe, șopti[ră] unul altuia.

Argații fură dezlegați. Fugiți, măi! le zise Niță.—Foc copii!, zise feciorilor noștri. Sașii fugiau de le-ajungeau picioarele la ceafă — puștile trăzniră, — dar fără gloațe cum erau, nu făcură decît a înmulți spaima celor ce fugiau. Femeea ieșise, cu banii și cu lucruri ce avea mai scumpe, din moară, și plecă plîngînd. Morarul începînd a boci legat de grinzile morii.

Bătrînul suci o funie de paie și împlînd-o cu păcură o azvîrli aprinsă de jos pe acoperișul morii. Intr'un moment podul cel uns cu păcură se aprinse, morarul

țipa teribil de întrecea urletul roților și durduitul pietrelor neferecate. Aci bătrînul tribun rîse cu sălbăticie — ideea satanică se 'mplinia. Luă toporul și tăia funiile ce legaă moara de mal.

Moara începîa a se mișca, a pluti aprinsă, pe valuri.

— Și foc și 'nnec! strigă bătrînul teribil, suit pe-o piatră și ridicînd pumnul la ceruri — : de-am făcut rău, pe sufletul meu să cadă !

Aspect teribil. Urlaă roțile, scrîșneaă pietrele, troznia înflăcărată moara, țipa cu sălbăticie morarul în mormîntul de jos. Întreaga moară părea un bătrîn și bolnav balaaur de foc, care scormolea urlînd, cu aripele lui, valurile roșite de foc ale apei. Moara 'nnota repede, dusă și de 'nvîrtitura roții și de repeziciunea apei. Dumbrăvile de pe maluri se 'nroșiaă pe unde trecea palatul arzător și deschideaă cărările lor de pădure ochilor ce urmăriaă spectacolul: norii cenușii ai cerului ce roșise de foc, fumul cel greu și gros ce-l lăsa în urmă moara ce fugia și 'nneca răsuflarea.

— Am sfîrșit, copii! zise bătrînul, oftînd greū și adînc și scoborîndu-se de pe piatra, pe care se suise. — Haî în spre munte!

Nu voiî uita nici odată acel aspect unic în felul său.

Intr'aceasta Ungurii devenise nesuferiți. Bănuiala și adeseori nici aceea era destul, pentru ca cineva să fie spînzurat ori împușcat. Moartea devenise starea cea normală, viața starea cea anormală a omului. Fî prădaî satele cele romînești în modul cel mai barbar, omoriaî fără misericordie femeile și copiii, păreaî a se 'ntrece care pe care în cruzime și'n grozăvie. Ce era dar mai natural, decît ca Romîniî împinși de răzbunare să ceară dinte pentru dinte, ochiî pentru ochiî. Ungurii nu pusese 'n scenă pe-atîta o revoluțiune pe cît un brigandaj, o hoție ca să zic așa privilegiată — și o hoție cu-atît mai scuzată, cu cît ea se exercita asupra unei națiuni de paria, — asupra Romînilor. Numai că-și găsisse oameniî. Dinte pentru dinte, ochiî pentru ochiî! asta era și deviza lăncerilor — și

eî măsurau cu măsura cu care li se măsurase lor. Romîniî nu prădaî — ci uci-deau. Oamenii nu se măsurau după ranguri, ci după capete, căci coasa nu ştie diferenţă între capul creţ şi negru al magnatului şi între capul de cîine al honvedului. Era teribil acest popor cînd îşi scutura lanţurile lui de fier — teribil ca varga ¹⁾ lui Dumnezeu. — Şi oare nu sînt toate popoarele aşa? Blînde şi pacifice în timp de pace, fisionomia bu[o]nomă, ochii sinceri, statura aplecată de sarcina cea grea a vieţii. Dar vezi-l[e] în revoluţiune. Vezi profunditatea aceluî suflet teribil care zăcea sub masca bu[o]nomiei, vezi cum presupune, de nu ştie, injuriile trecutului, vezi cum aruncă lanţurile mînilor sale în faţa stăpînilor fără suflet. Şi se tem stăpîniî fără de suflet, şi-şi dau averile ca să-şi scape viaţa. Ci omul din popor nu vrea averile, geaba l'ai umplea cu aur, geaba l'ai îmbrăca în mătase. Pînea ce i-ai luat'o de la gura copilului, i-ai cîntări-o cu aur, lacrimile lui

1) Cuvîntul e adaos, în text, peste anteriorul: «mânia».

de venin și sudorile lui de sînge i le-ai răscumpăra cu surele mărgăritare ale Orientului —, ci el nu vrea aurul și mărgăritarul tău, el vrea viața ta! — Și cine-ar găsi-o nedrept, cine rău? E o lege în natură, care să nu scuze? E o lege în natură care să nu'ți dea drept cînd tu ucizi pe cel ce ți-a biciuit secolî pe părinții tăi, pe cel ce ți-a ars în foc pe străbunii tăi, pe cel ce umple fîntîinile și rîurile cu copilul sufletului tău? — Legile care compun fundamentul eticeî chiar te 'ndreptățesc de-a face cît ți-s'a făcut, pentru-că numai așa se poate restitui echilibrul, dreptul pe pămînt. Dar virtutea ar cere să nu-l ucizi. Nimeni nu-î obligat să fie virtuos, fiecare să fie drept — și cînd sentința, a celui drept, nu găsește carnefice, fă-te singur carneficele ei. Un om de ucis, o literă necitită; un oraș de ars, o pagină de întors — iată cartea de legi a revoluțiunilor, a dreptății lui Dumnezeu!

(Aci sînt mai multe pagini rupte din manuscriptul lui Toma. Orî că el le-a

găsit de bine a le rumpe, ori că vr'un străin ¹⁾ căruia i-le dăduse el să le citească, a avut indiscrețiunea de-a le găsi într'atîta de interesante, încît să le rumpă spre păstrare. În orice cas nouă ni pare rău de-a nu fi în stare să dăm seamă ²⁾ publicului despre ceea-ce conțineau acele pagini; ci vom continua cu urmarea de unde-o găsim noi:)

. că-l văzuse acasă. Ce era să-î răspundă alta? Apoi decisiunea era luată mai de mult, și aveam de gînd a o împlini fără chiar ca să-mi vină o asemenea veste. Moș Terinte îi tot da; ca să vin în sat la ei, ca să mă fac popă. Scoate-or ei de la episcop carte ca să mă popiască, nu te teme. Revoluțiunea se sfîrșise și n'aș fi avut de ce să nu mă fac popă, — cinatura mea nu suferia reverendă. Puțin după aceea era să se declare pacea

1) În text «mină străină», ceea ce am eliminat pentru logica frazei.

2) În text: «să dăm *cont*».

de ¹⁾ restituită, cu toate că noi, garde ale Carpaților, nu ne disolvasem încă. Într' o zi îmi dă Terinte o oală, ca să mă duc s'aduc apă de la o fântână în apropiere. Ziua era caldă și albă, codrii erau verzi. Atunci mă cuprinse mai mare dor de ducă. Ajuns la fântână, privii mult în fața apei din fundul fântânei, apoi lăsaî să cadă oala înăuntru, iar eu apucaî spre munți la vale.

Satul nostru [era] era mai tot ars, pustiu și numai cîinii satului urlau pe ici pe colo de foame, orî rodeau cîte-un schelet de vită moartă. Venii în bordei. Mă aruncaî în brațele bătrînului meu tată, care mă crezuse mort. — Am stat mult cuprinși astfel, tatăl și fiul —; ochii bătrînului meu se impluse de lacrimi, și nu vorbea nici un cuvînt decît îmi mîngîia părul și fruntea și mă săruta plîngînd și mut de bucurie. O zi ș' o noapte i-am tot povestit, dar el nu se sătura de auzit... Cînd îl întrebai cum se purtase el în resmiriță, el îmi arătă surîzînd cu viclenie o lance atîrnată

¹⁾ Ardelenism, dar numai la cărturarii de dincolo, ca o influență a mediului linevistic germano-maghiar.

în cui. — «Apoi am făcut și eu, cât am putut, bătrînul de mine! — Nu mai e măduvă în oase! — zise el voios. — I! de-aș fi fost și eu acu ca tine... numa's bătrîn, n'am ce'i face». Și mă măsură cu privirea lui fericită, din creștet păn' în tălpi, par'că nu s'ar fi putut încrede de-s eu ori de nu-s eu.

Veni și Finița. Era logodită c'un fecior nalt și frumos. Îi pomenii de nuntă și se roși până după urechi. Dar... știam eu că-i place.

Pacea era deplină în țară. — Finița se mărită și eu îi fusei nun mare —, în fine am stat ce-am stat acasă, până ce 'ntr'o zi mă pomenii cu tata mort. Adormise de bătrînețe — ci pentru totdeauna. L-am pus în mormînt alături cu mama, am așezat o cruce de lemn la capul lui și-am încununat-o cu busuioc. Finița, biata copilă, își ștergea lacrimile cu șorțul și-mi promise de-a pune flori pe mormintele lor, și de-a aprinde cîte-o lumină la zile mari, de sufletul celor morți. Întristarea-mi intrase 'n inimă, întristarea și pustiul.

Poesis ¹⁾

M'am dus la Cluj. Am aşteptat să vină noaptea, pentru-ca să mă duc la casa ei să văd ce se 'ntîmplase cu ea. — Imi venise ideia să-i iert tot — trădarea ei, şi de-ar fi fost o scîntee de amor în ea, s'o iaă cu mine, s'o fac nevasta mea. Inima mea era însetată de iubire, şi, ca cel ce se înneacă, îmi plăcea să mă țin de un paiu chiar.

Noaptea era cam ploioasă şi norii zburau negrii prin cer şi numai prin rupturile lor groase se vedea cîte-odată luna. Am luat o lanternă mică cu mine şi, eşind pe strade, am început a le străbate în plesnetul cel mărunţel şi zuruitor al ploii şi a o apuca, ieşit afară din oraş, peste cîmpii inundaţi de şivoaie care galbene înneca[ă] iarba cea verde, şi sfîşiind cu picioarele mele valurile ce nămoleau cîmpia. Era în-tunerec de nu-ţi puteai vedea mîna. Am

¹⁾ Acest epilog e adaos ulterior de către poet şi scris pe ff. 83 şi 84 v. din Ms. cit.

ajuns la casa ei. Am scos laterna și aprinzînd-o înaintea ușei de din față, voiui să scutur ușa, dar văd că încuietorea e sigilată de către autoritate. Ce să fie? Asemenea tuturor femeilor ce trec din viciu în viciu, ea o fi căzut în datorii și or fi vînzînd pe cale judecătorească singura ei avere: căsuța. Ce-mi pasă mie — trebuia să mai intru în casă, să-mi mai readuc încă odată aminte de singurele fericiri ale vieții mele. Am rupt sigiliul de pe încuietore și-am rupt și încuietorea.

Am intrat înăuntru — și 'n camera ei. Era ca în ziua întîia a amorului meu. Pianul sta deschis și scaunul înaintea lui, înaintea gurei sobei stătea încă scaunul cu sprijoană a[l] bătrînului. Patul ei alb și curat era lîngă perețele stîng. Pusei lampa pe masă, și privirea dădu de-o epistolă sigilată cu ceară neagră. O luaî. Era adresată mie și scrisă cu mîna [ei] cea fină. Am deschis'o cu repejune și-am citit'o. Era scrisă tremurat și cerneala șirurilor era turburată de lacrimi căzute pe hrîtie. O reproduc tot așa cum era scrisă :

Amantul meu ! dulcele meu amant !

M-ai crezut trădătoare, 'desfrînată și-ai luat lumea 'n cap. Da, am fost criminală, inima mea, criminală cum a fost Maria Magdalena. Tomo, nu mai cer iubirea ta, căci cînd vei citi aceste șire, n'ai mai putea iubi decît craniul cel îngropat și ochii cei morți a[i] unei fete nebune — nebune de amorul tău, zdrobită de iubirea ce i-o impusese natura, de iubirea pentru bătrînul ei tată. Tata bolia —, eu nu puteam cîștiga nimic. Ce eram să fac ? Să cerșesc —, aș fi roșit. M'am vîndut dar. Cu acest mijloc am cîpătat bani mulți, prea mulți încă—, căci tata a murit. Să-ți descriu ce-am simțit, după ce l-am înmormîntat ? De cîte ori am cugetat să mă duc la tine să înconjur picioarele tale cu brațele mele — să te rog, să te conjur, ca să mă ierți. M'aș fi făcut sclava ta, căci te iubiam, te iubesc ! — Am fost la Ioan. L'am conjurat să te îngrijiască, i-am dat bani ce-î aveam, dar i-am cerut jurămînt să nu-ți pomeniască nimica de mine. Inainte de a pleca, el a venit la mine, și mi-a spus în ce stare te afli — ,

l'am trimis însă îndărăt, căci știam că prima ta cugetare va fi : sinucidere — căci eu știam că tu mă iubești, cum te iubesc eu. — Intr'una din zile tu ai dispărut. Ce-mi folosia că mă vîndusem, cînd tata murise, cînd tu te-ai dus ?.. Am scris testamentul meu, în care te-am pus pe tine moștenitor al micii căsuțe..., apoi am făcut foc în cămin, am închis ușile și am închis și oblo-nul — căci ideea-mi părea dulce, ca să mor de moartea de care-ai murit tu. În atmosfera înădușitoare ți-am scris ceea ce vezi. Apoi șezînd lîngă piano, începuî a cînta valsul cel molatec, dulce, pe care l'am cîntat cînd capul tău cel negru și genial dormia în poalele mele. Să mai mîngăi acea frunte de marmură—, nu mai puteam spera. — Așa-i că tu mă ierți ? De-ai fi fost numai tu și eu în lume... ce mult ne iubiam eu și cu tine. Traversam codrii cei verzi pînă muriam amîndoi unu 'n brațele altuia, pentru-ca în cealaltă lume să traversăm de braț, doi îngeri, stelele cerului. Adio copilul meu ! Te iubesc ! Gîndește la mine—; de voi putea, voi gîndi și eu *numai* la tine.

numai. Nu mă respinge copilul meu —
lasă-mă să fiu a ta...

A ta, POESIS.

Am citit și recitit ce scrisese ea și apăsăm, plângînd în hohot, ca un copil, șirurile ei, șterse de lacrimă, de buzele mele vinete și arzătoare. Poesis ! — strigam eu strîngînd aerul camerei la pieptul meu ! Poesis, iartă-mă ! Mă așezai pe fotoliul de lîngă piano, în care murise ea —, atinsei clapele lui pe care fugise degetele ei așa de delicate, așa de frumoase —, și durerea mea devenia din ce în ce mai dulce, din desperare melancolie. — Poate că sufletul ei curat adia dulce în jurul frunții mele. — Poate că ea, aeriană, îmi atingea părul, îmi săruta fruntea mea. Îmblai mult prin casă, bîntuit de idei cînd dulci, cînd amare. Apoi dezbrăcîndu-mă, mă culcai în patul ei cel alb. O visai alături cu mine — capul ei cel blond și dulce pe pieptul meu — gura mea fierbinte pe fruntea ei albă — și nu era nimica ! Strîngeam cu unghiile mele perina infamă pînă ce somnul avu

milă de mine și-mă adormi mintea o-bosită.

Aș fi putut rămînea în căsuța ei, care rămînea a mea —, aș fi putut să-mă petrec toată viața citind și recitînd într'o nebunie dulce acea epistolă plînsă, scrisă cu mîna ei, s-o visez pe ea toată viața mea — s-o visez cum că umblă prin casa mea, cumcă surîde la florile din fereastră, cumcă veghiază cosînd sau împletind asupra copilului meu. — Aș fi putut să-mă creez o fericire ilusorie, o familie ilusorie, o femeie ideal —, aș fi putut fi nebun. Dar la ce? Apoi, ori-cît de lungă să fi fost acea nebunie —, totuși fiecare își are momentele sale de trezie, momente în care sinuciderea e cugetarea cea dintîi — momente de urît, de scepticism, de decepțiune. De-acea am luat lumea 'n cap... Acea epistolă conținea toată istoria mea.

